

ЗМІСТ

Зміст	5
Contents	6
РОЗДІЛ 1	
ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ СОЦІОЛОГІЇ	
Зубарєв О. С. М. Вебер та Е. Дюркгайм у роки Першої світової війни: біографічний досвід та еволюція ідей	7
Ніколенко В. В. Теоретико-методологічні особливості дослідження мас-медіа: евристики структурного, біхевіористського та культурального підходів	16
Кузьмін В. В. Роль соціального капіталу у формуванні та реалізації кар'єрних стратегій персоналу	26
РОЗДІЛ 2	
ЕМПІРИЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ СУЧАСНОГО СУСПІЛЬСТВА	
Антипович О. Г., Черниш Н. Й., Борисов Р. І., Борецька М. Ю. Феномен української резильєнтності	34
Кравченко С. Р., Голяков О. С. Сучасне українське мистецтво під тиском комерціалізації (досвід контент-аналізу)	44
Донскова К. І., Кутирнова В. І. Мистецькі практики в епоху цифровізації: аналіз досвіду сучасних художніх студій	56
Яблонський Я. В. Інституціоналізація пам'яті в Україні в умовах війни: соціологічна рефлексія	66
Молоціян А. О. Роль національного фемінізму у формуванні громадянської ідентичності мешканців(ок) України	79
РОЗДІЛ 3	
ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМ ОСВІТИ ТА МОЛОДІ	
Сокурянська Л. Г., Беляєва В. О. Ціннісні преференції українських старшокласників в умовах війни: спільне та відмінне в регіональному вимірі	87
Вимоги до публікацій	102
Соціологічний факультет Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна	103

CONTENTS

Зміст	5
Contents	6
CHAPTER 1	
THEORETICAL AND METHODOLOGICAL PROBLEMS OF SOCIOLOGY	
Zubariev O. Max Weber and Émile Durkheim During the First World War: Biographical Experience and The Evolution of Ideas	7
Nikolenko V. Theoretical and methodological features of mass media research: heuristics of structural, behavioral and cultural approaches	16
Kuzmin V. The Role of Social Capital in the Formation and Implementation of Career Strategies of Personnel	26
CHAPTER 2	
EMPIRICAL RESEARCHES OF MODERN SOCIETY	
Antypovych O., Chernysh N., Borysov R., Boretska M. The Phenomenon of Ukrainian Resilience	34
Kravchenko S., Golikov A., Contemporary Ukrainian Art Under the Pressure of Commercialization (Based on Content Analysis)	44
Donskova K., Kutyreva V. Artistic Practices in the Era of Digitalization: Analysis of the Experience of Modern Art Studios	56
Yablonskyi Y. Institutionalization of Memory on Ukraine in the Conditions of War: Sociological Reflection	66
Molotsiian A. The Role of National Feminism in the Formation of Ukrainian Civic Identity	79
CHAPTER 3	
SOCIOLOGICAL EDUCATION: CURRENT CHALLENGES AND EFFECTIVE TEACHING PRACTICES	
Sokuryanska L., Bieliaieva V. Value Preferences of Ukrainian Senior Grade Students in War Conditions: Common and Different in the Regional Dimension	87
The Requirements to the Publication	102
Department of Sociology V. N. Karazin Kharkiv National University	103

ЗМІСТ

Зміст	5
Contents	6
РОЗДІЛ 1	
ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ СОЦІОЛОГІЇ	
Зубарєв О. С. М. Вебер та Е. Дюркгайм у роки Першої світової війни: біографічний досвід та еволюція ідей	7
Ніколенко В. В. Теоретико-методологічні особливості дослідження мас-медіа: евристики структурного, біхевіористського та культурального підходів	16
Кузьмін В. В. Роль соціального капіталу у формуванні та реалізації кар'єрних стратегій персоналу	26
РОЗДІЛ 2	
ЕМПІРИЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ СУЧАСНОГО СУСПІЛЬСТВА	
Антипович О. Г., Черниш Н. Й., Борисов Р. І., Борецька М. Ю. Феномен української резильєнтності	34
Кравченко С. Р., Голяков О. С. Сучасне українське мистецтво під тиском комерціалізації (досвід контент-аналізу)	44
Донскова К. І., Кутирнова В. І. Мистецькі практики в епоху цифровізації: аналіз досвіду сучасних художніх студій	56
Яблонський Я. В. Інституціоналізація пам'яті в Україні в умовах війни: соціологічна рефлексія	66
Молоціян А. О. Роль національного фемінізму у формуванні громадянської ідентичності мешканців(ок) України	79
РОЗДІЛ 3	
ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМ ОСВІТИ ТА МОЛОДІ	
Сокурянська Л. Г., Беляєва В. О. Ціннісні преференції українських старшокласників в умовах війни: спільне та відмінне в регіональному вимірі	87
Вимоги до публікацій	102
Соціологічний факультет Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна	103

CONTENTS

Зміст	5
Contents	6
CHAPTER 1	
THEORETICAL AND METHODOLOGICAL PROBLEMS OF SOCIOLOGY	
Zubariev O. Max Weber and Émile Durkheim During the First World War: Biographical Experience and The Evolution of Ideas	7
Nikolenko V. Theoretical and methodological features of mass media research: heuristics of structural, behavioral and cultural approaches	16
Kuzmin V. The Role of Social Capital in the Formation and Implementation of Career Strategies of Personnel	26
CHAPTER 2	
EMPIRICAL RESEARCHES OF MODERN SOCIETY	
Antypovych O., Chernysh N., Borysov R., Boretska M. The Phenomenon of Ukrainian Resilience	34
Kravchenko S., Golikov A., Contemporary Ukrainian Art Under the Pressure of Commercialization (Based on Content Analysis)	44
Donskova K., Kutyreva V. Artistic Practices in the Era of Digitalization: Analysis of the Experience of Modern Art Studios	56
Yablonskyi Y. Institutionalization of Memory on Ukraine in the Conditions of War: Sociological Reflection	66
Molotsiian A. The Role of National Feminism in the Formation of Ukrainian Civic Identity	79
CHAPTER 3	
SOCIOLOGICAL EDUCATION: CURRENT CHALLENGES AND EFFECTIVE TEACHING PRACTICES	
Sokuryanska L., Bieliaieva V. Value Preferences of Ukrainian Senior Grade Students in War Conditions: Common and Different in the Regional Dimension	87
The Requirements to the Publication	102
Department of Sociology V. N. Karazin Kharkiv National University	103

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ СОЦІОЛОГІЇ

DOI 10.26565/2227-6521-2025-55-01

УДК: 316(091):94(100)

М. ВЕБЕР ТА Е. ДЮРКГАЙМ У РОКИ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ: БІОГРАФІЧНИЙ ДОСВІД ТА ЕВОЛЮЦІЯ ІДЕЙ

Зубарєв Олександр Сергійович – кандидат соціологічних наук, доцент закладу вищої освіти кафедри соціології Навчально-наукового інституту соціології та медіакомунікацій Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна, майдан Свободи, 4, 61122, Україна, alexandr.zubarev@karazin.ua, ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-9722-2851>

У статті здійснено порівняльний аналіз впливу Першої світової війни на життя та творчу еволюцію двох класиків соціології – Еміля Дюркгайма та Макса Вебера, – які перебували як по різні боки методологічного вододілу між реалізмом і номіналізмом, так і по різні боки фронту, як громадяни держав-супротивників. Автор намагається з'ясувати, яким чином Перша світова війна позначилася на їхніх теоретичних поглядах, громадянських позиціях і напрямках наукової діяльності, для чого удається до біографічного підходу до вивчення історії соціології. Продемонстровано, що Е. Дюркгайм і М. Вебер були по-різному, але активно залучені до подій Першої світової війни: Е. Дюркгайм долучився до так званої «війни за право», займався дослідженням і документуванням війни, публікував тексти, спрямовані проти німецької пропаганди. Описується, як М. Вебер, зі свого боку, добровільно мобілізувався до війська і понад рік служив у складі комісії з організації армійських шпиталів у Гайдельберзі, а після демобілізації активно включився в громадсько-політичні дебати щодо майбутнього Німеччини. Але доводиться, що при цьому водночас війна не призвела до радикального перегляду їхніх теоретичних засад, однак істотно вплинула на тематику публікацій воєнного періоду. Е. Дюркгайм інтерпретував війну як прояв регресії до механічної солідарності, пов'язаної з авторитарною державністю, тоді як М. Вебер поступово перейшов від підтримки воєнних зусиль Німеччини до критики експансіонізму, мілітаризму та проекту національної держави О. фон Бісмарка, обстоюючи принципи демократії й парламентаризму. У статті обґрунтовується теза, що біографічний підхід до вивчення історії соціології дозволяє краще зрозуміти концепції класиків, розкриваючи взаємозв'язок між їхніми ідеями, біографічним досвідом та історичним контекстом, а тому продовжує зберігати евристичний потенціал.

Ключові слова: історія соціології, класична соціологія, Перша світова війна, Еміль Дюркгайм, Макс Вебер, біографічний підхід.

Для цитування: Зубарєв О.С. М. Вебер та Е. Дюркгайм у роки Першої світової війни: біографічний досвід та еволюція ідей. Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія Соціологічні дослідження сучасного суспільства: методологія, теорія, методи. 2025. Випуск 55. С. 7-15. doi: <https://doi.org/10.26565/2227-6521-2025-55-01>

How to Cite: Zubarev, O. (2025). 'Max Weber and Émile Durkheim during the First World War: Biographical Experience and The Evolution of ideas'. *Visnyk of V. N. Karazin Kharkiv National University. Series Sociological studies of contemporary society: methodology, theory, methods*. 55, pp. 7-15. doi: <https://doi.org/10.26565/2227-6521-2025-55-01> [in Ukrainian]

Постановка проблеми. Порівнюючи соціологію з іншими соціогуманітарними дисциплінами, можна побачити, що соціологія надає своїй історії незвично великого значення. У вітчизняній і зарубіжній науковій традиції історія соціології є одним із способів організації вивчення соціологічної теорії, а ознайомлення з фундаментальними теоретичними проблемами соціології відбувається в історичній ретроспективі. Це відрізняє соціологію, наприклад, від економіки чи психології, що обмежуються вивченням теорії без акценту на історії економічних чи психологічних вчень. Належачи до галузі соціальних і поведінкових наук, соціологія завдяки своїй історизованості парадоксальним чином опиняється значно ближчою до філософії, у якій історія філософії займає чільне місце.

Біографічний підхід до систематизації історико-соціологічного матеріалу передбачає звернення до життя теоретиків соціології з метою краще зрозуміти їхні концепції. Його специфіка полягає в експлікації

соціологічних ідей у контексті біографічного досвіду, траєкторії та динаміки життя їхніх авторів, а також соціальних, культурних і політичних умов, що впливали на формування цих ідей. Цей підхід дедалі частіше критикується істориками соціології за суб'єктивність вибору кандидатів до «пантеону великих чоловіків» [1], надмірну увагу до історичних та біографічних деталей і, зрештою, відволікання від проблем теорії. Водночас беззаперечною перевагою біографічного підходу залишається висвітлення соціальних та інтелектуальних умов, у яких виникла соціологічна концепція. Без розуміння широкого соціально-історичного контексту інколи важко зрозуміти, що саме мав на увазі автор, висувуючи той чи інший концепт. Наприклад, критика капіталізму Карла Маркса навряд чи може бути зрозумілою поза історичним контекстом, а саме контекстом капіталістичного суспільства середини XIX століття.

Актуальність цього дослідження зумовлена тим, що багато з відомих нам концепцій класиків соціології були створені під час війни, про що зазвичай замислюються рідко. Війна є як для суспільства загалом, як і для окремої людини, без сумніву, важким потрясінням, адже вона руйнує звичну рутину повсякденного життя, змушує радикально змінюватися, освоювати нові ідентичності, призвичаюватися до жорстокості, миритися з речами, які неможливо змінити. Попри те, що у межах біографічного підходу до організації історико-соціологічного матеріалу біографіям класиків соціології відводиться чільне місце в навчальних джерелах з історії соціології, проблема війни в житті соціологів майже не висвітлюється. Це змушує думати, що цей досвід з якихось причин табується, ігнорується або знецінюється. Разом із тим, якщо скласти перелік соціологів-класиків, на життя яких припала Перша світова війна, він буде доволі значним: Георг Зіммель, Еміль Дюркгайм, Макс Вебер, Вернер Зомбарт, Фердинанд Тьонніс, Зігмунд Фройд, Джордж Герберт Мід, Вільям Дюбуа, Торстейн Веблен, Роберт Парк, Марсель Мосс, Альфред Шюц та інші. Власне, кількість імен у цьому переліку буде залежить тільки від того, кого саме вважати класиками. І вже така представленість в історико-соціологічному процесі конституює достатньо вагому проблемну ситуацію.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема впливу війни на життя соціологів і їхні концепції була поставлена давно, а останніми роками можна навіть говорити про сплеск зацікавленості цією темою. Тема війни у житті класиків соціології порушується як у межах монографічних досліджень, так і в наукових статтях. Наприклад, фінський автор Каукко Піетіля [2] у праці «Логіка соціології: Георг Зіммель і поза ним» демонструє, що саме в роки Першої світової війни Г. Зіммель, по суті, зрікається власної соціології та її зацікавленості суспільством, замінюючи поняття «суспільство» поняттям «спільнота». Ізраїльський дослідник Ліран Разінський [3] у роботі «Фройд, психоаналіз і смерть» звертає увагу на те, що З. Фройд уникав питання смерті у своїх роботах, чим порушував цілісність теоретичної структури психоаналізу. Дослідник пов'язує це саме з досвідом війни. Канадський соціолог Марсель Фурньє [4] останній розділ своєї ґрунтовної біографічної праці про Е. Дюркгайма присвячує воєнним рокам. Він розкриває ставлення Е. Дюркгайма до війни, його активну громадянську позицію та організаційну діяльність у воєнний період. М. Фурньє є автором ще однієї біографічної роботи – про Марселя Мосса, у якій він також звертається до теми війни, показуючи, що цей досвід підштовхнув М. Мосса до дослідження феномена дару [5]. Загалом ґрунтовні біографічні праці зазвичай не оминають теми війни в житті класиків соціології.

Відоме серед істориків соціології наукове видання *Journal of Classical Sociology* («Журнал з історії класичної соціології») присвятив питанню війни в житті класиків окремий тематичний випуск. Редактори випуску Бабак Аміні й Томас Кемпл [6] у вступній статті розмірковують над тим, як Перша світова війна вплинула на становлення класичної соціології та погляди провідних європейських та американських дослідників цього періоду. Остін Гаррінгтон [7] аналізує публічну реакцію Г. Зіммеля на початок війни та коло тем, що його цікавили в цей час: політика Європи; смерть і скінченність у сучасній культурі; роль Заходу у світовій історії; місце грошей, права та насильства в міжнародних відносинах на початку XX століття. Жан-Крістоф Марсель і Томас Кемпл [8] досліджують діяльність Е. Дюркгайма під час війни – його участь у комітетах, публіцистику та наукові тексти, показуючи, що воєнні роки стали для нього стимулом для перегляду ключових понять власної соціологічної теорії. Хіннерк Брукс [9] розкриває роль М. Вебера як інтелектуала та соціолога у роки Першої світової війни, аналізує його погляди на війну, які суттєво відрізнялися від поглядів переважної більшості німецьких інтелектуалів, хоча в дослідницькій традиції часто зводилися до питання «веберівського націоналізму». Фрідріх Ленгер [10] аналізує еволюцію поглядів В. Зомбарта в часи війни, показуючи, як його культурна критика капіталізму перетворилася на шовіністичну риторику, що призвела до його ізоляції в наукових колах. Найл Бонд [11] досліджує, як дихотомія «спільнота – суспільство» у концепції Ф. Тьонніса була використана для легітимації ідеї *Volksgemeinschaft* («народної спільноти»). Чад Вільямс [12] доводить, що Перша світова війна мала значний вплив на життя, інтелектуальну діяльність та політичну еволюцію В. Дюбуа, який розглядав її крізь призму імперської експлуатації Африки Європою та вважав, що війна може відкрити можливості для розширення демократії для африканців і, зокрема, афроамериканців. Даніель Р. Гюбнер [13] аналізує особистий досвід Дж. Г. Міда, зокрема його суперечливий розрив з іншими пацифістами, тиск, який він відчував щодо участі

у військовій службі, серйозне поранення сина на полі бою, його офіційні обов'язки з перевірки навчальних програм підготовки офіцерів, а також його визначальну роль у повоєнних політичних форумах. Чарльз Камік [14] розкриває погляди Т. Веблена, який під час війни поступово відійшов від принципу ціннісної нейтральності й, поєднуючи економічний і культурний аналіз, розробив теорію війни й миру, практичні пропозиції щодо створення міжнародної організації для сприяння миру у світі, конкретні заходи з пом'якшення нестачі продовольства та робочої сили у США під час війни, а також план післявоєнної соціальної реконструкції. Петер Ківісто [15] аналізує публікації Роберта Парка, що стосуються війни, зокрема його роздуми про зростаючу руйнівну силу війни, вплив Першої світової війни на соціальні науки, її потенційний і реальний вплив на іммігрантські громади у США, а також спробу сформулювати соціологічну теорію війни, викладену у статті «Соціальна функція війни: спостереження та нотатки». Марсель Фурньє [16] висвітлює драматичний досвід Марселя Мосса – учасника бойових дій і військового перекладача. Саймон Лафонтен [17] аналізує творчість Альфреда Шюца крізь призму його фронтового досвіду, доводячи, що війна та повоєнна соціальна дезорієнтація визначили його пізні роздуми про «чужинця» та «повернення додому», у яких окреслюється криза відчуження. Бабак Аміна [18] пропонує інтерпретацію ранніх творів Антоніо Грамші, написаних під час війни, у яких формується його критика лібералізму, соціалістична позиція та концепція «непримиренності» (*intransigence*) як принципу моральної й інтелектуальної автономії.

Безперечно, напрацювання цих авторів є надзвичайно цінними для розуміння історико-соціологічної проблематики, адже вони розкривають соціальний контекст, у якому класичні концепції формувалися, і дають змогу поглянути на них саме з цієї перспективи. Водночас питання, якою мірою війна як історичне тло вплинула на зміст ідей класиків, залишається відкритим. Між тим поглянути на концепції кожного із згаданих авторів у такій перспективі складно, тому ми хотіли б порівняти вплив війни на авторів, стосовно яких ні в кого не виникає сумнівів у їхній «класичності», – творців парадигмальних робіт, що стали взірцем для багатьох поколінь соціологів, – а саме французького соціолога Еміля Дюркгайма й німецького соціолога Макса Вебера. Ці автори не лише жили у державах-супротивниках і опинилися по різні боки фронту Першої світової війни, але й перебували по різні боки методологічного вододілу, адже були представниками двох різних соціологічних парадигм – парадигми соціальних фактів і парадигми соціальних дефініцій. Водночас Е. Дюркгайм і М. Вебер були інтелектуалами, на долю яких випала війна, що змушує замислитися над тим, наскільки і в чому їхній досвід війни був унікальним, і наскільки та в чому – універсальним.

Мета цієї статті полягає в тому, щоб проаналізувати, як Перша світова війна вплинула на Еміля Дюркгайма та Макса Вебера як класиків соціології, на динаміку їхнього життя, поглядів і соціологічні ідеї, а також якою була їхня реакція на війну як провідних інтелектуалів свого часу.

Виклад основного матеріалу. У роки Першої світової війни Е. Дюркгайм викладав у Сорбонні. Він був передусім вченим і не прагнув поєднувати свою наукову діяльність з громадською активністю. Проте початок війни став подією, що зробила для нього як ученого, так і громадянина неможливим бути осторонь від суспільно-політичних процесів. Дослідники зазвичай виокремлюють два випадки, коли Е. Дюркгайм публічно виступив щодо суспільно значущих подій. По-перше, це так звана справа Дрейфуса – судовий процес у справі капітана Альфреда Дрейфуса, офіцера французького генерального штабу, якого було звинувачено у шпигунстві на користь Німецької імперії. У цьому питанні Е. Дюркгайм виступив на боці дрейфусарів. Слід зазначити, що його позиція була зумовлена не лише політичними переконаннями, а й особистими чинниками: Е. Дюркгайм і А. Дрейфус належали до одного соціокультурного середовища, а дружина Е. Дюркгайма була рідною сестрою Е. Дрейфуса. По-друге, це саме коли він разом із більшістю французьких інтелектуалів долучився до *Union Sacrée* («Священного союзу»), метою якого була протидія німецькій пропаганді. У роки війни Е. Дюркгайм працював у низці комітетів, зокрема Республіканській лізі Ельзас-Лотарингії, Французькому комітеті з інформації та прийому євреїв із нейтральних країн, Комісії з перегляду посвідок на проживання, а також Комітеті з дослідження та документування війни. Завданням останнього була публікація книг на захист «*la guerre du droit*» («війни за право») [8].

Отже, залученість Е. Дюркгайма до громадської активності в роки війни була високою. Війна завдала Е. Дюркгайму тяжких особистих втрат: багато студентів і випускників *École Normale Supérieure* було мобілізовано; серед них були його учні, деякі з яких загинули на фронті. Жахливою трагедією для Е. Дюркгайма стала смерть його єдиного сина Андре, який загинув у боях на Балканах у грудні 1915 року [19]. Внаслідок цього Е. Дюркгайм був повністю спустошений – навіть заборонив згадувати ім'я Андре у своїй присутності. Згодом він частково оговтався після втрати, проте психологічне виснаження ще тривалий час давалося взнаки [20].

У публіцистичній творчості воєнного періоду Е. Дюркгайм звертався до проблем, актуалізованих війною, до яких за інших умов він навряд чи звернувся б. Він пише роботи на гостросоціальні теми, зокрема памфлет про німецький менталітет [21], де реконструює німецьке уявлення про державу, аналізуючи праці німецького історика Генріха фон Трейчке. Таке розуміння держави, яке, на думку Е. Дюркгайма, було однією з передумов війни, видається йому незбагненим і парадоксальним, оскільки воно суперечить логіці

прогресу, характерній для західних суспільств. Войовничий «німецький менталітет» він трактує як «колективну хворобу», тобто особливу форму соціальної патології, яку складно пояснити раціонально. Е. Дюркгайм намагається з'ясувати передумови того, чому німці вдалися до варварства війни, і вбачає їх у певній моральній системі – сукупності колективних уявлень і почуттів, які довгий час перебували ніби в сплячому стані [21]. У чому ж полягають ці уявлення?

Е. Дюркгайм звертається до німецької концепції історії та, аналізуючи праці Г. фон Трейчке, доходить висновку, що для німців держава – це сила, породжена нацією. Лідер держави стоїть над громадянським суспільством, суспільною мораллю й навіть над міжнародним правом. У німецького народу, за цією логікою, існує зобов'язання служити правителю, оскільки саме таким чином реалізується служіння суспільству, втіленням єдності якого він постає. Над правителем не владний ніхто, його завданням є утвердження власної влади, реалізація своєї волі та встановлення порядку за допомогою примусу. Лідер держави постає як суверен і може розпочати війну тоді, коли вважатиме за потрібне, керуючись інтересами нації. Ця система ідей, яка, за Е. Дюркгаймом, певним чином заволодіває колективною свідомістю німців, перетворює амбіції на основу суспільних дій і вчинків. Такий стан він описує як неприродний стан божевілья й шаленства, який, утім, має тимчасовий характер [8].

Моральний та емоційний стан Німеччини під час Першої світової війни Е. Дюркгайм інтерпретує як регресію до механічного типу солідарності на новому цивілізаційному рівні. Очевидно, що Німеччину початку ХХ століття аж ніяк не можна вважати первісним суспільством, однак, за Е. Дюркгаймом, вона демонструвала низку ознак, характерних для суспільств із механічною солідарністю. У таких суспільствах колективне домінує над індивідуальним, а соціальна єдність забезпечується подібністю між індивідами та групами, яка переважає над їхніми відмінностями. Саме ця подібність є джерелом сили колективної свідомості, центральне місце в суспільствах якої посідають релігійні вірування та практики. Елементарні релігійні уявлення, зокрема віра в тотем, ґрунтуються на припущенні, що щодо певних об'єктів або істот усі індивіди перебувають в однаковому становищі. На зовнішні впливи індивіди реагують автоматично, механічно, тобто як єдине ціле, подібно до того, як соняшники повертаються до сонця. Отже, це суспільство, у якому солідарність ґрунтується не на взаємодоповнюваності, а на подібності індивідів, об'єднаних тим, що вони поділяють ті самі вірування, цінності та почуття [8]. Їхня індивідуальна свідомість майже повністю розчинена в колективній – індивідуальне «Я» поглинається колективним «Ми» [22]. Для суспільств механічної солідарності характерний емоційно насичений психічний стан, який міцно прив'язує індивіда до групи, а тому будь-яке відхилення від норм викликає страх покарання. Емоційне життя такого суспільства відзначається нестабільністю, контрастами та швидкими переходами від інтенсивної радості до глибокого смутку [8]. Саме такий емоційний і культурний стан, на думку Е. Дюркгайма, був властивий Німеччині періоду Першої світової війни.

Інший тип солідарності, за Е. Дюркгаймом, спостерігається у французькому суспільстві. Органічна солідарність ґрунтується на взаємозалежності людей, які стають дедалі більш індивідуалізованими та різноманітними у своїх соціальних і економічних ролях, що зумовлено поглибленням поділу праці. Подібно до органів живого тіла, вони виконують специфічні функції й тому є взаємозалежними. Водночас індивіди отримують більше свободи й ширші можливості комунікувати з тими, хто на них не схожий, тоді як держава поступово перестає відігравати провідну роль в упорядкуванні життя людей. Вплив релігії послаблюється, відбувається поступова секуляризація більшості сфер суспільного життя. Змінюється й роль колективних уявлень – вони стають менш чіткими та вже не мають тієї сили, яку мали в традиційному суспільстві. Разом із тим суспільства органічної солідарності, зокрема Франція, набувають вищого рівня самосвідомості. Франція, переконаний Е. Дюркгайм, є прикладом цивілізованого суспільства: якщо в Німеччині люди підкорюються владі через страх, то у Франції – через те, що поділяють спільні ідеали свободи, рівності та братерства. Ірраціональному «містичному», «релігійному» типу влади, характерному для Німеччини, протиставляється «моральний» тип влади, що спирається на раціональну совість. Е. Дюркгайм різко критикує німецьке розуміння держави періоду Першої світової війни як історичний анахронізм [8], доводячи, що для демократичного суспільства держава і народ є лише різними аспектами одного й того ж національного життя, однієї й тієї ж соціальної реальності: держава – це «народ, що усвідомлює себе, свої потреби і прагнення, але усвідомлення це є повнішим і яснішим» [Цит. за: 8]. Натомість у недемократичному суспільстві між цими елементами національного життя, за Е. Дюркгаймом, існує суперечність.

Розмірковуючи над питанням, як завершиться війна, Е. Дюркгайм доходить висновку, що Німеччина програє її. Такий висновок він робить на основі того, що Німеччина знехтувала сутнісним завданням цивілізованих держав, що, на його думку, полягає не в експансії, в сприянні розвитку індивіда, вихованні вільних і рівних людей. Якщо ж держава виступає проти свободи та прав людини, а її фундаментом є примус, то позиція такої держави є нестійкою, оскільки вона суперечить спільному для західних суспільств процесу соціальної еволюції [8]. У роботі «Політика майбутнього» (1917) [23] Е. Дюркгайм розмірковує над тим, як Франція може відновити соціальну солідарність після війни. Йдеться

про повернення до фундаментальних принципів свободи та рівності та їхню практичну реалізацію в суспільному житті. В останні місяці життя його особливо цікавила проблема моралі, яку він, виходячи за межі суворой науковості та йдучи шляхом, прокладеним О. Контом, тлумачить як науку і водночас як мистецтво. Е. Дюркгайм навіть розпочав роботу над окремою працею, присвяченою моралі, однак встиг завершити лише вступ до неї.

Протиставити Е. Дюркгайму в концептуально-епістемологічних цілях можна М. Вебера, одного з найвідоміших класиків соціології, причому не лише з точки зору методології, адже на відміну від Е. Дюркгайма, який дотримувався соціологічного реалізму, М. Вебер був номіналістом, а й із точки зору війни, адже М. Вебер під час Першої світової війни перебував по інший бік фронту.

У веберознавстві тривалий час питанню впливу війни на М. Вебера як ученого і громадянина відводилася другорядна роль, хоча з цього приводу висловлювалися такі відомі дослідники, як Раймон Арон, Герберт Маркузе, Юрген Габермас та Вольфганг Моммзен [9]. Водночас слід зазначити, що проблема впливу війни на М. Вебера не може бути осмислена поза питанням залученості вченого в політичні процеси, як би парадоксально це не здавалося у випадку мислителя, який сформулював відомий етичний принцип «свободи від оцінних суджень» (Wertfreiheit).

Дійсно, більшість соціологів-інтелектуалів, які жили в роки Першої світової війни, були залучені до так званої «війни умів» (Krieg der Geister), тобто по суті до інформаційної війни по різні боки фронту. Водночас залученість Е. Дюркгайма до неї була, ймовірно, більшою, ніж М. Вебера. Останній не висловлювався публічно щодо війни більше року – від серпня 1914 до грудня 1915 року [9]. Це, утім, може бути пов'язано з тим, що М. Вебер брав участь у Першій світовій війні безпосередньо – добровільно вступивши до лав німецької армії у віці п'ятдесяти років, – і до кінця 1915 року служив у складі комісії з організації армійських шпиталів у Гайдельберзі. Під час військової служби він тимчасово припинив викладання у Віденському університеті та фактично відійшов від наукової роботи приблизно на два роки. У цей період М. Вебер загалом поділяв патріотичний підйом, яким супроводжувався початок війни. Після демобілізації М. Вебер активізує громадсько-політичну діяльність: виступає з публічними промовами, бере участь у дискусіях, публікує статті критичного спрямування. Він висловлює сумніви щодо компетентності німецької дипломатії та більше переймається питанням того, яким чином може бути зрештою забезпечений мир. З 1917 року М. Вебер критикує німецький експансіонізм, наполягає на необхідності демократизації Німеччини та посиленні ролі парламенту. У 1918 році він приєднується до робітничо-солдатської ради Гайдельберга. М. Вебер бере активну участь у процесах завершення війни: входить до складу німецької делегації на Паризькій мирній конференції, а як радник Конфіденційного комітету з конституційної реформи справляє вплив на розроблення Веймарської конституції. Зрештою, відчувши розчарування політикою, М. Вебер повертається до викладання – спочатку у Віденському університеті, а з 1919 року – у Мюнхенському університеті [24].

Першою публікацією М. Вебера, у якій він безпосередньо звертається до теми війни, стала робота «Зовнішня політика Бісмарка і сучасність», що вийшла у грудні 1915 року. У ній М. Вебер розмірковує над тим, чи можна було уникнути війни, що принесло йому репутацію Flaumacher'a – тобто людини, яка виявляє недостатню рішучість у підтримці німецької воєнної політики. Власне, очевидно, що М. Вебер і не намагався цього робити, адже його позиція у цей час є критичною, що підтверджується його першою публічною промовою «На порозі третього року війни», виголошеною 1 серпня 1916 року [9].

Дослідники зазначають, що початок активної публікаційної діяльності М. Вебера з питань війни, а також зовнішньо- й внутрішньополітичної ситуації, припадає саме на літо 1916 року. Водночас на момент початку війни у М. Вебера вже було сформульовано кілька ключових дослідницьких напрямів: аналіз капіталістичної економіки, проблема ціннісних суджень та економічна етика світових релігій [9].

Ймовірно, найбільшого впливу війни зазнали дослідження М. Вебера, присвячені сучасній капіталістичній економіці. Річ у тім, що наше знання цього аспекту веберівської теорії справді є неповним, адже публікація його «Нарисів із соціальної економіки» була перервана війною. Війна також завадила завершенню праці «Господарство і суспільство», яка розглядалася як складова частина «Нарисів із соціальної економіки». Це є принципово важливим, оскільки саме в цих працях М. Вебер звертається до проблеми, спільної для всіх класиків соціології, – капіталізму. Якщо ж говорити про вплив війни на аналіз цієї проблеми у М. Вебера, то його можна схарактеризувати як відносно обмежений: він простежується хіба що в дещо більшій увазі М. Вебера до проблем воєнної економіки в післявоєнних роботах [9].

Проблематикою ціннісних суджень М. Вебер почав цікавитися ще в довоєнний період [9]. Текст есе «Значення ціннісної нейтральності у соціологічних і економічних науках», опублікованого у 1917 році, є переробленою версією експертного висновку, який М. Вебер підготував у зв'язку з дискусією про ціннісні судження в Асоціації соціальної політики в Берліні у січні 1914 року [9]. У методологічному плані М. Вебер залишається на тих же позиціях, хоча в публікації 1917 року він додав два розділи, у яких аналізує зростання ролі престижу держави як ціннісного орієнтира. Не містить кардинально нових методологічних положень і відомий виступ М. Вебера у листопаді 1917 року «Наука як професія і покликання» [9]. Загалом

війна, безумовно, посилила актуальність розмежування між суб'єктивно-практичною оцінкою та науковим аналізом, проте принципово не змінила веберівського розуміння ціннісної нейтральності.

Що стосується дослідження економічної етики світових релігій, то М. Вебер активно працював над цією темою під час війни. У період між жовтнем 1915 року та груднем 1918 року в журналі «Архів соціальної науки і соціальної політики» він опублікував близько 900 сторінок, присвячених конфуціанству, буддизму, даосизму, індуїзму та юдаїзму. Водночас у листуванні М. Вебера з членами родини та друзями релігійна тематика практично відсутня. У своїх працях, порушуючи проблему війни, М. Вебер порівнює почуття єдності, що виникає у спільноті солдатів, із релігійним братерством. Саме це, на його думку, відрізняє економічну етику від політики, яка може вступати в конкуренцію з релігійною етикою тоді, коли йдеться про надання життю сенсу. Війна як форма політики, підкреслює М. Вебер, надає сенсу смерті та освячує її [9]. Загалом для М. Вебера релігія становила передусім предмет академічного аналізу, що суттєво відрізняло його від багатьох сучасників.

Більше про соціологію М. Вебера в контексті воєнного часу та можливості її застосування до актуальної проблематики можна дізнатися з праці «Ідеї 1918 року, або майбутнє нації». У цій роботі М. Вебер розуміє націю як «спільноту долі» чи «спільноту пам'яті», тоді як етнічні й мовні ознаки тлумачаться ним як другорядні. Визначальними для нації, за М. Вебером, є спільна політична доля та спільна історія боротьби за виживання. Водночас М. Вебер вважав, що проект німецької національної держави О. фон Бісмарка є незавершеним, а консолідація Німеччини не може бути досягнута лише зовнішньополітичними успіхами [9]. Так звані «Ідеї 1914 року» ґрунтувалися на критиці лібералізму та демократії, аргументації пріоритету державі над індивідом, прославленні війни як морального випробування, а також на антизахідному дискурсі, що полягав у протиставленні «німецької культури» (Kultur) «західній цивілізації» (Zivilisation), та на історизмі. М. Вебер вступає в полеміку принаймні з частиною цих ідей, якими виправдовувався вступ Німеччини в Першу світову війну. Він був переконаний, що Німеччина має розвиватися в тому самому напрямі, що й інші західні держави [9], доходячи висновку, що проект національної німецької держави О. фон Бісмарка багато в чому є хибним. У цьому сенсі його позиція певною мірою є співзвучною з поглядами Е. Дюркгайма, для якого перехід від механічної до органічної солідарності становить загальну логіку розвитку західних суспільств, хоча, звісно, така паралель не могла бути проведена за життя цих авторів.

У «Ідеях 1918 року» М. Вебер пропонує запровадження політичної рівності, скасування трикласного виборчого права в Пруссії, масову демократизацію, посилення ролі парламенту, зменшення пруського впливу в Рейху, скасування подвійної функції рейхсканцлера і пруського міністра-президента, а також ліквідацію пруських привілеїв у Бундесраті [9]. Нескладно помітити, що багато з цих положень перегукуються з ідеями Гуго Пройса, головного автора Веймарської конституції. У післявоєнній Німеччині М. Вебер відводив особливу роль солдатам, які, повернувшись із фронту, візьмуть участь у відбудові нації. На його думку, їхній досвід війни буде працювати як імунітет до будь-яких популістських закликів, а ці громадяни будуть вирізнятися почуттям об'єктивності [9].

В останні роки війни М. Вебер багато розмірковує над майбутнім Німеччини, над тим, якою вона має стати. Він виступає за республіканську форму правління, відмову від імперіалістичних амбіцій і милітаризації, усунення домінування «Великої Пруссії» та вибір на користь федеративної держави. У цей період він публікує праці «Виборче право та демократія в Німеччині» (1917), «Парламент і уряд у новому політичному ладі Німеччини» (1918), «Майбутня форма правління Німеччини» (1919), у яких із позиції політичного соціолога аналізує проблеми демократії, парламентаризму та виборчого права [9].

Усе це дозволяє поставити під сумнів поширену думку, що М. Вебер був обмежений інтересами посилення німецької нації [9]. Радше він розглядав інтереси Німеччини в нерозривному зв'язку з долею інших європейських країн. Принаймні це цілком слушно щодо пізніх публікацій М. Вебера, адже, як відомо, він пройшов шлях від мовчазної участі у війні як санітарний офіцер до цілеспрямованого аналізу вад державного проекту О. фон Бісмарка та проблематизації майбутнього Німеччини. Скоріше М. Вебер гостро переживав за Німеччину, якій випала доля перетворитися на військовий табір [9], адже навіть проблема демократії в порівняльній перспективі цікавить М. Вебера насамперед у контексті конкретної історичної ситуації в Німеччині. Для нього історичний вибір постає як альтернатива між авторитаризмом і демократією, а майбутнє Німеччини та німецької нації М. Вебер зрештою пов'язує з демократією і парламентаризмом.

Порівнюючи вплив Першої світової війни на життя та творчість Еміля Дюркгайма і Макса Вебера, варто виокремити кілька принципово важливих моментів. По-перше, це рівень залученості до війни. У п'ятдесятирічному віці М. Вебер добровільно вступив до лав німецької армії й до кінця 1915 року працював у складі комісії з організації військових шпиталів у Гайдельберзі. Попри публічне мовчання щодо війни впродовж перших її місяців, цей крок безперечно може розглядатися як свідчення початкової підтримки М. Вебером німецької політики 1914 року. Натомість Е. Дюркгайм продовжував викладати в Сорбонні,

активно публікувався, а його залученість до війни обмежувалася участю у так званій «війні умів», зокрема документуванням війни та написанням антинімецьких публіцистичних текстів.

По-друге, це динаміка поглядів. Як і багато інших німецьких інтелектуалів, М. Вебер на початку війни підтримував воєнні зусилля Німеччини, проте згодом істотно змінив свою позицію. Уже з кінця 1915 року він виступає з критикою німецького експансіонізму та наполягає на необхідності демократичних реформ. Позиція Е. Дюркгайма протягом війни загалом не змінювалася. Він інтерпретував війну кризь призму соціальних процесів і вважав, що вона віддзеркалює регресію Німеччини до механічної солідарності, за якої колективні уявлення домінують над індивідом. Е. Дюркгайм вважав, що Німеччина не може перемогти у війні, оскільки її агресивна політика суперечить західноєвропейській традиції свободи та рівності. На відміну від М. Вебера, він не був безпосередньо залучений до військової служби.

По-третє, це еволюція соціологічних ідей. Можна стверджувати, що фундаментальних змін у соціологічних поглядах ані Е. Дюркгайма, ані М. Вебера під впливом війни не відбулося, принаймні якщо йдеться про їхні теоретичні та методологічні погляди: обидва мислителі продовжували працювати над проблемами, сформульованими ще в довоєнний період.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Біографічний підхід до дослідження історико-соціологічної проблематики дедалі частіше зазнає критики. Лунають думки, що він застарілий, оскільки без суттєвих змін відтворюється вже протягом багатьох років, виконуючи не стільки дослідницькі завдання, скільки функцію легітимації переліку авторів, яких прийнято вважати класиками та ігноруючи багатьох інших, які з різних причин до нього не потрапили. Також зауважується, що біографічний підхід передбачає занадто велику увагу до біографії соціологів класичного періоду, натомість теоретичним зв'язкам, наскрізним проблемам соціологічної теорії приділяється недостатньо уваги. Все це так, з цим можна цілком погодитися, але водночас треба зауважити, що недоліки є у кожного із підходів до вивчення історії соціології. Наприклад, проблемний підхід, що розглядається як сучасна альтернатива біографічному, також їх не позбавлений, адже він хоча і дозволяє значно краще уявити собі проблеми, які найбільше хвилювали класиків, але робить історію соціології майже ідентичною теоретичній соціології, тобто саме історична проблематика випадає з поля зору дослідника. Національний підхід під єдиною національною соціологією може об'єднувати дуже різних авторів, які дотримувалися різних поглядів і інколи навіть не розглядали себе як представників соціології загалом та національної соціології зокрема. Хронологічний підхід є суб'єктивним, коли йдеться про історичні події, що розглядаються як переломні в історико-соціологічному процесі.

Саме тому не варто повністю відмовлятися від біографічного підходу. Кожен із підходів вирішує завдання, які неможливо або майже неможливо вирішити в межах іншого. Біографічний підхід дозволяє краще зрозуміти соціологічні концепції, розкриваючи контекст, у якому вони створювалися та випробовувалися. Проблемний підхід дає змогу поглянути на історію соціології як ключові проблеми, що аналізувалися дослідниками і, власне кажучи, зробило їх класиками соціології. Національний підхід відкриває можливості осмислення творчості окремих авторів в перспективі, що ними не могла бути усвідомлена, а саме існування національної держави, національної соціології та локальних вітчизняних соціологічних шкіл. Хронологічний підхід дозволяє осмислити історію соціології у зв'язку з важливими історичними подіями.

На життя чималої кількості класиків соціології припала війна, і цей факт, на наш погляд, не варто ігнорувати. У підручниках з історії класичної соціології можна зустріти періодизації історико-соціологічного процесу, які враховують початок і завершення Першої світової війни, однак те, яким чином ця війна вплинула на соціологів та їхні концепції, як правило, не розглядається, як і їхня діяльність у воєнний час. Між тим, цей контекст, що біографічний підхід до дослідження історії соціології дозволяє експлікувати, є надзвичайно важливим. Е. Дюркгайм і М. Вебер не лише певний час жили й писали в умовах війни: вони були активно залучені до неї як громадсько-політичні діячі або безпосередньо до війська, а також глибоко переймалися долею власних країн. Така залученість є цікавою сама по собі, однак особливо – з огляду на її можливий вплив на їхні соціологічні ідеї, добре відомі та систематично викладені в кожному курсі історії соціології. Біографічний підхід дозволяє побачити, що за цими концепціями стоять реальні люди. М. Вебер пройшов шлях від безпосередньої участі у Першій світовій війні як санітарний офіцер і підтримки воєнних зусиль Німеччини до критики багатьох аспектів проекту національної держави О. фон Бісмарка, демонструючи водночас парадоксальну постійність ключових тем у власній соціології. Наука, ймовірно, була для нього сакральною сферою, яку варто захищати від зовнішніх втручань. Е. Дюркгайм втратив на війні сина, що стало для нього тяжким особистим випробуванням і, можливо, було причиною, яка підштовхнула його зосередитися на проблемі моралі. Без сумніву, вплив Першої світової війни на життя та творчість класиків соціології потребує подальшого дослідження, адже без урахування історичного й біографічного контексту наше розуміння їхніх концепцій залишатиметься неповним. Перспективним виглядає дослідження впливу війни на формування ідей Георга Зіммеля, якого зазвичай згадують як «можливо, класика» поряд із «святою трійцею» К. Марксом, М. Вебером та Е. Дюркгаймом. Г. Зіммель писав про трагедію культури, але чи не було це відлунням людської трагедії?

Список використаної літератури:

1. Abrutyn S., Lizardo O. (eds). Handbook of Classical Sociological Theory. Cham: Springer, 2021. 865 p.
2. Pietilä K. Reason of Sociology: George Simmel and Beyond [Electronic resource]. London: SAGE Publications, 2010.
3. Razinsky L. Freud, Psychoanalysis and Death. Cambridge: Cambridge University Press, 2012. 313 p.
4. Fournier M. Émile Durkheim: A Biography / translated by D. Macey. Cambridge (UK); Malden (MA): Polity Press, 2013. 866 p.
5. Fournier M. Marcel Mauss: A Biography. Princeton: Princeton University Press, 2006. 448 p.
6. Amini B., Kemple T. Introduction: Social Theorists and the First World War. Journal of Classical Sociology. 2024. Vol. 24, no. 4. P. 307–315. DOI: 10.1177/1468795X241288092.
7. Harrington A. Simmel on the war for national spirit and cosmopolitan culture. Journal of Classical Sociology. 2024. Vol. 24, no. 4. P. 316–329. DOI: 10.1177/1468795X241278514.
8. Marcel J.-C., Kemple T. Durkheim's war for civilization. Journal of Classical Sociology. 2024. Vol. 24, no. 4. P. 330–346. DOI: 10.1177/1468795X241280708.
9. Bruhns H. Weber as an engaged intellectual and a social scientist in the war. Journal of Classical Sociology. 2024. Vol. 24, no. 4. P. 347–361. DOI: 10.1177/1468795X241278511.
10. Lenger F. Sombart's war against the cultural decay of a capitalist world. Journal of Classical Sociology. 2024. Vol. 24, no. 4. P. 362–374. DOI: 10.1177/1468795X241280133.
11. Bond N. Tönnies on the tension between community and society during the First World War. Journal of Classical Sociology. 2024. Vol. 24, no. 4. P. 375–388. DOI: 10.1177/1468795X241281832.
12. Williams C. Du Bois and the wounds of the First World War. Journal of Classical Sociology. 2024. Vol. 24, no. 4. P. 389–405. DOI: 10.1177/1468795X241278606.
13. Huebner D. R. Mead on international mindedness and the war to end war. Journal of Classical Sociology. 2024. Vol. 24, no. 4. P. 406–420. DOI: 10.1177/1468795X241278604.
14. Camic C. Veblen's quadripartite response to the First World War. Journal of Classical Sociology. 2024. Vol. 24, no. 4. P. 421–436. DOI: 10.1177/1468795X241279251.
15. Kivisto P. Park on the social sciences and the consequences of war. Journal of Classical Sociology. 2024. Vol. 24, no. 4. P. 437–445. DOI: 10.1177/1468795X241281831.
16. Fournier M. Mauss on the First World War as trauma and turning point. Journal of Classical Sociology. 2024. Vol. 24, no. 4. P. 446–456. DOI: 10.1177/1468795X241282813.
17. Lafontaine S. Schütz on self-alienation and homecoming in a warring world. Journal of Classical Sociology. 2024. Vol. 24, no. 4. P. 457–470. DOI: 10.1177/1468795X241279032.
18. Amini B. Gramsci's dissidence beneath and beyond the First World War. Journal of Classical Sociology. 2024. Vol. 24, no. 4. P. 471–486. DOI: 10.1177/1468795X241280953.
19. Kalelioglu U. B. Mort pour la France: Emile Durkheim's martyr son André-Armand Durkheim. International Journal of Economics, Politics, Humanities & Social Sciences. 2025. Vol. 8, no. 4. P. 232–247. DOI: 10.59445/ijephss.1629953.
20. Jones R. A. Emile Durkheim: An Introduction to Four Major Works. Beverly Hills, CA: Sage Publications, Inc., 1986. P. 12–23.
21. Durkheim É. "Germany above all": German mentality and war / translated by J. S. Paris: Armand Colin, 1915. 72 p. [Electronic resource]. Available at: <https://archive.org/details/germanyaboveallg00durk> (accessed: 09.11.2025).
22. Durkheim É. De la division du travail social. Paris: Félix Alcan, 1893. 416 p. [Electronic resource]. Electronic edition: Jean-Marie Tremblay; Les Classiques des sciences sociales, UQAC, 2002. Available at: https://classiques.uqam.ca/classiques/Durkheim_emile/division_du_travail/division_travail_2.pdf (accessed: 09.11.2025).
23. Durkheim É. La politique de l'avenir. La Dépêche de Toulouse. 1917.
24. Kovács É., Cârstocea R., Egry G. Ethnicizing Europe: Hate and Violence After Versailles [Electronic resource]. West Lafayette: Purdue University Press, 2025. [Electronic resource]. Available at <https://docs.lib.purdue.edu/ces/10> (accessed: 24.12.2025).

Статтю отримано 15.07.2025

Статтю рекомендовано до публікації 15.08.2025

Статтю прийнято до друку 22.12.2025

Статтю опубліковано 29.12.2025

MAX WEBER AND ÉMILE DURKHEIM DURING THE FIRST WORLD WAR: BIOGRAPHICAL EXPERIENCE AND THE EVOLUTION OF IDEAS

Zubarev Oleksandr – PhD in Sociology, Associate Professor, Department of Sociology, Educational and Scientific Institute of Sociology and Media Communications, V. N. Karazin Kharkiv National University, 4 Svobody Square, Kharkiv, 61122, Ukraine; e-mail: alexandr.zubarev@karazin.ua; ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9722-2851>

This article presents a comparative analysis of the impact of the First World War on the lives and intellectual trajectories of two classics of sociology—Émile Durkheim and Max Weber—who found themselves on opposite sides both of the methodological divide between realism and nominalism and of the military front as citizens of rival states. The author seeks to determine how the First World War affected their theoretical positions, civic stances, and directions of scholarly activity, drawing on a biographical approach to the study of the history of sociology. It is demonstrated that Durkheim and Weber were actively, though in different ways, involved in the events of the First World War. Durkheim participated in the so-called “war for law,” engaged in the study and documentation of the war, and published texts aimed against German propaganda. The article describes how Weber, in turn, voluntarily enlisted and served for more than a year as a member of

a commission responsible for organizing military hospitals in Heidelberg, and how, after demobilization, he became actively involved in public and political debates concerning Germany's future. At the same time, it is argued that the war did not lead to a radical revision of their theoretical foundations, although it did significantly influence the thematic focus of their wartime publications. Durkheim interpreted the war as a manifestation of regression toward mechanical solidarity associated with authoritarian statehood, whereas Weber gradually shifted from supporting Germany's war effort to criticizing expansionism, militarism, and Bismarck's project of the nation-state, while advocating the principles of democracy and parliamentarism. The article substantiates the thesis that the biographical approach to the study of the history of sociology allows for a deeper understanding of classical sociological concepts by revealing the interconnections between ideas, biographical experience, and historical context, and therefore continues to retain its heuristic potential.

Keywords: history of sociology; classical sociology; First World War; Émile Durkheim; Max Weber; biographical approach.

References:

1. Abrutyn, S. and Lizardo, O. (eds.) (2021) Handbook of Classical Sociological Theory. Cham: Springer.
2. Pietilä, K. (2010) Reason of Sociology: George Simmel and Beyond. London: SAGE Publications.
3. Razinsky, L. (2012) Freud, Psychoanalysis and Death. Cambridge: Cambridge University Press.
4. Fournier, M. (2013) Émile Durkheim: A Biography. Translated by D. Macey. Cambridge (UK) and Malden (MA): Polity Press.
5. Fournier, M. (2006) Marcel Mauss: A Biography. Princeton: Princeton University Press.
6. Amini, B. and Kemple, T. (2024) 'Introduction: Social theorists and the First World War', Journal of Classical Sociology, 24(4), pp. 307–315. <https://doi.org/10.1177/1468795X241288092>.
7. Harrington, A. (2024) 'Simmel on the war for national spirit and cosmopolitan culture', Journal of Classical Sociology, 24(4), pp. 316–329. <https://doi.org/10.1177/1468795X241278514>.
8. Marcel, J.-C. and Kemple, T. (2024) 'Durkheim's war for civilization', Journal of Classical Sociology, 24(4), pp. 330–346. <https://doi.org/10.1177/1468795X241280708>.
9. Bruhns, H. (2024) 'Weber as an engaged intellectual and a social scientist in the war', Journal of Classical Sociology, 24(4), pp. 347–361. <https://doi.org/10.1177/1468795X241278511>.
10. Lenger, F. (2024) 'Sombart's war against the cultural decay of a capitalist world', Journal of Classical Sociology, 24(4), pp. 362–374. <https://doi.org/10.1177/1468795X241280133>.
11. Bond, N. (2024) 'Tönnies on the tension between community and society during the First World War', Journal of Classical Sociology, 24(4), pp. 375–388. <https://doi.org/10.1177/1468795X241281832>.
12. Williams, C. (2024) 'Du Bois and the wounds of the First World War', Journal of Classical Sociology, 24(4), pp. 389–405. <https://doi.org/10.1177/1468795X241278606>.
13. Huebner, D.R. (2024) 'Mead on international mindedness and the war to end war', Journal of Classical Sociology, 24(4), pp. 406–420. <https://doi.org/10.1177/1468795X241278604>.
14. Camic, C. (2024) 'Veblen's quadripartite response to the First World War', Journal of Classical Sociology, 24(4), pp. 421–436. <https://doi.org/10.1177/1468795X241279251>.
15. Kivisto, P. (2024) 'Park on the social sciences and the consequences of war', Journal of Classical Sociology, 24(4), pp. 437–445. <https://doi.org/10.1177/1468795X241281831>.
16. Fournier, M. (2024) 'Mauss on the First World War as trauma and turning point', Journal of Classical Sociology, 24(4), pp. 446–456. <https://doi.org/10.1177/1468795X241282813>.
17. Lafontaine, S. (2024) 'Schütz on self-alienation and homecoming in a warring world', Journal of Classical Sociology, 24(4), pp. 457–470. <https://doi.org/10.1177/1468795X241279032>.
18. Amini, B. (2024) 'Gramsci's dissidence beneath and beyond the First World War', Journal of Classical Sociology, 24(4), pp. 471–486. <https://doi.org/10.1177/1468795X241280953>.
19. Kalelioglu, U.B. (2025) 'Mort pour la France: Émile Durkheim's martyr son André-Armand Durkheim', International Journal of Economics, Politics, Humanities & Social Sciences, 8(4), pp. 232–247. <https://doi.org/10.59445/ijephss.1629953>.
20. Jones, R.A. (1986) Émile Durkheim: An Introduction to Four Major Works. Beverly Hills, CA: Sage Publications, Inc., pp. 12–23.
21. Durkheim, É. (1915) Germany above all: German mentality and war. Translated by J.S. Paris: Armand Colin. Available at: <https://archive.org/details/germanyaboveallg00durk> (Accessed: 9 November 2025).
22. Durkheim, É. (1893) De la division du travail social. Paris: Félix Alcan. Electronic edition by Jean-Marie Tremblay, Les Classiques des sciences sociales, UQAC (2002). Available at: https://classiques.uqam.ca/classiques/Durkheim_emile/division_du_travail/division_travail_2.pdf (Accessed: 9 November 2025).
23. Durkheim, É. (1917) 'La politique de l'avenir', La Dépêche de Toulouse.
24. Kovács, É., Cârstocea, R. and Egry, G. (2025) Ethnicizing Europe: Hate and Violence After Versailles. West Lafayette: Purdue University Press. Available at: <https://docs.lib.purdue.edu/ces/10> (Accessed: 24 December 2025).

The article received 15.07.2025

The article is approved for publication 15.08.2025

The article is recommended for publication 22.12.2025

The article is published 29.12.2025

DOI 10.26565/2227-6521-2025-55-02

УДК 316.774

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ДОСЛІДЖЕННЯ МАС-МЕДІА: ЕВРИСТИКИ СТРУКТУРНОГО, БІХЕВІОРИСТСЬКОГО ТА КУЛЬТУРАЛЬНОГО ПІДХОДІВ

Ніколенко Вадим Вікторович – доктор соціологічних наук, доцент, професор кафедри політології, соціології та публічного управління, Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара, пр. Науки, 72, м. Дніпро, 49045, Україна, ORCID <https://orcid.org/0000-0001-6730-0938>, e-mail: vadnikolenko1983@gmail.com

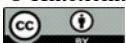
У статті здійснюється деталізація типології Д. Мак-Квейла, яка пропонує три наукові підходи до дослідження масової комунікації та мас-медіа, а саме структурний, біхевіористський та культуральний підходи. Наголошено, що структурний підхід застосовується переважно для аналізу впливу ЗМК на системоутворювальні складники суспільства, а також у глобальному масштабі. Біхевіористський підхід передбачає врахування у процесах поширення та сприйняття масової інформації методологічного принципу (стимул-реакція) та не завжди лінійної її природи. В його межах насамперед звертають увагу на соціально-психологічні та емоційні стани певної особистості чи соціальних груп. Зазначається, що представники культурального підходу акцентують увагу передусім на соціокультурному контексті впливу ЗМК на аудиторію, а також алгоритмах відтворення певного соціального порядку та культурних цінностей. Наголошується на прикметних особливостях історії розвитку ЗМК, зокрема, радіо та телебачення. Зважаючи на це, відповідно до теорії «магічної кулі або голки для ін'єкцій» запропонована деталізація відповідних прикладів медійного впливу на масову аудиторію. Висвітлено зміни в осмисленні мас-медіа протягом ХХ століття з огляду на дослідження Г. Лассвелла, П. Лазарсфельда, М. Маклюєна, Д. Мак-Квейла та Д. Карєя. Такі зміни характеризуються спочатку (20-30-ті роки ХХ століття) застосуванням біхевіористських та функціональних підходів та згодом виокремленням дедалі більш нюансованого, культурально зорієнтованого, не завжди лінійного сприйняття реципієнтами контенту інформаційного простору. Виділено низку сучасних теорій щодо дослідження масової комунікації: культивування, стереотипізації, когнітивного дисонансу, посилення status-quo, катарсису, соціальної відповідальності та ін. Виокремлено наявну трансформацію споживання інформаційного контенту на тлі медіатизації суспільства цифрової доби як універсальну тенденцію: від популярності сучасних медіа до чимдалі зростаючого рівня використання нових / новітніх / цифрових ЗМК.

Ключові слова: масова комунікація, мас-медіа, гутенбергієвська революція, соціальний порядок, культура, соціальні зміни, публічне управління.

Для цитування: Ніколенко В. Теоретико-методологічні особливості дослідження мас-медіа: евристики структурного, біхевіористського та культурального підходів. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія Соціологічні дослідження сучасного суспільства: методологія, теорія, методи.* 2025. Випуск 55. С. 16-25. doi: <https://doi.org/10.26565/2227-6521-2025-55-02> [in Ukrainian]

How to Cite: 'Nikolenko, V. (2025). 'Theoretical and methodological features of mass media research: heuristics of structural, behavioral and cultural approaches' *Visnyk of V. N. Karazin Kharkiv National University. Series Sociological studies of contemporary society: methodology, theory, methods*, 55, pp. 16-25. doi: <https://doi.org/10.26565/2227-6521-2025-55-02>

Актуальність теми. Спочатку було слово, ця одна з вирішальних дидактичних одиниць процесу комунікації. «Життя – це розмова» [1, р. X], а прагнення до комунікації інстинктивно закладено в людині. Будь-яка особа, позбавлена комунікації та виключена з процесу соціальної взаємодії, не зможе залишатися повноцінною особистістю. Нагадаємо, що Арістотель вважав, що людина – «політична тварина» та відповідно до визначення ним політики – створіння соціальне [2]. Соціальність людини безпосередньо передбачає комунікацію, обмін думками та у такий спосіб – відтворення / зміни соціального порядку. Разом впевненіше можна дивитись у майбутнє, більше шансів на самореалізацію, розкриття власного потенціалу чи талантів. Масова комунікація в сучасному суспільстві взагалі є невід'ємним елементом соціального порядку та серед іншого здатна формувати, відновлювати соціально-психологічну атмосферу, водночас завдяки соціальному консенсусу тримати суспільство разом, бути його з'єднувальним розчином [3; 1, р. XIII]. Дещо перифразуючи М. Маклюєна, зазначимо, що комунікація для людини – як вода для риби, тобто фундаментальна, природня основа існування [1, р. 19].

У соціогенезі масова комунікація та мас-медіа суттєво зумовлюють, по-перше, соціальні процеси: приміром, соціалізацію (цінності, норми, соціальні ролі), освіту та грамотність, акультурацію мігрантів, формування певного світогляду, соціальних установок, конституювання соціального порядку та ін. По-друге, політичні явища – наприклад, легітимацію влади, національний розвиток, ідеологічне забезпечення, публічне адміністрування тощо. По-третє, економічні процеси – зокрема вибір професії, господарську модернізацію, комерційну торгівлю, інституціоналізацію підприємництва і т. п. Беручи більш конкретно, формування медикалістського дискурсу є наслідком дії ЗМК, адже у такий спосіб вони інформують усіх охочих щодо перебігу, скажімо, поширення епідемій / пандемій, водночас методів протидії таким небезпекам. Ба більше, масова комунікація й мас-медіа здатні активно сприяти соціальним змінам або, навпаки, забезпечувати консервацію традиційного порядку. Звісно, через них і просто стрімко поширюються новини, відбувається попередження про загрози, посилюються або зводяться нанівець масові емоційно-психологічні стани (страхи, паніка, надії), поглиблюються або нівелюються соціальні викривлення. Для декого вони стають незамінними у вільному часі, розвагах, повсякденному житті, а комусь приносять мільйонні статки.

Вся ця множинність дуже по-різному може бути проаналізована, досліджена та розглянута. Так, у науковій літературі доволі часто висвітлюється функціональний підхід, який передбачає наголос на загальному призначенні мас-медіа у державному будівництві, суспільному та індивідуальному житті. З огляду на це ЗМК виконують цілу низку функцій. По-перше, інформаційна; по-друге, формування громадської думки; по-третє, підтримки status-quo; по-четверте, посилення громадянської організації й ініціативи; по-п'яте, впливають на освіту, процеси виховання, критику, соціальний контроль, трансформаційні процеси тощо. Власне, один із авторитетних дослідників масової комунікації – Г. Лассвелл – виокремлював функціональний зміст мас-медіа насамперед перш за все у підтримці цілісності суспільства, щоправда, потенційно такі соціальні інститути, на його думку, здатні бути й дисфункційними [4, р. 59]. У цілому, згідно з Г. Лассвеллом, основні функції мас-медіа – це відображення навколишнього середовища, інформування суспільства; підтримка кореляції між різними частинами соціуму; формування загального світогляду; трансмісія культурної спадщини, а також розважальна функція [4, р. 87].

Майже кожен відомий соціальний теоретик ХХ століття (Т. Адорно, М. Хоркхаймер, Ю. Габермас, М. Фуко, Е. Гідденс, Ж. Бодрийяр, О. Тоффлер, Д. Белл та ін.) у своїх працях прямо чи опосередковано згадує масову комунікацію та мас-медіа. В усьому світі з початку ХХІ століття увага до медіатизації соціуму лише посилюється, зокрема все активніше зауважують вагомий вплив цифрової доби на процеси життєдіяльності, що відбувається і в українському суспільстві [5]. Природно, їм приділяють величезну увагу журналісти. Загалом в академічній і дослідницькій літературі вже створено доволі розлогу панораму підходів, теорій, концептів і методів дослідження масової комунікації та медіакультури [3; 6]. Соціологія разом із психологією, соціальною психологією, антропологією та іншими науками має глибоку історію осмислення цієї проблематики. Так, у соціологічному контексті зазвичай звертають увагу на суб'єктів масової комунікації з їхніми ідеологічними рамками або фінансовими мотивами (можновладці, журналісти, режисери, лідери громадської думки, інтелектуальна та бізнес-еліти тощо), об'єктів, тобто реципієнтів, які подекуди по-різному сприймають інформаційні меседжі відповідно до освіти та інших соціально-демографічних особливостей чи психологічних властивостей. Щоб не розгубитись в такому різноманітті думок [7, р. 600], де виокремлюють однолінійну комунікацію, традиційні (старі) медіа, сучасні, нові / цифрові медіа (зі зворотнім зв'язком), поліфонічні підходи та теорії їх осмислення, слід здійснити узагальнюючий аналіз їх.

Ступінь наукової розробки проблематики. Масовій комунікації й мас-медіа приділено багато уваги саме в соціальних та поведінкових науках, причому непоодинокими були застережливі праці вчених про загрози від прагнення до використання маніпулятивного складника мас-медіа. Так, представники Франкфуртської школи з їхнім критичним підходом виокремлювали маніпулятивні, спокусливі складники мас-медіа та внаслідок чого вказували на поглиблення соціальної нерівності [3]. Про надзвичайно вагому роль під час соціалізації та контролюючі функції ЗМК пише Ж. Бодрийяр [8], натомість вже О. Тоффлер був радше оптимістом із приводу суспільства «третьої хвилі», де інформаційна структура є серед основних несучих конструкцій [9].

Доцільно звернути увагу, що американський дослідник медіа Д. Карей, застосовуючи культуральний підхід, аналізує масову комунікацію не стільки як інструмент для передачі нових меседжів, скільки як можливість для конструювання / відтворення культури, соціальної ідентичності, забезпечення їх рівноваги. Саме у такому ключі він розуміє масову комунікацію та порівнює її з функцією своєрідного контейнера для людської дії [1, р. 14-15]. Звісно, що такою мають й свою специфіку структурний і біхевіористський підходи у тлумаченні та дослідженні масової комунікації, про що йтиметься нижче. В контексті цих та не тільки цих теорій ЗМК доцільно виокремити творчий доробок Г. Лассвелла, П. Лазарсфельда, Г. Інніса, М. Маклюєна, Д. Мак-Квэйла, В. Шрамма, С. Бол-Рокіч, Г. Гербнера, Д. Карей та ін.

В українській соціології анонсовані питання системно вивчаються безпосередньо фахівцями відділу соціології культури й масової комунікації Інституту соціології НАН України, а також багатьма іншими вченими. Проте, на нашу думку, все ще не вистачає панорамних досліджень, де б розлого висвітлювалась та обґрунтовувалась специфіка релевантних наукових підходів до масової комунікації, зокрема, згідно з Д. Мак-Квейлом, структурного, біхевіористського та культурального [4]. Така типологія виглядає вичерпною та евристичною, і ми не випадково обрали її з-поміж інших, оскільки сам Д. Мак-Квейл є одним із найпопулярніших дослідників медіа ХХ-ХХІ століть, який ставив амбітне завдання якнайповніше систематизувати еволюцію ЗМІ та теорії масової комунікації.

Саме тому метою статті є визначити специфіку теоретико-методологічних основ дослідження медіа, насамперед структурного, культурального й біхевіористського підходів до масової комунікації й мас-медіа.

Виклад основного матеріалу. Батьками-засновниками теорії масової комунікації протягом ХХ століття традиційно вважають Г. Лассвелла, П. Лазарсфельда, М. Маклюєна, Д. Мак-Квейла та Д. Карєя, хоча цей список, очевидно, можна продовжити. Саме ці імена символізують вагомі зміни у сприйнятті масової комунікації та релевантних медіа, які перетворились на величезну індустрію, оскільки, з одного боку, вони застосовували поліпарадигмальний підхід у власних наукових розвідках, а з іншого – їм притаманні конкретні методологічні уподобання, що буде деталізовано далі.

Загалом специфіку виокремлених наукових підходів (структурного, біхевіористського, культурального) можна побачити крізь призму деталізації історії розвитку масової комунікації й мас-медіа, проте означені дослідницькі підходи можуть і перетинатись. Так, виникнення ЗМК починається ще за античної доби, що відбувалось завдяки народним пісням, обрядовості, прислів'ям, коротким віршам, зрештою – публічним зібранням, інформаційним тумбам, дошкам оголошень, глашатаям можновладців тощо. Все це закріплювало та поширювало певні думки, ідеї, вірування, статuti, закони, кристалізувало народну мудрість. Звісно, тут йшлося насамперед про односторонню комунікацію, в якій Арістотель відзначав принаймні три складника: доповідач, повідомлення, отримувач інформації [10]. У Середні віки масова комунікація відбувалась вже переважно за допомогою релігійних практик, проповідей, поширення церковних приходів, відкриття перших університетів, де кристалізувалися та розвивалися ідеї, норми, цінності [4, р. 26].

Невдовзі відбулась «гутенбергівська революція», і через деякий час регулярно почали з'являтися друковані видання. За таких обставин виникає механічна ера, а з нею – і «галактика Гутенберга». Відразу після поширення використання друкарського верстату стали частіше говорити про впливовість преси. В цих умовах наприкінці ХVІІІ століття зміцнилися і поширилися ідеї філософів-просвітників, що серед інших чинників сприяло Французькій революції 1789 року: доцільно згадати твердження Ж.-П. Марата, який у той час організував видавництво однієї з газет [11], а саме що більше вирують емоції, то легше виконувати управлінські функції. Водночас слід пригадати відомий вислів Наполеона, що декілька ворожих газет є небезпечнішими, ніж тисяча штиків [12]. Саме з рубіжу ХVІІІ та ХІХ століття політичні лідери почали усвідомлювати величезний потенціал ЗМК в процесах публічного управління.

Цікаво про хронологію виникнення сучасних медіа пише Д. Мак-Квейл, на думку якого їхня історія починається з появи друкованої книги [4], через двісті років після якої з'являються газети, а саме з останніми асоціюється свобода, демократія, емансипаційні цінності. Зрештою в світі парового двигуна та магнітних дротів комунікація почала прискорюватись [1, р. 13], що особливо стало очевидним у середині першої половини ХІХ століття з використанням телеграфу. Згодом поширюються художні стрічки, щоправда, спочатку переважно для розваг [4], винайшли та масштабували радіо. Показово, що у 1935 році у американських домогосподарствах нарахували більше радіоприймачів, ніж телефонів [13]. Радіо налічувало більшу аудиторію навіть в середині ХХ століття у порівнянні з телебаченням. Причини відомі: відносна простота, дешевизна конструкції такого пристрою, внаслідок чого його – практичність та доступність для радіослухачів [4]. Прикметно, що якщо преса історично вважається більш політично незалежним медіа, то радіо і телебачення – навпаки. Але цей «маятник незалежності медіа» хитнувся в інший бік у другій половині ХХ століття, коли із загальноновживаністю комп'ютерів з'являються «нові медіа», комунікація стає інтерактивною та менш централізованою, а також більш вибірковою [4].

Самі терміни «масова комунікація» й «мас-медіа» виникають на світанку ХХ століття, приблизно у 1920-30х роках [4, р. 36]. Окремо слід відзначити, що «масова комунікація» є ширшим поняттям, аніж «мас-медіа»: в першому доцільно фіксувати процесуальні характеристики, тоді як останні є радше конкретними інструментами типізації, продукування й відтворення інформації. Мас-медіа – це соціальні інститути, які регулярно працюють, охоплюють велику кількість людей, займаються обробкою і розповсюдженням інформації для підтримки та розвитку життєдіяльності соціальних спільнот. Сама «соціологія масових комунікацій» у ХХ столітті активно розвивалась у країнах США та Європи, адже різкі соціальні зміни, що відбулись у вказаний хронологічний період, надали серйозний поштовх науковим дослідженням у цій

царині» [14, с. 136], саме тому спочатку виникнення та розповсюдження ЗМК, наприклад, у США домінувало їх осмислення у біхевіористських та функціональних термінах, на відміну від культуральних.

Під час поширення мас-медіа у першій половині ХХ століття ще більше зміцнилась думка, що такі соціальні інститути мають колосальний вплив на суспільство. Навіть виокремлювали відповідну теорію із метафоричною назвою – «магічна куля» або «голка для ін'єкцій», де аудиторія характеризувалась як вразливий об'єкт впливу [15]. Зокрема, це простежується у працях Г. Лассвелла [16], який працював у той час, коли наукових теорій для пояснення функціонування мас-медіа майже не було, і який один з перших відзначав більш складну, не завжди лінійну природу впливу масової комунікації на адресатів [17; 21].

Одним із прикладів вагомої дії ЗМК на аудиторію, яка збігається з логікою теорії «магічної кулі», стала радіопостановка роману англійського письменника Г. Веллса «War of the Worlds» в ефірі станції CBS 30 жовтня 1938 року у США. Радіослухачі, які запізнилися на її початок, сприйняли спектакль, поставлений «Mercury Theatre on the Air», як реальність. Симптоматично, що радіовистава справила глибоке емоційне враження реального новинного репортажу: тоді у США радіомовленню довіряли більше, ніж пресі [18], на нього поклали просвітницьку та освітню функції, внаслідок чого слухачі повірили, що марсіани справді висадились у Нью-Джерсі та почали просуватись у напрямку Тайм-Сквер [13]. Таке сприйняття додатково було посилено негативними наслідками Великої депресії 1930-х років, а також світовим геополітичним конфліктом, що насувався. Ба більше, у той час, скажімо, Н. Тесла або лідери громадської думки у доволі серйозних виданнях, зокрема «The New York Times», говорили про високу ймовірність життя на Марсі [18].

За цих умов радіотрансляція призвела до масових виявів паніки серед американців і стала об'єктом численних досліджень і слухань. Протягом наступних тижнів у багатьох інформаційних агенціях обговорювали не лише представлену радіовиставу, але й емоційні наслідки та когнітивні викривлення, які вона спричинила. Так, 31 жовтня 1938 року в газеті «The Boston Daily Globe» на центральній сторінці розмістили огляд згадуваної події з промовистими назвами статей: «Radio Play Terrifies Nations», «Mars Invasion Thought Real» [13]. Того ж дня «The New York Times» публікує на центральних шпальтах повідомлення: «Radio Listeners in Panic, Taking War Drama as Fact». Сам М. Маклюен звертається до осмислення цієї події у праці «Розуміючи медіа» [19], метафорично асоціюючи радіо з первісними рогами та барабанами, які, апелюючи до архетипів колективного несвідомого, напрочуд ефективно пробудили архаїчні страхи [18]. Означена радіотрансляція спонукала й П. Лазарсфельда приділити додаткову увагу суспільним ефектам радіотрансляцій [18].

Ще раз зауважимо, що це був промовистий приклад на підтвердження евристичної значущості теорії «магічної кулі», одним з авторів якої вважають Г. Лассвелла. Його дослідницький спадок навіть сьогодні, попри критику, залишається доволі релевантним та адаптивним [7, р. 618]: зокрема соціальні вчені дотепер згадують визначення ним політики через «хто отримує, що, коли, в якій спосіб» [7, р. 603]. Широко відома і його аналогічна модель аналізу масової комунікації, яка складається з пошуку відповідей на п'ять питань: 1) хто надсилає повідомлення; 2) що саме говорять; 3) завдяки якому каналу; 4) до кого саме звертаються; 5) з яким ефектом? [7, р. 599]. Така модель залишається евристичною й за часів дигітальної доби, хоча той же Д. Мак-Квейл вважав, що вона лінійно зорієнтована, тому втратила власну актуальність [4]. Але коли науковців цікавить ефект від певного інформаційного меседжу, тоді ж комунікацію варто сприймати не лише як дорогу з одностороннім рухом. Важливим тут аргументом є, що саме розуміння мас-медіа, де інформація тлумачиться не тільки згідно лінійної логіки, але й проявляється зворотній ефект, що дозволяє консолідувати демократію [7, р. 619], відповідно й творчий доробок Г. Лассвелла не втрачає свої актуальності. Крім того, вчений зробив суттєвий внесок у деталізацію механізмів пропаганди, наявних політичних міфів і стереотипів, їх завдань, емоційно-психологічного складника у таких процесах, аналізуючи, як все означене впливає, з одного боку, на розум (свідомість), а з іншого – на несвідоме: почуття, інтуїцію, «голос серця» [20].

Доцільно також додати, що американський дослідник був здебільшого біхевіористом у політичній науці, тобто бачив насамперед людську поведінку крізь призму методологічного принципу «стимул-реакція», вважаючи, що подібними стимулами типізації свідомості в соціальній комунікації є розповіді, повідомлення, чутки, репортажі, що можуть бути похідними від політичних міфів і стереотипів, котрі посилюються через медіа завдяки лідерам громадської думки, та й самі політичні міфи і стереотипи містяться у релевантних ідеологіях [21, с. 42].

Г. Лассвелл підкреслював вирішальний вплив медіа на громадську думку, вважаючи, що саме медіа здатні посилити процеси солідаризації та консолідації суспільства: «Г. Лассвелл запропонував визначати ефективність змісту повідомлень завдяки реакції аудиторії за такими п'ятьма позиціями: 1) увага; 2) розуміння; 3) задоволення; 4) оцінка; 5) дія» [21, с. 43]. На його думку, створення ілюзії є ефективнішим механізмом досягнення бажаного, ніж застосування примусу / насилля, до того ж він доводив, що небажані ідеї не варто замовчувати, їх слід розчиняти в іншому масиві інформації завдяки певним прийомам контрпропаганди, щоб зменшити їхні ефекти [21, с. 45].

Потім теорію «магічної кулі» почали переосмислювати, наголошуючи переважно на раціонально мислячій людині, яка сама здатна зробити свідомий вибір стосовно того, якому медіа надавати перевагу. Таку думку захищав вже Г. Лазарсфельд, зокрема у роботі «Вибір народу» (1944), де були представлені дані щодо електоральної поведінки американців та інших практик медіа-споживання, і це ще більше похитнуло довіру у всемогутність ЗМК. На його погляд, слід більше уваги приділяти не лише мас-медіа, але й лідерам громадської думки (Two-Step Flow of Communication), соціально-диференціюючим чинникам [22], складній взаємодії реципієнтів інформації із навколишнім соціальним оточенням [23]. П. Лазарсфельд неодноразово твердив, що на тлі демократії є важливіи раціонально та поінформовано мислити [23].

Сучасні автори зауважують, що високий рівень раціонального та критичного мислення є вкрай важливим для демократичного процесу [24; 25; 26] і що він є дещо вищим серед певних соціальних груп. Приміром, у найбільш узагальненому і дещо еkleктичному вигляді попри культурний релятивізм доцільно виокремити, наприклад, професійні характеристики осіб, що менше наражаються на ризик потрапити у тенета маніпуляцій. Йдеться про: 1) більш освічених осіб з аналітичним складом мислення; 2) затребуваних фахівців та успішних підприємців; 3) інтерналів. Варто також зазначити ідеологічні та соціально-психологічні властивості, які найменшою мірою забезпечують людину від використання маніпулятивних технологій. Таким особам притаманна: 1) консервативність та переважно похилий вік [27]; 2) гіпертрофічна довірливість, чутливість і сором'язливість; 3) занижена самооцінка та побоювання конфліктів; 4) слабе логічне мислення; 5) інтуїтивність; тощо.

Надалі з інтенсифікацією медіа-досліджень соціологи знову повернулись до розуміння ЗМК як домінуючого чинника впливу на суспільство та соціальну поведінку [28, р. 56], водночас не забуваючи виокремлювати й більш складну природу цього процесу. Це вже простежується в працях М. Маклюена, як і багатьох інших науковців. Зокрема, у середині ХХ століття масового поширення набуває саме телебачення, що відразу супроводжується низкою симптоматичних ефектів, серед іншого – зростанням його ролі у політичній соціалізації [4, р. 36]. М. Маклюен зазначав, що через поширення телебачення ефективніше формуються взаємозалежність та загальна ідентичність, зростає рівень залученості пересічної особи до політичного життя. Отже, згуртоване «суспільство телебачення» деякою мірою врівноважує більш атомізований «соціум читання» Й. Гутенберга [19; 29].

Для пояснення взаємодії завдяки мас-медіа на соціетальному рівні використовують переважно структурний підхід, коли такі соціальні інститути сприймають передусім у вигляді технології, що потенційно здатна суттєво переформатувати соціум і вплинути на його подальшу долю, і навіть траєкторії життєдіяльності всього людства загалом. Структурний підхід передбачає увагу до впливу мас-медіа не лише стосовно всього суспільства, але й на його системоутворювальних елементів: політики, економіки, права, історії [4, р. 23]. Цей підхід часто застосовується для аналізу процесів політичної реклами, переконання, солідаризації, тощо [4, р. 23-24].

Якщо Г. Лассвелл і П. Лазарсфельд були представниками переважно біхевіористського підходу, хоча й теоретизували у межах соціетального масштабу, то М. Маклюен заклав вагомий теоретичний фундамент у дослідженнях масової комунікації відповідно до більш макросоціологічно налаштованого структурного підходу, де об'єктом уваги є вплив масової комунікації передусім на макрорівні з огляду на довгострокову перспективу. Доречно зазначити, що інтелектуальне становлення пророка електронної революції відбувалось під впливом іншого канадського економіста і соціолога Г. Інніса [6, с. 4], який «...виявив зв'язок між розвитком цивілізації й інструментами комунікації..., та довів, що медіа щільно пов'язані з соціальними та культурними процесами...» [6, с. 4]. М. Маклюен також зазначав, що мас-медіа – це і дзеркало, і двигун (тобто основна детермінанта) суспільства [1, р. XI]. На його думку, минуле, сьогодення та майбутнє будь-якого суспільства формується, а також всебічно й детально віддзеркалюється через актуальні мас-медіа [19].

Вчений увів у науковий обіг концепт «глобальне село», під яким розумів світову спільноту без інформаційних та економічних кордонів, де ЗМК сприяють створенню більш взаємозалежної ідентичності: «З розвитком технологій приходить нова електронна ера, де людська автономність втрачається, і людина стає частиною глобальних мереж» [6, с. 4]. З концептом «Global Village» він пов'язував райдушні надії на підвищення загального рівня інтеграції, залученості, взаємопорозуміння тощо. «Глобальне село» є продуктом електронної ери, яка прийшла на зміну попередній – механічній, – та завдяки всеохоплюючій мережі по всьому світу являє собою щось на зразок нервової системи людини.

М. Маклюена справедливо називають прихильником комунікативно-технологічного детермінізму [1], за яким виокремлюються щонайменше чотири історичні епохи людства з огляду на зміну системоутворювальних принципів ЗМК: 1) усна культура – емоційна, інтуїтивна, безцільна; 2) писемна культура – з фіксованою точкою зору, логікою, лінійною точністю, перспективою. Саме за таких умов стало можливим створення, наприклад, бюрократії, інфраструктури, армій. М. Маклюен навіть вважає, що з-поміж іншого й через дефіцит папірусу відбувся параліч управлінської системи та занепад Давній Рим; 3) галактика Гутенберга створила підстави для поширення масової грамотності, диференціації,

індивідуалізації, демократизації, виникнення капіталізму; 4) електронне суспільство сформувало підґрунтя для появи Global Village, де знову, як в античні часи, почали слухати вимовлене слово, яке, на думку дослідників, є важливим саме для демократії. Застосування усного спілкування у формі дебатів, дискусій, публічних виступів більшою мірою властиве демократичному суспільству [1, р. XIII-XIV]. Загалом електронне суспільство привело до трансформації всіх сфер життя, зокрема освіти, яка за цифрової доби стає ефективнішою не стільки завдяки інструкціям, а радше співучасті школярів / студентів у дослідженні нового [29]. Отже, вісника електронної революції слушно вважають одним із авторитетних прихильників комунікативно-технологічного детермінізму, а ЗМК, в залежності від намірів, форм і масштабів їх застосування, здатні поширювати як колективні, так й індивідуалістські цінності та суттєво впливати загалом на життєдіяльність всього суспільства.

Водночас передумови та процеси саме виникнення та поширення мас-медіа, на протигагу результатам їх розповсюдження, зокрема й книгодрукарства, евристичніше можна пояснювати за допомогою культурального підходу. Прикметно, що технологія друку була відомою ще в Китаї, Кореї задовго до Й. Гутенберга, але імпульсу для масового вжитку там не отримала: її масштабування стало можливим внаслідок затребуваності широкими верствами населення передусім цінностей свободи [4, р. 27]. Тож цілком закономірно, що індустрія «друкованого слова» швидко сформувалась у Німеччині, Італії, Англії, Франції [4, р. 28], натомість, скажімо, в Османській імперії друковані видання з'являються пізніше, лише на світанку XVIII ст. [4, р. 27].

Культуральний підхід також дає можливість для вивчення медіа на тлі соціального контексту, соціальної та символічної структури, національної культури, в межах якої здійснюється комунікація. Відповідно, комунікація сприймається інакше, ніж просто процес циркуляції інформаційних меседжів і набуття нових знань: вона як частина культури, радше, ефективно кристалізує цінності, вірування, соціальні зв'язки. Одним із найавторитетніших представників культурального підходу є Д. Карей, який слідом за Е. Дюркгеймом вважав, що за цих обставин суспільство ефективно створює певну соціальну реальність та через мову символів інтегрує суспільство [1, р. 15, 17]. Зважаючи на це, не стільки змінюється світогляд, соціальні установки та практики, скільки в символічних формах маніфестуються та відтворюються соціальний порядок, історична реальність, закріплюється певна смислова та поведінкова тональності сприйняття навколишньої дійсності [1, р. 15]. Комунікація детермінує поведінку з огляду на здоровий глузд, релігію, право [1, р. 25], і саме так відтворюється культурна та соціальна ідентичність.

У межах культурального підходу, де однією з вагомих змінних є соціальний контекст, доцільно описати деякі дослідження в США другої половини XX століття. В них, наприклад, науковці довели, що у разі, коли інтерперсональна взаємодія суперечила мас-медійним меседжам, перша ставала переконливішою других. Але й було показано, що жінки, які проживали у менших за щільністю населених пунктах, більшою мірою довіряли ЗМІ, ніж безпосередньо співрозмовникам [30, р. 203]. Крім того, у США тинейджери з більшою залученістю до референтних груп переважно обирали розважальний інформаційний контент, натомість підлітки з меншою прив'язаністю до означених груп частіше звертали увагу на радіо й інші, більш серйозні джерела масової комунікації [30, р. 202]. Понад це, було встановлено, що чим більш високим є рівень освіти певного реципієнта, то менше реципієнт проводить час перед телевізійним екраном і частіше приділяють увагу іншим медіа – книгам, журналами, радіо, кіно тощо [30, р. 199].

Нарешті, на мікрорівні більш ефективним є біхевіористський підхід, за допомогою якого переважно виокремлюють причинно-наслідкові зв'язки між інформаційним меседжем і конкретним результатом у формі поведінки. Зважаючи на це, звертають увагу на більшу чутливість певних соціальних груп до конкретних інформаційних повідомлень. Зокрема, підвищена сприйнятливність, наприклад, дітей чи підлітків, оскільки у них ще недостатньо сформовано критичне мислення, щодо медійного, а особливо візуального, контенту. На цьому тлі слід згадати одну із хрестоматійних закономірностей, коли ще до появи Інтернету показ по телебаченню у прайм-тайм художньої стрічки «Три мушкетера» збільшував кількість звернень до лікарів-окулістів тих батьків чиї діти внаслідок невдалого копіювання мушкетерських поєдинків травмували собі очі [31, с. 13]. Крім того, поширення телебачення і відповідних сюжетів про забезпечених американців на початку другої половини XX століття у США призвело до спалахів негативної девіантної поведінки [32], зокрема внаслідок підвищення відносної фрустрації серед бідних верств населення, через що з-поміж іншого зріс відсоток бандитизму та крадіжок. Отже, мас-медіа дійсно здатні здійснювати суттєвий ефект на соціальну поведінку, навіть бути чинниками деяких когнітивних викривлень.

Але водночас доцільно наголосити, що широка панорама сучасних біхевіористських теорій масової комунікації створює розуміння пересічної людини (та більш широко говорячи аудиторії) як складного, нелінійного, поліфонічного об'єкту впливу. Тому і причинно-наслідкові зв'язки та медіаефекти в біхевіористських теоріях, наприклад, стосовно стереотипізації, когнітивного дисонансу, культивування, посилення status-quo, катарсису, соціальної відповідальності тощо, не завжди вкладаються в одне універсальне розуміння, без врахування специфіки поведінкових реакцій конкретних реципієнтів. Отже, все

залежить від соціально-демографічних та емоційно-психологічних властивостей адресатів, а також намірів застосування мас-медіа відповідними суб'єктами.

На перетині XX-XXI століття, приблизно протягом останніх тридцяти років [7, р. 600], набувають інформаційної ваги вже нові й новітні медіа, насамперед завдяки Інтернету, смартфонам, різноманітним девайсам, електронним застосункам. Нині, з поширенням Global Village, технологічних інновацій, цифрового капіталізму, штучного інтелекту, розуміння впливовості ЗМК лише посилюється, але вже зауважують не стільки ймовірні моноефекти, як-от формування соціальної однорідності та гомогенних споживчих інтересів, скільки поліфонію новітніх-медіа, так званий персоналізований маркетинг із реципієнтом у вигляді конкретного споживача з його особистими вподобаннями [33].

Більше того, сьогодні цифрові медіа загалом та соціальні зокрема стали незамінними інструментами у публічному адмініструванні, освіті, бізнесі, дозвіллі, інформаційному захисті країни тощо. За допомогою, наприклад, медіаактивізму прискорюються інженерні винаходи, поширюються інновації, з'являються нові можливості для творчості, громадянської самоорганізації, боротьби з корупцією, солідаризації суспільства тощо. Очевидно, що з огляду на це трансформується й повсякденне життя: звичайний день цифрової доби для пересічної людини починається переважно з перегляду інформації за допомогою смартфона, ноутбуку, соціальних мереж, і ними ж закінчується. В одній із рубрик освітнього телеканалу English Club TV відповідаючи на запитання журналіста, що для них являє собою смартфон, дівчина-підліток, мешканка Лондону, емоційно промовляла: «Це все моє життя!» І така тенденція стала вже майже універсальною. Поза тим, інструменти цифрової ери набули значення практично незамінних у турбулентний час, протягом епідемій, війн, природних катаклізмів та інших трагедій. На цьому тлі відбуваються суттєві зміни у практиках медіаспоживання, і перш за все йдеться про зменшення використання нецифрових медіа, натомість застосування цифрових аналогів суттєво збільшується [34].

Висновки. Отже, три підходи у дослідженні масової комунікації й мас-медіа мають свою специфіку: структурний звертає увагу на вектори цивілізаційного розвитку; соціетальний вимір політичної реклами, алгоритмів переконання і т. ін.; біхевіористський орієнтується на модель «стимул – поведінкова реакція»; культуральний вивчає соціокультурний контекст як тло відтворення соціального порядку, культурного виробництва, а також поширення відповідних преференцій у виборі ЗМК. Відповідно до структурного підходу, значущість мас-медіа набуває суттєвої ваги у турбулентні часи, коли слід особливо підтримувати соціальну спаяність, солідарність суспільства. У межах культурального підходу серед іншого зауважують на специфіці сприйняття / застосування мас-медіа згідно з конкретним соціальним контекстом, доміантною культурою, а також освітніх, гендерних, демографічних та інших характеристик. З огляду на біхевіористський підхід наголошується на відсутності лінійної дії мас-медіа на поведінку пересічної людини, і такий вплив зазвичай залежить від врахування соціальних-психологічних характеристик, емоційних станів певної особи та соціальних груп.

Також відзначено зміни у сприйнятті ЗМК протягом XX століття від домінуючого (Г. Лассвелл) до скептичного (П. Лазарфельд), а потім знову домінуючого (М. Маклюен), але більш складного / диференційованого, зокрема й відповідно до культурального підходу Д. Карейя, насамперед стосовно їхнього впливу на різноманітні суспільні процеси та поведінкові ефекти. Очевидно, що мас-медіа досі залишаються вагомим інститутом та інструментом, який здатен відповідно до намірів суб'єктів їхнього використання бути чинником культурного відтворення, соціальних змін, перетворень, інформаційної безпеки та ін.

Надалі ми передбачаємо детальніше зосередити дослідницьку увагу на соціальному впливі мас-медіа, зважаючи на поширення процесів цифровізації / медіатизації суспільства. Йдеться насамперед про вплив новітніх мас-медіа на рівень та якість життя сучасної молоді.

Список використаної літератури:

1. Stuart Adam, G. (1989). Foreword. Carey, J. W. *Communication as culture: Essays on media and society*. Unwin Hyman.
2. Aristotle. (1944). *Aristotle in 23 Volumes*, Vol. 21, translated by H. Rackham. Cambridge, MA, Harvard University Press; London, William Heinemann Ltd. 1253a.
3. Bilić, P., & Allmer, T. (2024). Critical Sociology of Media and Communication: Connecting a Disconnected Field. *Critical Sociology*, 50(4-5), 581-588. <https://doi.org/10.1177/08969205241239888>
4. McQuail, D. (2010). *McQuail's Mass Communication Theory*. 6th Edition. Sage, 534 p.
5. Українське суспільство в умовах цифрових трансформацій: виклики, тенденції, можливості: монографія / В. А. Бойко, О. Ю. Висоцький, Ю. Д. Германова та ін.; за заг. ред. В. В. Кривошеїна, О. В. Ходус. 2024. Дніпро: Інновація, 512 с.
6. Zrazhevska, N. (2023). Theoretical Foundations of the Media Culture Study as a Socio-Communicative Phenomenon. *State and Regions. Series: Social Communications*. DOI: [http://dx.doi.org/10.32840/cpu2219-8741/2022.4\(52\).1](http://dx.doi.org/10.32840/cpu2219-8741/2022.4(52).1)
7. Sapienza, Z. S., Iyer, N., & Veenstra, A. S. (2015). Reading Lasswell's Model of Communication Backward: Three Scholarly Misconceptions. *Mass Communication and Society*, 18(5), 599-622. <https://doi.org/10.1080/15205436.2015.1063666>
8. Baudrillard, J. (1986). *Requiem for the Mass Media*. Athens, Eleftheros Typos [in Greek].
9. Toffler, A. (1980). The third wave. https://ia801200.us.archive.org/9/items/TheThirdWave-Toffler/The-Third-Wave_-_Toffler.pdf
10. Aristotle. (ca. 350 B.C.). *Rhetoric*. E:\NSI 2008\SMA\Discourse Analysis\Discourse Readings\The Internet Classics

Archive Rhetoric by Aristotle.mht

11. Johnson, Kiri D. (2012). Revolutionary Events: Jean-Paul Marat and His Role Honors Theses. https://scholarworks.wmich.edu/honors_theses/2047
12. 110 Most Famous Quotes by Napoleon Bonaparte You Need to Know (2023). <https://dreamsinparis.com>
13. Naddaff-Hafrey, B. (2015). Invaders in Our Living Room: Why We Love the Myth That Most Americans Believed the 1938 'War of the Worlds' Broadcast. Pacific Standard <https://psmag.com/social-justice/orson-welles-war-of-the-worlds-and-mass-media/>
14. Макух-Федоркова, І. (2016). Наукове вивчення впливу ЗМІ в дослідженнях американського політолога Гарольда Лассвелла. <https://journals.indexcopernicus.com/api/file/viewByFileId/239700.pdf>
15. Carratalá, A. (2020). Hypodermic needle theory. In The SAGE international encyclopedia of mass media and society, Vol. 5, 777-779. SAGE Publications, Inc., <https://doi.org/10.4135/9781483375519.n304>
16. Lasswell, H. D. (1927). Propaganda technique in the world war. Kegan Paul, Trench, Trubner & Co.
17. Almond, G.A. (1987). Harold Dwight Lasswell – National Academy of Sciences. Harold Dwight Lasswell 1902-1978. A Biographical Memoir by Gabriel A. Almond. <http://biographicalmemoirs.org/pdfs/lasswell-harold.pdf>
18. Heyer, P. (2003). America Under Attack 1: The War of the Worlds, Orson Welles, and 'Media Sense'. Canadian Journal of Communication February 28(2)149-166. DOI: 10.22230/cjc.2003v28n2a1356
19. McLuhan, M. (1964). Understanding Media: The Extensions of Man. N.Y. McGraw-Hill, 318 p.
20. Post, J. (2001). Harold D. Lasswell: An appreciation. Psychiatry: Interpersonal and Biological Processes, 64, 197-201. DOI: <https://doi.org/10.1521/psyc.64.3.197.18468>
21. Павлов, Д.М. (2015). Теорія політичної пропаганди Г. Лассвелла. Панорама політологічних студій. Вип. 13, 40-46.
22. Weimann, G. (2001). Communication, Two-step Flow of, Editor(s): Neil J. Smelser, Paul B. Baltes, International Encyclopedia of the Social & Behavioral Sciences, Pergamon, 2316-2319, <https://doi.org/10.1016/B0-08-043076-7/04392-8>.
23. Katz, E. (1987). Communications Research Since Lazarsfeld <https://repository.upenn.edu/bitstreams/b8f862ae-f8f7-4c17-ac92-88f233bad2a9/download>
24. Pnevmatikos, D. (2025). Creating Critical Thinking Professionals: Challenges for Higher Education. Higher Education for the Future, 12(2), 195-209. <https://doi.org/10.1177/23476311251335374>
25. Golden, B. (2023). Enabling critical thinking development in higher education through the use of a structured planning tool. Irish Educational Studies, 42(4), 949-969. <https://doi.org/10.1080/03323315.2023.2258497>
26. Ollinheimo, A. & Hakkarainen, K. (2023). Critical thinking as cooperation and its relation to mental health and social welfare, New Ideas in Psychology, Volume 68. <https://doi.org/10.1016/j.newideapsych.2022.100988>.
27. Brashier, Nadia M. (2024). Fighting misinformation among the most vulnerable users, Current Opinion in Psychology, Volume 57, <https://doi.org/10.1016/j.copsyc.2024.101813>
28. Mehraj, H. K., Bhat A. K. & Mehraj H. R. (2014). Impacts of Media on Society: A Sociological Perspective. International Journal of Humanities and Social Science Invention, Volume 3 Issue 6, 56-64.
29. McLean, John L. (2023). McLuhan Probes the Impact of Mass Media on Society <https://www.ebsco.com/research-starters/communication-and-mass-media/mcluhan-probes-impact-mass-media-society#:~:text=McLuhan's%20views%20on%20the%20vast,new%20possibilities%20of%20postliterate%20civilization>
30. Holz, J. R., & Wright, C. R. (1979). Sociology of Mass Communications. Annual Review of Sociology, 5, 193-217. <http://www.jstor.org/stable/2945953>
31. Ніколенко, В. В. (2024). Психологічний напрям в соціології: представники та їх ідеї. Конспект лекцій до вивчення курсу «Соціологічні та політологічні студії». Частина III. Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара, 45 с.
32. Reiner, R. (2007). Media made criminality: The representation of crime in the mass media. https://www.researchgate.net/publication/30528841_Media_made_criminality_The_representation_of_crime_in_the_mass_media
33. Viktoratos, I., & Tsadiras, A. (2021). Personalized Advertising Computational Techniques: A Systematic Literature Review, Findings, and a Design Framework. Information, 12(11), 480. <https://doi.org/10.3390/info12110480>
34. Hongcharu, B. (2024). The changing roles of mass media amidst the growth of the digital media. Cogent Social Sciences, 10(1). <https://doi.org/10.1080/23311886.2023.2297721>

Статтю отримано 08.08.2025

Статтю рекомендовано до публікації 08.09.2025

Статтю прийнято до друку 22.12.2025

Статтю опубліковано 29.12.2025

THEORETICAL AND METHODOLOGICAL FEATURES OF MASS MEDIA RESEARCH: HEURISTICS OF STRUCTURAL, BEHAVIORAL AND CULTURAL APPROACHES

Nikolenko Vadym – Doctor of Sociological Sciences, Associate Professor, Professor of the Department of Political Science, Sociology and Public Administration, Oles Honchar Dnipro National University, 72, Scientific Ave., Dnipro, 49045, Ukraine, ORCID <https://orcid.org/0000-0001-6730-0938>, e-mail: vadnikolenko1983@gmail.com

The article details D. McQuail's typology, which offers three scientific approaches to the study of mass communication and mass media, namely structural, behavioral and cultural approaches. It is emphasized that the structural approach is used

mainly to analyze the impact of mass media on the system-forming components of society, as well as on a global scale. The behavioral approach involves taking into account the methodological principle (stimulus-response) and its not always linear nature in the processes of dissemination and perception of mass information. Within its framework, attention is primarily paid to the socio-psychological and emotional states of a certain individual or social groups. It is noted that representatives of the cultural approach focus primarily on the socio-cultural context of the impact of mass media on the audience, as well as algorithms for reproducing a certain social order and cultural values. The characteristic features of the history of the development of mass media, in particular radio and television, are emphasized. In view of this, in accordance with the theory of the "magic bullet or needle for injections", a detailed description of relevant examples of media influence on the mass audience is proposed. Changes in the understanding of mass media during the 20th century are highlighted, taking into account the research of G. Lasswell, P. Lazarsfeld, M. McLuhan, D. McQuail and D. Carey. Such changes are characterized initially (20-30s of the 20th century) by the use of behavioral and functional approaches and later by the recognition of an increasingly nuanced, culturally oriented, not always linear perception of information content by recipients. A number of modern theories on the study of mass communication are highlighted: cultivation, stereotyping, cognitive dissonance, strengthening the status quo, catharsis, social responsibility, etc. The existing transformation of information content consumption against the background of the mediatization of society in the digital age is highlighted as a universal trend: from the popularity of modern media to the constantly growing level of use of new / newest / digital media.

Keywords: mass communication, mass media, Gutenberg revolution, social order, culture, social change, public administration.

References:

1. Stuart Adam, G. (1989). Foreword. Carey, J. W. Communication as culture: Essays on media and society. Unwin Hyman.
2. Aristotle. (1944). Aristotle in 23 Volumes, Vol. 21, translated by H. Rackham. Cambridge, MA, Harvard University Press; London, William Heinemann Ltd. 1253a.
3. Bilić, P., & Allmer, T. (2024). Critical Sociology of Media and Communication: Connecting a Disconnected Field. *Critical Sociology*, 50(4-5), 581-588. <https://doi.org/10.1177/08969205241239888>
4. McQuail, D. (2010). *McQuail's Mass Communication Theory*. 6th Edition. Sage, 534 p.
5. Ukrainian society in the context of digital transformations: challenges, trends, opportunities: monograph / V. A. Boyko, O. Yu. Vysotsky, Yu. D. Germanova et al.; ed. V. V. Kryvosheina, O. V. Khodus. (2024). Dnipro: Innovation, 512 p. [In Ukrainian]
6. Zrazhevska, N. (2023). Theoretical Foundations of the Media Culture Study as a Socio-Communicative Phenomenon. State and Regions. Series: Social Communications. DOI: [http://dx.doi.org/10.32840/cpu2219-8741/2022.4\(52\).1](http://dx.doi.org/10.32840/cpu2219-8741/2022.4(52).1)
7. Sapienza, Z. S., Iyer, N., & Veenstra, A. S. (2015). Reading Lasswell's Model of Communication Backward: Three Scholarly Misconceptions. *Mass Communication and Society*, 18(5), 599-622. <https://doi.org/10.1080/15205436.2015.1063666>
8. Baudrillard, J. (1986). Requiem for the Mass Media. Athens, Eleftheros Typos [in Greek]
9. Toffler, A. (1980). The third wave. https://ia801200.us.archive.org/9/items/TheThirdWave-Toffler/The-Third-Wave_-_Toffler.pdf
10. Aristotle. (ca. 350 B.C.). Rhetoric. E:\NSI 2008\SMA\Discourse Analysis\Discourse Readings\The Internet Classics Archive Rhetoric by Aristotle.mht
11. Johnson, Kiri D. (2012). Revolutionary Events: Jean-Paul Marat and His Role Honors Theses. https://scholarworks.wmich.edu/honors_theses/2047
12. 110 Most Famous Quotes by Napoleon Bonaparte You Need to Know (2023). <https://dreamsinparis.com>
13. Naddaff-Hafrey, B. (2015). Invaders in Our Living Room: Why We Love the Myth That Most Americans Believed the 1938 'War of the Worlds' Broadcast. *Pacific Standard*. <https://psmag.com/social-justice/orson-welles-war-of-the-worlds-and-mass-media/>
14. Makukh-Fedorkova, I. (2016). Scientific study of the influence of the media in the studies of the American political scientist Harold Lasswell. <https://journals.indexcopernicus.com/api/file/viewById/239700.pdf> [In Ukrainian]
15. Carratalá, A. (2020). Hypodermic needle theory. In *The SAGE international encyclopedia of mass media and society*, Vol. 5, 777-779. SAGE Publications, Inc., DOI: <https://doi.org/10.4135/9781483375519.n304>
16. Lasswell, H. D. (1927). *Propaganda technique in the world war*. Kegan Paul, Trench, Trubner & Co.
17. Almond, G.A. (1987). Harold Dwight Lasswell – National Academy of Sciences. Harold Dwight Lasswell 1902-1978. A Biographical Memoir by Gabriel A. Almond. <http://biographicalmemoirs.org/pdfs/lasswell-harold.pdf>
18. Heyer, P. (2003). America Under Attack 1: The War of the Worlds, Orson Welles, and 'Media Sense'. *Canadian Journal of Communication* February, 28(2), 149-166. DOI: 10.22230/cjc.2003v28n2a1356
19. McLuhan, M. (1964). *Understanding Media: The Extensions of Man*. N.Y. McGraw-Hill, 318 p.
20. Post, J. (2001). Harold D. Lasswell: An appreciation. *Psychiatry: Interpersonal and Biological Processes*, 64, 197-201. DOI: <https://doi.org/10.1521/psyc.64.3.197.18468>
21. Pavlov, D.M. (2015). Lasswell's Theory of Political Propaganda. *Panorama of Political Science Studies*. Vol. 13, 40-46 [in Ukrainian]
22. Weimann, G. (2001). Communication, Two-step Flow of, Editor(s): Neil J. Smelser, Paul B. Baltes, *International Encyclopedia of the Social & Behavioral Sciences*, Pergamon, 2316-2319, <https://doi.org/10.1016/B0-08-043076-7/04392-8>.
23. Katz, E. (1987). *Communications Research Since Lazarsfeld* <https://repository.upenn.edu/bitstreams/b8f862ae-f8f7-4c17-ac92-88f233bad2a9/download>
24. Pnevmatikos, D. (2025). Creating Critical Thinking Professionals: Challenges for Higher Education. *Higher Education for the Future*, 12(2), 195-209. DOI: <https://doi.org/10.1177/23476311251335374>
25. Golden, B. (2023). Enabling critical thinking development in higher education through the use of a structured planning tool.

Irish Educational Studies, 42(4), 949-969. DOI: <https://doi.org/10.1080/03323315.2023.2258497>

26. Ollinheimo, A. & Hakkarainen, K. (2023). Critical thinking as cooperation and its relation to mental health and social welfare, *New Ideas in Psychology*, Volume 68. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.newideapsych.2022.100988>
27. Brashier, Nadia M. (2024). Fighting misinformation among the most vulnerable users, *Current Opinion in Psychology*, Volume 57, DOI: <https://doi.org/10.1016/j.copsyc.2024.101813>.
28. Mehraj, H.K., Bhat, A.K. & Mehraj, H.R. (2014). Impacts of Media on Society: A Sociological Perspective. *International Journal of Humanities and Social Science Invention*, Volume 3 Issue 6, 56-64.
29. McLean, John L. (2023). McLuhan Probes the Impact of Mass Media on Society <https://www.ebsco.com/research-starters/communication-and-mass-media/mcluhan-probes-impact-mass-media-society#:~:text=McLuhan's%20views%20on%20the%20vast,new%20possibilities%20of%20postliterate%20civilization>
30. Holz, J. R., & Wright, C. R. (1979). *Sociology of Mass Communications*. *Annual Review of Sociology*, 5, 193-217. <http://www.jstor.org/stable/2945953>
31. Nikolenko, V. V. (2024). Psychological Approach in Sociology: Representatives and Their Ideas. Lecture Notes for the Course "Sociological and Political Studies". Part III. Oles Honchar Dnipro National University, 45 p. [in Ukrainian]
32. Reiner, R. (2007). Media made criminality: The representation of crime in the mass media. https://www.researchgate.net/publication/30528841_Media_made_criminality_The_representation_of_crime_in_the_mass_media
33. Viktoratos, I., & Tsadiras, A. (2021). Personalized Advertising Computational Techniques: A Systematic Literature Review, Findings, and a Design Framework. *Information*, 12(11), 480. DOI: <https://doi.org/10.3390/info12110480>
34. Hongcharu, B. (2024). The changing roles of mass media amid the growth of the digital media. *Cogent Social Sciences*, 10(1). DOI: <https://doi.org/10.1080/23311886.2023.2297721>

The article received 08.08.2025

The article is approved for publication 08.09.2025

The article is recommended for publication 22.12.2025

The article is published 29.12.2025

DOI 10.26565/2227-6521-2025-55-03

УДК 316.346.32:331.101.32

РОЛЬ СОЦІАЛЬНОГО КАПІТАЛУ У ФОРМУВАННІ ТА РЕАЛІЗАЦІЇ КАР'ЄРНИХ СТРАТЕГІЙ ПЕРСОНАЛУ

Кузьмін Віктор Володимирович – кандидат соціологічних наук, доцент, учений секретар вченої ради, доцент кафедри «Психологія» Національного університету «Запорізька політехніка» вул. Жуковського, 64, 69011 Запоріжжя, Україна, e-mail: kuzmin2v@gmail.com, ORCID <http://orcid.org/0000-0003-4940-9395>

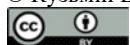
Стаття присвячена дослідженню ролі соціального капіталу у формуванні та реалізації кар'єрних стратегій персоналу в сучасних організаціях. Автор оглядає такі концепції, як мережеві ресурси, довіра, норми взаємодії, професійне середовище та інституційні механізми підтримки, які визначають можливості професійного просування. У статті висувуються аргументи щодо того, що соціальний капітал функціонує як багатовимірний ресурс, який не лише доповнює людський капітал, а й визначає доступ до інформації, можливостей та інструментів кар'єрного розвитку. Автор аргументує, що формування соціального капіталу забезпечується поєднанням індивідуальних зусиль (нагромадження компетенцій, розвиток комунікативних навичок), взаємодією в професійних мережах і впливом організаційного середовища. Методологія дослідження поєднує теоретичний аналіз наукових підходів із емпіричними даними, отриманими внаслідок опитувань і глибоких інтерв'ю працівників різних галузей. Наукова новизна статті полягає у запропонованій автором операціоналізації соціального капіталу, яка структурує його вплив на кар'єру через три взаємопов'язані компоненти – ресурсний, середовищний і результативний – та демонструє їхній практичний вимір у реальних кар'єрних траєкторіях працівників. До основних результатів дослідження належать: виявлення ключових факторів нагромадження соціального капіталу (участь у професійних спільнотах, довіра, мережеві зв'язки, підтримувальне середовище); визначення бар'єрів (низький рівень довіри, слабкі інституційні механізми, конфліктність у колективах); розроблення прикладних рекомендацій щодо інтеграції соціального капіталу в кар'єрні стратегії працівників і організацій. Застосовані підходи дали змогу встановити, що саме рівень соціального капіталу визначає відмінності в кар'єрних можливостях, доступі до ресурсів і результативності професійної діяльності. Практичні висновки дослідження можуть бути використані менеджерами, HR-фахівцями та самим персоналом для побудови ефективних траєкторій кар'єрного зростання.

Ключові слова: соціальний капітал, формування стратегій, реалізація кар'єри персоналу, кар'єрні стратегії.

Для цитування: Кузьмін В. Роль соціального капіталу у формуванні та реалізації кар'єрних стратегій персоналу. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія Соціологічні дослідження сучасного суспільства: методологія, теорія, методи.* 2025. Випуск 55. С. 26-33. doi: <https://doi.org/10.26565/2227-6521-2025-55-03>

How to Cite: Kuzmin, V. (2025) 'The Role Of Social Capital In The Formation And Implementation Of Career Strategies Of Personnel. *Visnyk of V. N. Karazin Kharkiv National University. Series Sociological studies of contemporary society: methodology, theory, methods.* 55. pp. 26-33. doi: <https://doi.org/10.26565/2227-6521-2025-55-03> [in Ukrainian]

Постановка проблеми. Проблема формування та реалізації кар'єрних стратегій персоналу у сучасному суспільстві набула особливої актуальності в умовах глобалізації, динамічних змін на ринку праці та зростання ролі нематеріальних ресурсів, серед яких чільне місце посідає соціальний капітал. Як підкреслюють П. Бурдьє [1, с. 247] та Дж. Коулман [2, с. 103], соціальний капітал слугує ключовим механізмом доступу до можливостей і ресурсів, недоступних через традиційні інституційні канали. М. Грановеттер [3, с. 1371] у своїй концепції «сили слабких зв'язків» доводить, що мережеві контакти поза межами тісного кола дозволяють працівникам знаходити вакансії та професійні можливості, про які вони не дізналися б інакше. Соціальний капітал, хоча й не має єдиного трактування у науковій літературі, зазвичай розглядається як сукупність соціальних зв'язків, норм довіри та взаємодопомоги, що полегшують координацію дій між людьми та сприяють досягненню їхніх спільних і індивідуальних цілей. Кар'єрна стратегія розуміється як усвідомлений план дій, спрямований на досягнення професійної мети. У контексті аналізу кар'єрних стратегій персоналу поняття соціального капіталу має особливу вагу, адже мережа контактів, рівень взаємної підтримки та доступ до інформації можуть визначати як швидкість просування кар'єрою драбиною, так і її загальну успішність.

Сучасні дослідження, присвячені соціальному капіталу, здебільшого зосереджені на його впливі на соціальну мобільність, організаційну ефективність та рівень довіри в суспільстві. Так, Т. Чжан та Р. Гао [4] демонструють, що соціальний капітал відіграє провідну роль у кар'єрному просуванні працівників, оскільки мережеві зв'язки розширюють доступ до професійних можливостей і сприяють соціальній мобільності. Х. Н. Нгок Тон [5] виявляють, що внутрішньоорганізаційна довіра й мережеві взаємодії позитивно впливають на продуктивність команд і здатність компаній акумулювати знання.

Водночас проблема його ролі у формуванні кар'єрних стратегій персоналу потребує більш ґрунтовного аналізу. З одного боку, зростає значення неформальних зв'язків та мереж як інструментів досягнення професійних цілей [6]. З іншого боку, спостерігається нерівність у доступі до соціального капіталу, що може обмежувати кар'єрні перспективи окремих індивідів [7]. Підхід до цієї теми ускладнюється багатозначністю самого поняття «соціальний капітал», а також необхідністю врахування культурних, економічних і соціальних контекстів, у яких він функціонує.

Нагальність дослідження полягає в необхідності з'ясування того, як саме соціальний капітал впливає на вибір і реалізацію кар'єрних стратегій, які чинники сприяють його накопиченню та використанню, а також у розробці рекомендацій для підвищення ефективності управління цим ресурсом у професійній сфері.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження соціального капіталу та його ролі в професійному розвитку тривалий час залишаються в центрі уваги різних наукових дисциплін, зокрема соціології, економіки, психології та управління.

У контексті кар'єрних стратегій персоналу дослідники виділяють два ключові аспекти. Перший зосереджений на функціональній ролі соціальних мереж у забезпеченні доступу до ресурсів, таких як інформація, рекомендації та підтримка. Зокрема, К.І. Деміріран та М. Генчер [13] у своїй роботі продемонстрували, як розріджені, але різноманітні контакти можуть бути потужними джерелами нових можливостей. Інші підходи акцентують увагу на нерівності доступу до соціального капіталу, що піднімає питання про соціальну справедливість і можливості професійного розвитку для різних груп населення. У цьому контексті дослідження А. А. Боат та ін. [12] показують, як соціальний капітал варіюється залежно від економічного та культурного середовища, а також як він може бути інструментом для зміцнення позицій у конкурентному середовищі. Ці концептуальні основи заклали фундамент для розуміння соціального капіталу як важливого чинника в особистісному і професійному зростанні.

Такі вітчизняні науковці, як Л. Матросова [10] і В. Погрібна [11], приділяють увагу адаптації концепції соціального капіталу до локальних умов, аналізуючи його вплив на професійну мобільність і соціальну інтеграцію. Їхні дослідження свідчать про тісний зв'язок соціального капіталу з рівнем довіри в суспільстві та якістю соціальних інституцій. Особливий акцент робиться на значенні соціального капіталу у формуванні корпоративної культури та лідерських практик.

Аналіз літератури також свідчить про існування розриву між теоретичними моделями і практичними підходами: попри велику кількість досліджень, значна частина праць концентрується на загальних аспектах соціального капіталу, залишаючи поза увагою його конкретну роль у розробці та реалізації індивідуальних кар'єрних стратегій. Саме тому дослідження, які спрямовані на інтеграцію соціального капіталу у практичну площину професійного розвитку, мають важливе значення.

Таким чином, сучасний науковий дискурс демонструє багатогранність підходів до вивчення соціального капіталу, але також виявляє значні прогалини у розумінні його впливу на кар'єрні стратегії. Ці прогалини і визначають потребу у дослідженнях, які б не лише систематизували наявні знання, але й запропонували б практичні рекомендації для ефективного використання соціального капіталу в професійній сфері.

Мета та завдання. Отже, метою дослідження є визначити роль соціального капіталу у формуванні та реалізації кар'єрних стратегій.

Завдання:

- схарактеризувати основні механізми формування соціального капіталу та способи його накопичення в професійній діяльності;
- визначити ключові фактори, які сприяють або перешкоджають ефективному використанню соціального капіталу в кар'єрному розвитку;
- розробити практичні рекомендації стосовно підвищення рівня соціального капіталу з метою оптимізації кар'єрних стратегій.

У процесі дослідження використовувалися комплексні методи. Основна увага приділялася поєднанню теоретичних і емпіричних підходів.

Теоретичний аналіз літературних джерел був одним із ключових методів, який забезпечив ґрунтовне розуміння концептуальних основ соціального капіталу. Зокрема вивчалися роботи класиків соціальної теорії [1; 2; 3], а також сучасні дослідження, присвячені впливу соціального капіталу на професійний розвиток [4; 5]. Аналіз дозволив ідентифікувати основні підходи до розуміння поняття соціального капіталу, його компонентів і механізмів функціонування. Важливим доповненням до основних

методів став порівняльний аналіз, який дозволив оцінити, як соціальний капітал функціонує у різних соціальних і професійних контекстах. Це дозволило з'ясувати, які фактори сприяють його накопиченню, а які створюють бар'єри для його використання.

Виклад основного матеріалу статті. Соціальний капітал – це унікальний ресурс, що втілюється у системі соціальних зв'язків і взаємної довіри [1]. Його неможливо продати чи передати у спадок. Проте саме соціальний капітал забезпечує доступ до ресурсів, недосяжних іншими способами, створюючи умови для професійного розвитку та кар'єрного зростання. Його формування та накопичення є результатом свідомих і несвідомих дій, які включають взаємодію, обмін інформацією та створення довіри в професійних середовищах [2].

Одним із ключових механізмів формування соціального капіталу є забезпечення доступу до інформації. В умовах ринкових відносин, де інформація часто обмежена, соціальні зв'язки виконують роль каналів, через які індивіди отримують корисні відомості. Наприклад, мережі контактів можуть надати інформацію про кар'єрні можливості, вакансії чи актуальні тренди у професійній сфері, що дозволяє ефективніше планувати свої дії [6].

Іншим важливим аспектом є зв'язки з людьми, які мають ресурси чи вплив. Такі контакти здатні полегшити вирішення питань працевлаштування, сприяти кар'єрному зростанню чи навіть забезпечувати соціальні гарантії. Наприклад, менеджери з підбору персоналу нерідко спираються на рекомендації та неформальні мережі при прийнятті рішень про найм, оскільки соціальні зв'язки працівника можуть слугувати додатковим ресурсом для компанії. Формування соціального капіталу також сприяє адаптації новачків у професійному середовищі. Нові працівники, які вже належать до певних соціальних груп або мають спільні цінності з колективом, швидше знаходять спільну мову та інтегруються в робочий процес. Це не лише забезпечує емоційну підтримку, але й зміцнює довіру між членами команди, що позитивно позначається на продуктивності та взаємодії [5].

Накопичення соціального капіталу залежить від активної участі у соціальних та професійних мережах, залученості у групи за інтересами чи професійні спільноти [13]. Значну роль відіграють інвестиції в освіту, розвиток особистісних якостей і розширення кола знайомств. Водночас соціальний капітал можна оптимізувати через боротьбу з корупцією та створення умов для прозорості й довіри у суспільстві. У професійній сфері це може включати розвиток етичних стандартів, прозорих процедур найму та підтримку громадських ініціатив, що сприяють обміну досвідом і знаннями. Соціальний капітал, будучи невидимим, але потужним ресурсом, забезпечує персоналу ключові переваги у доступі до можливостей і ресурсів. Його формування та накопичення вимагають системного підходу, активного розвитку мереж контактів і залучення до спільнот, які базуються на довірі та взаємодопомозі. Успішне управління соціальним капіталом дозволяє ефективно вирішувати професійні завдання, знижувати ризики та створювати основу для довготривалого кар'єрного зростання [4].

Результати проведеного дослідження, що поєднувало теоретичний аналіз сучасної наукової літератури [4; 8; 11], дозволяють стверджувати, що соціальний капітал персоналу є багатокomпонентним утворенням, кожен з яких є важливим та формує подальший його розвиток (рис. 1). Соціальний капітал персоналу – це комплекс нематеріальних ресурсів, які формуються завдяки його соціальним зв'язкам, професійній репутації, знанням і навичкам, а також здатності налагоджувати ефективну взаємодію з іншими. Цей капітал забезпечує не лише кар'єрне зростання, але й інтеграцію персоналу в колективи, галузі та спільноти. Розглянемо складові соціального капіталу персоналу, які, за результатами сучасних теоретичних узагальнень [12; 13; 14] виступають найбільш релевантними для професійного середовища на сьогодні. Водночас цей перелік не претендує на вичерпність, оскільки зміст і структура соціального капіталу можуть змінюватися залежно від галузі, організаційного контексту та ступеня цифровізації взаємодії.

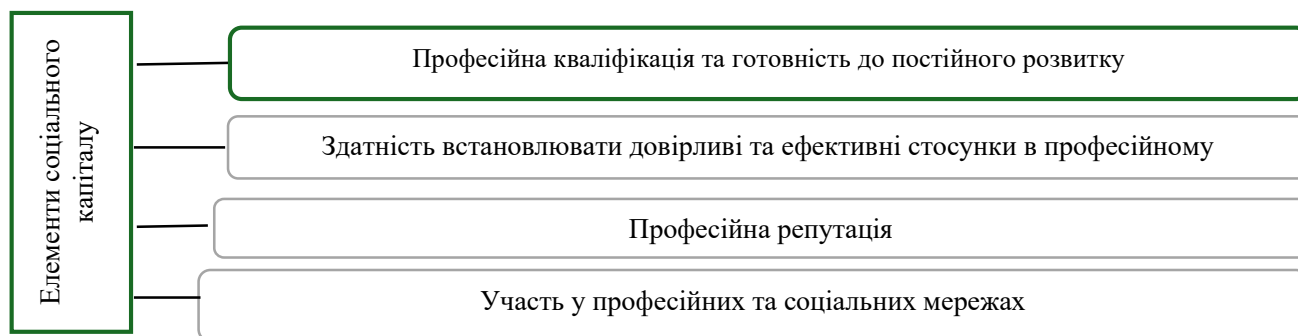

Рисунок 1. Складові елементи, що формують соціальний капітал персоналу

Джерело: власна розробка автора

Figure 1. Components that form the personnel social capital

Source: author's own development

Першою складовою є професійна кваліфікація та готовність до постійного розвитку. Це не лише наявність дипломів і сертифікатів, але й досвід, набуті вміння та здатність адаптуватися до нових умов. Успішні професіонали демонструють прагнення до самовдосконалення, участі у тренінгах, підвищенні кваліфікації та освоєнні нових технологій, що зміцнює їхні позиції на ринку праці та підвищує їхню затребуваність [7].

Не менш важливим елементом є здатність встановлювати довірливі та ефективні стосунки в професійному середовищі. Довіра до персоналу формується завдяки його послідовності, етичній поведінці та компетентності [4]. Вона сприяє налагодженню контактів із колегами, клієнтами чи партнерами, що, своєю чергою, відкриває нові можливості для професійного зростання.

Ключовим аспектом соціального капіталу є професійна репутація, оскільки саме вона виступає сигналом довіри для колег, роботодавців і зовнішніх партнерів та безпосередньо впливає на доступ індивіда до ресурсів і можливостей у професійному середовищі. Сучасні дослідження підтверджують, що репутаційний компонент посилює ефективність мережевих зв'язків, сприяє формуванню підтримуючих відносин та є важливим передиктором кар'єрного просування [15, с. 69]. Останньою, але не менш важливою складовою є участь у професійних та соціальних мережах, які дозволяють отримувати нову інформацію, ділитися досвідом, знайомитися з перспективними колегами й партнерами, а також знаходити нові професійні можливості. Участь у галузевих заходах, конференціях або волонтерських проєктах може значно розширити коло корисних контактів.

Але соціальний капітал персоналу – це не лише показник його успішності, але й ресурс, який постійно розвивається завдяки активній соціальній і професійній діяльності. Сам процес нагромадження соціального капіталу персоналу можна представити як взаємодію трьох складових: ресурсної, середовищної та результативної [3]. Ці компоненти тісно пов'язані між собою, взаємодоповнюють одна одну й виявляються у процесі формування та використання соціального капіталу (рис. 2).

Рисунок 2. Складові процесу нагромадження соціального капіталу персоналу
Джерело: складено автором на основі [14; 17]

Figure 2. Components of the process of accumulating personnel social capital
Source: compiled by the author based on [14; 17]

Ресурсна складова соціального капіталу персоналу – це його людський капітал. Вона охоплює знання, навички, компетенції, які формуються завдяки освіті, досвіду роботи та постійному саморозвитку. Саме ця складова є фундаментом, на якому вибудовується вся подальша кар'єра, адже без достатнього рівня кваліфікації й професійної підготовки персонал не зможе ефективно взаємодіяти з іншими та створювати додану цінність у своїй діяльності.

Середовищна складова передбачає вплив соціально-психологічного та інституційного середовищ на процес нагромадження соціального капіталу. Для персоналу це означає наявність сприятливого робочого клімату, можливість співпраці з колегами та партнерами, а також підтримку з боку організації чи професійної спільноти. Саме середовище формує передумови для розвитку довіри, обміну досвідом і створення нових зв'язків, які згодом стають ключовими ресурсами. Якщо середовище токсичне або позбавлене можливостей для розвитку, потенціал персоналу залишається нереалізованим.

Результативна складова відображає здатність персоналу використовувати свій соціальний капітал для досягнення конкретних результатів. Це може проявлятися у зростанні доходів, кар'єрному просуванні, розширенні професійних мереж чи створенні нових можливостей. Висока результативність є показником того, що персонал не лише накопичує ресурси, але й ефективно їх застосовує, враховуючи синергію та взаємодоповнення різних складових [16].

Аналіз взаємозв'язку цих складових дозволяє оцінити рівень розвитку соціального капіталу персоналу. Якщо, наприклад, його кваліфікація й потенціал високі, але результативність залишається низькою, це може свідчити про несприятливе середовище або неефективне використання наявних

можливостей. Аналогічно: якщо персонал демонструє високі результати, але має обмежений ресурсний потенціал, можна зробити висновок про його здатність максимально використовувати зовнішні зв'язки й середовище [18].

Оптимізація кар'єрних стратегій персоналу через підвищення рівня соціального капіталу потребує комплексного підходу. Насамперед важливо працювати над своїм людським капіталом, тобто персонал має активно вдосконалювати свої знання та навички, здобувати нові компетенції й адаптуватися до сучасних викликів ринку праці. Участь у тренінгах, семінарах, здобуття сертифікатів або вищого ступеня освіти – це фундаментальні кроки для підвищення кваліфікації.

Однак особисті досягнення мають бути доповнені створенням і підтриманням міцної професійної мережі. Для цього потрібно брати активну участь у професійних спільнотах, налагоджувати партнерства з колегами, наставниками та іншими експертами у своїй галузі. Ефективний нетворкінг дозволяє не лише отримувати нові знання, але й знаходити можливості для кар'єрного зростання.

Не менш важливим є формування сприятливого середовища, де ключову роль відіграє здатність персоналу сприяти створенню позитивного клімату у своїй організації або команді. Це включає відкриту комунікацію, взаємодопомогу, конструктивний підхід до вирішення конфліктів, адже якщо робоче середовище підтримує розвиток, то всі учасники процесу почуваються більш мотивованими й упевненими у своїх силах.

Для досягнення видимих результатів важливо ефективно використовувати накопичені ресурси. Це проявляється у здатності адаптуватися до нових завдань, вмілому управлінні часом і ресурсами, а також у прагненні перевершувати очікування роботодавців або клієнтів, а кожен досягнутий результат – це підґрунтя для подальших успіхів і зміцнення професійного іміджу [19; 20].

Крім того, не варто недооцінювати роль соціальної відповідальності у формуванні довіри й авторитету: допомога колегам, участь у громадських ініціативах, підтримка молодих фахівців – усе це створює позитивну репутацію, яка сприяє довгостроковому кар'єрному зростанню.

Інтеграція цих підходів у кар'єрну стратегію дозволить персоналу не лише підвищити власний рівень соціального капіталу, але й ефективніше використовувати його для досягнення своїх цілей. Скотт Сейберт і Марія Краймер не лише теоретично обґрунтовують роль соціального капіталу у формуванні кар'єрного успіху, а й наводять конкретні дані, які підкріплюють наведені нами висновки [18]. Дані опитування продемонстрували, що мережеві зв'язки позитивно корелюють як із такими об'єктивними показниками кар'єрного успіху, як збільшення доходу, так і з суб'єктивними – зокрема задоволенням від кар'єри. Наприклад, учасники, які активно використовували мережеві можливості, частіше повідомляли про збільшення заробітної плати, а також відчували більший рівень професійної реалізації. Особливо цікаво, що учасники, які мали доступ до слабких зв'язків – наприклад, колег із інших відділів або зовнішніх партнерів – отримували більше можливостей для кар'єрного зростання. Вони мали вищі шанси дізнаватися про нові вакансії або можливості підвищення кваліфікації. Таким чином, соціальний капітал постає потужним інструментом для кар'єрного розвитку, особливо у контексті збільшення заробітку та задоволення професійною діяльністю. Він виступає не лише засобом отримання доступу до професійних можливостей, але й платформою для створення довіри та підтримки, які є основою для довгострокового успіху.

Дані дослідження співзвучні з роботами С. Зайберт та ін. [18], які підкреслювали важливість соціальних структур у забезпеченні колективної ефективності, та В. Поґрібної [11], яка наголошувала на мережевій природі соціального капіталу. Проте в нашому дослідженні вдалося акцентувати увагу на практичних аспектах цих механізмів у конкретному контексті кар'єрного розвитку, що відрізняє результати від раніше опублікованих робіт.

Порівнюючи отримані результати з роботами інших дослідників, можна стверджувати, що наше дослідження не лише підтверджує загальні закономірності, але й вносить нові аспекти у вивчення соціального капіталу. Зокрема, запропоновані практичні рекомендації з підвищення рівня соціального капіталу доповнюють існуючі теоретичні моделі конкретними інструментами, які можуть бути використані для оптимізації кар'єрних стратегій.

Таким чином, ми бачимо багатогранність соціального капіталу та його впливу на професійний розвиток, і подальше вивчення цього феномену потребує врахування динаміки сучасного суспільства та технологічних змін, які суттєво змінюють характер взаємодії в професійному середовищі.

Висновки і перспективи подальших розвідок в обраному напрямі. Дослідження соціального капіталу як ключового ресурсу у формуванні та реалізації кар'єрних стратегій персоналу підтвердило його важливість у сучасному професійному середовищі. Соціальний капітал виявляється не просто засобом доступу до ресурсів чи інформації, а фундаментальним інструментом, що формує довіру, підтримку та можливості для кар'єрного зростання.

Аналіз основних механізмів формування соціального капіталу показав, що цей процес базується на створенні та підтримці соціальних зв'язків, інтеграції у професійні спільноти та налагодженні ефективних комунікацій. Ключову роль відіграють довіра, що дозволяє перетворити мережі контактів у дієвий інструмент професійного розвитку. При цьому накопичення соціального капіталу стає результатом

активної взаємодії у різних професійних контекстах – від участі у спільних проєктах до нетворкінгу на формальних і неформальних заходах.

Дослідження також дозволило виявити низку факторів, що впливають на ефективність використання соціального капіталу. Серед позитивних чинників слід виділити відкритість до співпраці, вміння адаптуватися до змін і проактивну позицію в професійній діяльності. Натомість бар'єрами часто стають відсутність довіри, розрізненість соціальних зв'язків і низька комунікативна компетентність. Значення цих факторів зростає в умовах цифровізації, коли традиційні механізми взаємодії поступаються місцем віртуальним платформам.

В наших практичних рекомендаціях активного використання соціального капіталу основний акцент зроблено на розвитку навичок побудови мережових зв'язків, ефективного спілкування та управління довірою. Зокрема, важливо підтримувати різноманітність контактів, що дозволяє отримувати нові ідеї й можливості, а також усвідомлено інвестувати у взаємовідносини, які сприяють професійному зростанню.

Таким чином, соціальний капітал постає потужним ресурсом для досягнення кар'єрного успіху, однак його реалізація вимагає продуманої стратегії, орієнтованої на вибудовування стійких та взаємовигідних професійних відносин. Це висуває на порядок денний потребу подальших наукових досліджень, спрямованих, зокрема, на: аналіз галузевої специфіки формування соціального капіталу, оскільки механізми побудови професійних мереж у державному секторі, творчих індустріях чи STEM-галузях можуть суттєво відрізнятися; вивчення впливу цифрових платформ і дистанційної роботи на структуру та ефективність соціальних зв'язків, що актуально на тлі гібридних моделей зайнятості та розширення віртуальних спільнот; оцінку нерівності доступу до соціального капіталу, включно з бар'єрами для молодих спеціалістів, жінок, мігрантів та осіб без неформальних зв'язків у галузі.

Список використаної літератури:

1. Bourdieu P. *The forms of capital. Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education* / ed. J. G. Richardson. New York : Greenwood Press, 1986. P. 241–258. URL: https://home.iitk.ac.in/~amman/soc748/bourdieu_forms_of_capital.pdf (дата звернення: 20.05.2025).
2. Coleman J. S. Social capital in the creation of human capital. *American Journal of Sociology*. 1988. Vol. 94, Supplement. P. 95–120. URL: <https://www.jstor.org/stable/2780243> (дата звернення: 20.05.2025).
3. Granovetter M. S. The strength of weak ties. *American Journal of Sociology*. 1973. Vol. 78, No. 6. P. 1360–1380. URL: <https://www.jstor.org/stable/2776392> (дата звернення: 14.01.2026).
4. Zhang T., Gao R. Research on the influence of human capital and social capital on subjective and objective employment quality paths of graduate students in China. *Frontiers in Education*. 2025. Vol. 10. DOI: <https://doi.org/10.3389/educ.2025.1525049>
5. Ngoc Ton H. N., Shumshunnahar M., Nhat Tu T. N., Nguyen P. T. Revisiting social capital and knowledge sharing processes in tertiary education: Vietnamese and Bangladeshi students as target populations. *Cogent Social Sciences*. 2023. Vol. 9, No. 1. DOI: <https://doi.org/10.1080/23311886.2023.2186579>
6. Гуцаленко Л. В., Іщенко Н. В., Тітаренко А. В. Дефініції сутності соціального капіталу, як складової інтелектуального капіталу підприємства. *Ефективна економіка*. 2023. №3. DOI: <https://doi.org/10.32702/2307-2105.2023.3.22> (дата звернення: 20.08.2025).
7. Грицаєнко М. І. Сутність соціального капіталу та його особливості в аграрній сфері. *Економіка АПК*, 2018, № 1. С. 60–65. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/E_apk_2018_1_10 (дата звернення: 20.08.2025).
8. Єрмакова О. А. Соціальний капітал як важливий фактор економічного розвитку України та її регіонів. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія: Проблеми економіки та управління*. 2016. № 847. С. 88–96. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VNULPP_2016_847_16 (дата звернення: 20.08.2025).
9. Курносенко А. О., Ситник Г. В. Роль соціального капіталу у забезпеченні розвитку економіки. *Проблеми економіки*. 2021. № 2 (48). С. 37–48. DOI: <https://doi.org/10.32983/2222-0712-2021-2-37-48> (дата звернення: 20.08.2025).
10. Матросова Л. М. Соціальний капітал та його роль в економічному розвитку країни. *Причорноморські економічні студії*. 2018. Випуск 30-2. С. 32–37. http://bses.in.ua/journals/2018/30_2_2018/9.pdf (дата звернення: 20.08.2025).
11. Погрібна В. Роль соціального капіталу в професійній соціалізації особистості. *Вісник ННУ імені Ярослава Мудрого. Серія: Філософія, філософія права, політологія, соціологія*, 2022. Вип. 1 (52). DOI: <https://doi.org/10.21564/2663-5704.52.249942> (дата звернення: 20.08.2025).
12. Boat A. A., Syvertsen A. K., Scales P. C. The role of social capital in promoting work readiness among opportunity youth. *Children and Youth Services Review*. 2021. Vol. 131. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.childyouth.2021.106270> (дата звернення: 20.08.2025).
13. Meek S., Ryan M., Lambert C., Ogilvie M. A multidimensional scale for measuring online brand community social capital (OBCSC). *Journal of Business Research*. 2019. Vol. 100. P. 234–244. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2019.03.036> (дата звернення: 14.01.2026).
14. Demirkıran C. Y., Gençer M. Impact of social capital on career development. *International Journal of Social Sciences*. 2017. Vol. 3, Issue 3, pp. 580–600. DOI: <https://dx.doi.org/10.20319/pijss.2017.33.580600> (дата звернення: 19.11.2024).
15. Bozionelos N. *Social capital and careers: Indisputable evidence and note for caution. Handbook of Research on Sustainable Careers* / eds. A. De Vos, B. I. J. M. van der Heijden. Northampton, MA: Edward Elgar Publishing, 2015. P. 67–82. DOI: <https://doi.org/10.4337/9781782547037> (дата звернення: 19.11.2025).

16. Ennamer N. Towards Women's Empowerment: The Importance of Social Capital in Employability. *International Journal of Economics and Management Sciences*. 2024. Vol. 3, Issue 2, pp. 148-181 (дата звернення: 20.08.2025).
17. Oh J., Jeong Sh., Yoon S.W. The link between HRD professionals' social capital and career adaptability: a moderated mediation analysis of social network. *European Journal of Training and Development ahead-of-print(ahead-of-print)*. *European Journal of Learning and Development* 2022. Vol. 1. DOI:[10.1108/EJTD-09-2021-0134](https://doi.org/10.1108/EJTD-09-2021-0134) (дата звернення: 20.08.2025).
18. Seibert S., Kraimer M. L., Liden R. C. University of Iowa A Social Capital Theory of Career Success. *Academy of Management Journal*. 2001. Vol. 44(2) DOI:[10.2307/3069452](https://doi.org/10.2307/3069452) (дата звернення: 20.08.2025).
19. Zhao H., Khan M. S. Constructing A Model of the Impact of Human Capital and Social Capital on the Employment Quality of Chinese University Graduates: Based on the Mediating Role of Career Development. *Revista De Gestão Social E Ambiental*, 2024. Vol. 18(9), e06080. DOI: <https://doi.org/10.24857/rgsa.v18n9-043> (дата звернення: 20.08.2025).
20. Yan J., Leidner D. E., Benbya H., Zou W. Social capital and knowledge contribution in online user communities: One-way or two-way relationship? *Decision Support Systems*. 2019. Vol. 127. Article 113131. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.dss.2019.113131>

Статтю отримано 27.09.2025

Статтю рекомендовано до публікації 27.10.2025

Статтю прийнято до друку 22.12.2025

Статтю опубліковано 29.12.2025

THE ROLE OF SOCIAL CAPITAL IN THE FORMATION AND IMPLEMENTATION OF CAREER STRATEGIES OF PERSONNEL

Victor Kuzmin – Candidate of Sociological Sciences, Associate Professor, Academic Secretary of the Academic Council, Associate Professor of the Department of Psychology, National University «Zaporizhzhia Polytechnic» 64 Zhukovskoho St., 69011 Zaporizhzhia, Ukraine, e-mail: kuzmin2v@gmail.com, ORCID: <http://orcid.org/0000-0003-4940-9395>

The article is devoted to the study of the role of social capital in the formation and implementation of personnel career strategies in modern organizations. The author reviews such concepts as network resources, trust, norms of interaction, professional environment and institutional support mechanisms that determine the possibilities of professional advancement. The article puts forward arguments that social capital functions as a multidimensional resource that not only complements human capital, but also determines access to information, opportunities and tools for career development. The author argues that the formation of social capital is ensured by a combination of individual efforts (accumulation of competencies, development of communication skills), interaction in professional networks and the influence of the organizational environment. The research methodology combines theoretical analysis of scientific approaches with empirical data obtained as a result of surveys and in-depth interviews with employees of various industries. The scientific novelty of the article lies in the author's proposed operationalization of social capital, which structures its impact on a career through three interrelated components – resource, environmental and performance – and demonstrates their practical dimension in real career trajectories of employees. The main results of the study include: identifying key factors for the accumulation of social capital (participation in professional communities, trust, network connections, supportive environment); identifying barriers (low level of trust, weak institutional mechanisms, conflict in teams); developing practical recommendations for integrating social capital into the career strategies of employees and organizations. The approaches used made it possible to establish that it is the level of social capital that determines differences in career opportunities, access to resources and the effectiveness of professional activities. The practical conclusions of the study can be used by managers, HR specialists and the staff themselves to build effective career growth trajectories.

Keywords: social capital, strategy formation, career development, career strategies.

References:

1. Bourdieu, P. (1986). The forms of capital. In J. G. Richardson (Ed.), *Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education* (pp. 241–258). Greenwood Press. https://home.iitk.ac.in/~amman/soc748/bourdieu_forms_of_capital.pdf.
2. Coleman, J. S. (1988). Social capital in the creation of human capital. *American Journal of Sociology*, 94 (Supplement), (pp. 95–120). URL: <https://www.jstor.org/stable/2780243>.
3. Granovetter, M. S. (1973). 'The strength of weak ties'. *American Journal of Sociology*, 78(6), 1360-1380. URL: <https://www.jstor.org/stable/2776392>.
4. Zhang, T., & Gao, R. (2025). 'Research on the influence of human capital and social capital on subjective and objective employment quality paths of graduate students in China'. *Frontiers in Education*, 10. <https://doi.org/10.3389/educ.2025.1525049>.
5. Ngoc Ton, H. N., Shumshunnahar, M., Nhat Tu, T. N., & Nguyen, P. T. (2023). 'Revisiting social capital and knowledge sharing processes in tertiary education: Vietnamese and Bangladeshi students as target populations' *Cogent Social Sciences*, 9(1). <https://doi.org/10.1080/23311886.2023.2186579>.
6. Hutsalenko, L. V., Ishchenko, N.V., Titarenko, A.V. (2023). 'Definitions of the essence of social capital as a component of the intellectual capital of an enterprise'. *Effective Economy*. 3. <https://doi.org/10.32702/2307-2105.2023.3.22> [in Ukrainian]
7. Hrytsaienko, M. I. (2018). 'The essence of social capital and its features in the agricultural sector'. *Economics of the Agricultural Industry*, 1. 60-65. http://nbuv.gov.ua/UJRN/E_apk_2018_1_10 [in Ukrainian]

8. Yermakova, O. A. (2016) 'Social capital as an important factor in the economic development of Ukraine and its regions' *Visnyk Natsionalnoho universytetu «Lvivska politekhnika». Series: Problems of Economy and Management*. 847. 88-96. http://nbuv.gov.ua/UJRN/VNULPP_2016_847_16 [in Ukrainian]
9. Kurnosenko, A. O., Sytnyk, H.V. (2021). 'The role of social capital in ensuring economic development'. *Problems of Economy*. 2 (48). 37-48. <https://doi.org/10.32983/2222-0712-2021-2-37-48> [in Ukrainian]
10. Matrosova, L. M. (2018). 'Social capital and its role in the economic development of the country'. *Black Sea Economic Studies*. 30-2. 32-37. http://bses.in.ua/journals/2018/30_2_2018/9.pdf [in Ukrainian]
11. Pohribna, V. (2022). 'The role of social capital in the professional socialization of the individual'. *Bulletin of the Yaroslav Mudryi National University of Law. Series: Philosophy, philosophy of law, political science, sociology*, 1 (52). <https://doi.org/10.21564/2663-5704.52.249942> [in Ukrainian]
12. Boat, A. A., Syvertsen, A. K., Scales, P. C. (2021). The role of social capital in promoting work readiness among opportunity youth. *Children and Youth Services Review*. 131. <https://doi.org/10.1016/j.chilyouth.2021.106270>
13. Meek, S., Ryan, M., Lambert, C., & Ogilvie, M. (2019). A multidimensional scale for measuring online brand community social capital (OBCSC). *Journal of Business Research*, 100(October2018), 234-244. <https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2019.03.036>
14. Demirkiran, C. Y., Gençer, M. (2017). Impact of social capital on career development. *International Journal of Social Sciences*. 2017. 3, 3, 580-600. <https://dx.doi.org/10.20319/pijss.2017.33.580600>
15. Bozionelos, N. (2015). Social capital and careers: Indisputable evidence and note for caution. In A. De Vos & B. I. J. M. van der Heijden (Eds.), *Handbook of Research on Sustainable Careers* (pp. 67-82). Edward Elgar Publishing. <https://doi.org/10.4337/9781782547037>
16. Ennamer, N. (2024). Towards Women's Empowerment: The Importance of Social Capital in Employability. *International Journal of Economics and Management Sciences*. 3, 2, 148-181
17. Oh, J., Jeong, Sh., Yoon, S.W. (2022). The link between HRD professionals' social capital and career adaptability: a moderated mediation analysis of social network. *European Journal of Training and Development* ahead-of-print(ahead-of-print). *European Journal of Learning and Development*. 1 DOI:[10.1108/EJTD-09-2021-0134](https://doi.org/10.1108/EJTD-09-2021-0134)
18. Seibert, S., Kraimer, M. L., Liden, R. C. (2001). A Social Capital Theory of Career Success. *Academy of Management Journal*. 44(2) DOI:[10.2307/3069452](https://doi.org/10.2307/3069452)
19. Zhao, H., Khan, M. S. (2024). Constructing A Model of the Impact of Human Capital and Social Capital on the Employment Quality of Chinese University Graduates: Based on the Mediating Role of Career Development. *Revista De Gestão Social E Ambiental*, 18(9), e06080. <https://doi.org/10.24857/rgsa.v18n9-043> [in English].
20. Yan, J., Leidner, D. E., Benbya, H., & Zou, W. (2019). Social capital and knowledge contribution in online user communities: One-way or two-way relationship? *Decision Support Systems*, 127, 113131. <https://doi.org/10.1016/j.dss.2019.113131>

The article received 27.09.2025

The article is approved for publication 28.09.2025

The article is recommended for publication 22.12.2025

The article is published 29.12.2025

РОЗДІЛ 2

ЕМПІРИЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ СУЧАСНОГО СУСПІЛЬСТВА

УДК [316.6:316.4:316.752]:32(=161.2)-027.252[(477)"202"(091)

10.26565/2227-6521-2025-55-04

ФЕНОМЕН УКРАЇНСЬКОЇ РЕЗИЛЬЄНТНОСТІ*

Антипович Олексій Георгійович – директор Соціологічної групи «Рейтинг», вул. Еспланадна, буд. 20, офіс 301, Київ, Україна, e-mail: antypovych@ratinggroup.ua, ORCID <https://orcid.org/0009-0003-7780-6010>;

Черниш Наталія Йосипівна – докторка соціологічних наук, професорка, професорка кафедри соціології Львівського національного університету імені Івана Франка, вул. Університетська, буд. 1, м. Львів, 79007, Україна, e-mail: nataliya.chernysh@lnu.edu.ua, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1638-8639>;

Борисов Роман Ігорович – кандидат соціологічних наук, доцент кафедри соціології Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, майдан Свободи, буд. 4, м. Харків, 61022, Україна, e-mail: r.i.borysov@karazin.ua, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3757-3630>;

Борецька Марта Юріївна – здобувачка ОНП С 5 «Соціологія» кафедри соціології Львівського національного університету імені Івана Франка, вул. Університетська, буд. 1, м. Львів, 79007, Україна, e-mail: boretskaamarta@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0651-7898>

У статті представлено первинну концептуалізацію феномену української резильєнтності в рамках соціальної системології та теорії неадитивного суспільства з подальшою верифікацією теоретичних положень в емпіричному дослідженні. Сформульовано визначення резильєнтності як системного багаторівневого утворення з органічним поєднанням мисленневих і поведінкових складників, властивих як суспільству в цілому, так і окремим соціальним групам. Воно скероване на відсіч агресору, має потенціал до стійкого ефективного опору, демонструє стійкість системи і в той же час її здатність до оновлення. Це утворення вважаємо центральною характеристикою сучасного українського суспільства в умовах російсько-української війни, таким, що забезпечує формування нової якості соціального життя в усіх його проявах. Також наведено розуміння зумовлює специфіку соціології в осмисленні резильєнтності порівняно з природничими та іншими соціогуманітарними науками. Відтак уточнено понятійно-категоріальний апарат з акцентом на різноманітні прояви вживання термінів «соціальна стійкість» та «резильєнтність» як синонімів, в україномовній та англійській науковій літературі. Здійснено також розмежування термінів «резильєнтність» та «резистентність». Запропоновано низку аргументів на користь положення про носіїв / суб'єктів резильєнтності, яке в межах соціології виявляється доцільним досліджувати на всіх чотирьох рівнях соціологічного аналізу: мега-, макро-, мезо- та мікрорівні, а також обґрунтовано обрання в якості суб'єктів-носіїв резильєнтності (а) українського соціуму в цілому, великих соціальних утворень (макрорівень) та (б) соціальної групи волонтерів (мезорівень). Виділено три предметні зони аналізу резильєнтності в умовах триваючої війни: формування української політичної нації, становлення нової якості громадянського суспільства і соціального капіталу. Ці та інші теоретичні припущення було закладено у формулювання робочих гіпотез емпіричного дослідження з метою їхньої верифікації і доведення до формування конкретизованих показників, а також вироблення на цій основі кумулятивного індексу соціальної стійкості / резильєнтності. Вони були включені у питальник соціологічного дослідження феномену української резильєнтності і дозволили сформуувати узагальнений індекс стійкості українців станом на липень 2025 р., порівняти його з показниками стійкості соціальної групи волонтерів. У висновках представлено загальні підсумки комплексного дослідження і визначено напрямки вдосконалення дослідницьких процедур на перспективу.

Ключові слова: резильєнтність, соціальна стійкість, українська політична нація, цінності, громадянська ідентичність, український горизонталізм, соціальні зв'язки, соціальний капітал, російсько-українська війна, волонтери, індекс стійкості.

Для цитування: Антипович О. Г., Черниш Н. Й., Борисов Р. І., Борецька М. Ю. Феномен української резильєнтності. Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія Соціологічні дослідження сучасного суспільства: методологія, теорія, методи. 2025. Випуск 55. С. 34-43. doi: <https://doi.org/10.26565/2227-6521-2025-55-04>

How to Cite: Antypovych, O., Chernysh, N., Borysov, R., Boretska, M. (2025). 'The Phenomenon of Ukrainian Resilience'. *Visnyk of V. N. Karazin Kharkiv National University. Series Sociological studies of contemporary society: methodology, theory, methods.* 55, pp. 34-43. doi: <https://doi.org/10.26565/2227-6521-2025-55-04> [in Ukrainian]

Поняття резильєнтності виникло і розроблялося спочатку у фізико-математичних науках, де воно означало здатність пружних тіл відновлювати свою форму після механічного тиску, а згодом стало використовуватися у психологічних науках, насамперед у позитивній психології. Оскільки соціологія – відносно нова наука, то в ній відбулося спочатку запозичення самого терміну, а згодом і його корекція: у фізиці резильєнтність – це опір матеріалів, у соціології резильєнтність – це стійкість і опірність людей, спільнот та соціальних інституцій. У психології резильєнтність розглядають в якості елемента ширшого поняття – адаптивності, яка насамперед є пристосуванням індивідів до тих чи інших нових, часто кризових обставин. Соціологія ж апелює не тільки до подолання існуючих криз у рамках індивідуальних чи групових стратегій, але й акцентує на колективній дії, на формуванні майбутніх соціумів, на становленні / продукуванні їхньої нової якості. Саме акцент на інноваційних ресурсах та проявах резильєнтності, які так яскраво увиразнилися під час російсько-української війни, складає, на нашу думку, специфічну особливість соціології в розумінні соціальної стійкості як міждисциплінарного багатовимірного явища і процесу.

Наукова проблема, що досліджується, це суперечність між існуючим станом соціологічного осмислення стійкості українців в її різноманітних формах і проявах, з одного боку, і в той самий час насущною суспільною потребою отримання релевантного соціологічного знання щодо реального стану резильєнтності в нашій країні в ситуації «довгої» російсько-української війни, з іншого.

Проблема стійкості українців дуже суголосна з гаслом У Конгресу САУ, оскільки українська резильєнтність сьогодення з-поміж інших проблем нашої екзистенції раптово здійнялася як могутня хвиля українського спротиву, і питання стоїть у тривалості цього явища, адже експонента має свої висхідні і низхідні стани. То чи є ми нині на вершині експонентної резильєнтності українського суспільства, чи ми досягнули піку а чи не настане скоро час спадання сили опірності і спротиву, час виходу на довоєнне плато? Як можна використати надбання соціології в осмисленні резильєнтності для ефективної соціально-політичної діяльності держави, органів самоврядування, посилення загального військового і мирного спротиву агресору? Ці питання вимагають своєї негайної відповіді, оскільки на цьому великою мірою може і повинна будуватися стратегія і тактика воюючої країни під час воєнного стану.

Ступінь розробленості проблеми. Проблема резильєнтності (українською мовою стійкості) не так давно набрала статусу радикальної актуальності в теоретичному і практично-політичному сенсі, в тому числі й в соціології. Ще на поч. 2000-х рр. один з провідних соціологічних словників світу за ред. Н. Аберкромбі, С. Хілла та Б.С. Тернера не містив жодної згадки про резильєнтність [1]. А за 25 років у 12-томній енциклопедії з соціології за ред. Дж. Рітцера оприлюднено вже два гасла про близькі, але не тотожні поняття – резильєнтності і резистентності [2]. В цій енциклопедії окремо відзначимо гасло про **соціальну резильєнтність** як здатність спільнот адаптуватися до структурних змін. Відмінності ж між **резильєнтністю та резистентністю** в цьому виданні та низці інших описуються наступним чином: соціальна резильєнтність – це адаптація, «гнучкість» системи, відновлення після катастроф; резистентність – опір, протидія, боротьба проти домінування, субверсія. Наведені дефініції відображають поступовий відхід у світовій соціології від природничонаукового розуміння стійкості і в той самий час наближення до її трактування у психологічній науці з акцентом на адаптацію. Взагалі навіть в сучасних умовах зарубіжна соціологія надто скерована на таку стійкість системи, коли кризи долаються і йде повернення до колишнього стабільного стану. На нашу думку, принципова розбіжність між поняттями «резильєнтність» та «резистентність» в соціологічному дискурсі і відображення в ньому специфіки предметного поля соціології щодо соціальної стійкості полягають не так і не стільки в адаптаційних можливостях соціальної системи та її складових, але насамперед в її інноваційному потенціалі, здатності навіть у найбільш кризових станах формувати нові якості суспільного життя. Саме такий приклад резильєнтності демонструє сьогодні Україна з її головним надбанням воєнного часу – набуттям власної суб'єктності.

Отже, за чверть століття в англomовній літературі став експоненційний сплеск наукової уваги до поняття стійкості, більш розлогі характеристики якого і праці про який можна знайти у комплексному дослідженні в спеціальному числі часопису «Innovation» (принциповий редактор. О. Куценко) за участю українських і зарубіжних соціологів [3]. Нині концепт резильєнтності перемістився у топ найбільш популярних в англomовних міжнародних виданнях з соціології, що зумовлено кардинальними змінами світоустрою включно з війнами та стрімким наростанням потоків ризиків і загроз.

Водночас не можна стверджувати, що лідером наукового інтересу до проблематики резильєнтності виступають лише іноземні дослідники. У спеціальному числі вже згаданого часопису «Інновації» оприлюднено теоретичні напрацювання українських соціологів (часто у співпраці з іноземними вченими), а

також результати численних емпіричних досліджень, здійснених в сучасному українському суспільстві довоєнного та воєнного часу в річищі обраної проблематики. Вже сама назва містить відбиття **української специфіки в осмисленні теми соціальної стійкості в умовах триваючої війни**, бо в ній йдеться не тільки про подолання криз, викликаних війною і так званою «радянською спадщиною», але й про набуття суспільством суб'єктності і про здатність до інновацій. Причому останнє відбувається і на війні, і у порівняно мирному тиловому житті громадян країни в цілому.

Заслужують на увагу наступні фрагменти цих здобутків:

- Україну представлено як «лабораторію стійкості»;
- зроблено наголос на ролі горизонтальних мереж солідарності та широке громадянське залучення поза межами державної військової витривалості;
- компаративний аналіз праць українських та зарубіжних дослідників стосовно сутності резильєнтності / стійкості та формування динамічної класифікації соціальних реакцій на стійкість;
- положення про три фундаментальні виміри, які визначають міцність і форму резильєнтності;
- аналіз та інтерпретація опору суспільства поза військовою обороною на основі низки здійснених емпіричних досліджень тощо [3].

Що ж до загального стану вивчення проблематики резильєнтності часів триваючої війни в українській соціології, то праць такого ґатунку нині існує досить багато, рівно ж і як тематичних наукових заходів (конференцій, симпозіумів, круглих столів тощо). Зазвичай в них вживається поняття соціальної стійкості, часто з його принагідними модифікаціями. До прикладу, наші кийівські колеги у листопаді 2024 р. провели круглий стіл з нагоди 100-річчя від дня народження Л. В. Сохань за назвою: «Життєтворчість як **життєстійкість** – Україна і українці в роки війни» [4]. Тут бачимо вживання терміну «життєстійкість», а також принципово важливу вказівку на інноваційне спрямування стійкості українців.

Серед найбільш важливих наукових публікацій останнього часу стосовно резильєнтності окремо виділимо напрацювання С. Дембіцького, заст. директора Інституту соціології НАН України, в рамках виконання науково-дослідної теми під назвою «**Національна стійкість** України під час російсько-української війни: суспільні конфігурації» [5]. Це є свідченням суспільної вагомості роздумів представників провідної соціологічної інституції України про роль резильєнтності у спротиві російській агресії, чіткого розумінні ними гострого соціального запиту стосовно цього. Сам автор називає свою працю «попередніми концептуальними нарисами», хоча в ній закладені вагомі атрибути подальшого наукового пошуку в обраному річищі. Зазначимо також, що і у викладі С. Дембіцького міститься уточнення поняття стійкості з доданням прикметника «національна». Можна припустити, що така назва зумовлена щонайменше двома обставинами: по-перше, власне з таким прикметником на державному рівні було розроблено Концепцію забезпечення національної системи стійкості, затверджену указом Президента України № 479/2021 27 вересня 2021 р.; по-друге, залучення такого прикметника є властивим англomовним працям, бо воно позбавлене етнічних конотацій і свідчить просто про той рівень резильєнтності, який притаманний соціуму в цілому. Останнє імпліцитно вказує на розробку С. Дембіцьким з колегами зазначеного концепту на макрорівні, але відповідно до українських реалій.

На додаток підкреслимо, що С. Дембіцьким була створена теоретична *модель національної стійкості*, що і дозволяє нам узагальнено представити її головні характеристики, важливі в контексті нашої статті. На нашу думку, ця праця є академічним викладом низки підставових положень, які можна вважати необхідними для праць такого роду. В ній схарактеризовано вихідну точку запропонованого автором теоретизування щодо конфігурацій – фігуративну соціологію Н. Еліаса, а також сучасні її розпрацювання. С. Дембіцький також перелічує *головні підходи*, можливі для соціологічного дослідження національної стійкості: функціональний, атрибутивний, дискурсійний, та обирає в якості теоретичного підґрунтя його з колегами напрацювань функціональний підхід. В цих нарисах в рамках обраного підходу саме і сформовано модель національної стійкості в просторі суспільних конфігурацій з виділенням її основних складових на перетині вертикального і горизонтального вимірів з їхніми компонентами. Автор також підкреслює, що наведене слід назвати попередніми концептуальними нарисами про напрямки виконання в Інституті соціології цієї теми, але вони служать вагомими дороговказами наукового пошуку провідних українських соціологів в ділянці осмислення соціальної стійкості.

Стислий огляд ступеню розробленості проблеми в англomовній та україномовній соціологічній літературі, а також інших дотичних напрацювань дає можливість зробити наступні узагальнення. В оприлюднених публікаціях англійською мовою вживається переважно термін «резильєнтність», в україномовних – поняття «стійкість». В більшості праць зарубіжних учених резильєнтність розглянуто в якості такої характеристики часів криз і соціальних потрясінь новітнього часу включно з війною, як здатність до гнучкої адаптації і відновлення попереднього стану суспільного організму. В українських виданнях досліджують соціальну стійкість також у значенні адаптивності, але останнім часом дедалі більше уваги надають опірності і агентності. Ще недостатньо уваги приділяють інноваційному потенціалу резильєнтності. Українські соціологи здійснюють свої дослідження у більшості випадків або на макро-, або

на мікрорівнях соціологічного аналізу. Також здебільшого переважають напрацювання теоретичного характеру або разові емпіричні вивчення в межах конкретних кейсів. Існують практично поодинокі випадки, коли розробляють теоретичні положення власного дослідження з їхньою апробацією в прикладних конкретно-соціологічних студіях. Відтак **цільами** нашої статті є концептуалізація феномену української резильєнтності / стійкості з виробленням надійного категоріального апарату та розробкою теоретичної бази наукового пошуку; організація і проведення авторського емпіричного дослідження для апробації висунутих теоретичних засновків; вироблення на цій основі комплексного індексу резильєнтності / стійкості, аплікованого на різні соціальні спільноти.

Виклад основного матеріалу. На підготовчому етапі розробки дизайну авторського дослідження увага була звернута на можливі пояснення феномену резильєнтності в соціологічному знанні в різних теоретичних підходах і концепціях, а також адаптації під кутом зору психологічного дискурсу [6]. Оскільки йдеться про громадську думку населення України в цілому та окремих соціальних спільнот зокрема, то релевантною методологічною основою обрано **системний аналіз** в соціології з акцентом на причинно-наслідкових зв'язках його складових. Крім того, нами були використані напрацювання в такій ділянці соціальної системології, як **концепція неадитивного суспільства** [7, 8]. Це дало можливість застосувати процедуру **методологічної триангуляції** несуперечливих теоретичних положень зазначених джерел і підходів, результати якої можна представити у стислому вигляді наступним чином.

1. Вважаємо, що **резильєнтність / стійкість** є новітнім системним утворенням з органічною єдністю мисленнєвих та поведінкових (конативних) складників, суть якого полягає в адаптації до порушеного стану суспільства внаслідок воєн та руйнівних криз сьогодення, а також у здатності гнучкого ефективного реагування на них та спроможності творення нових якостей та нових соціальних порядків.

2. Формування резильєнтності як явища вимагає звернення уваги також на її **процесуальний характер**, з'ясування низки причинно-наслідкових зв'язків, історичного та культурного бекграундів, а також виокремлення тих сфер і складових соціального життя, в яких відбувається творення цих нових якостей.

3. В **неадитивному суспільстві** резильєнтність може бути центральною усередненою характеристикою усього соціуму чи нації (макрорівень), але вона не складається з простої суми чи сукупності стійкостей його представників. В середині такого суспільства, типом якого є Україна, серед її суб'єктів-носіїв сформованість стійкості, її риси, масштаби і скерованість діяльності є хоч і єдиними по суті, але відмінними в конкретних соціальних проявах та наповненості. Зазначене вимагає від дослідників чіткого визначення своєї теоретичної позиції щодо об'єкту емпіричного дослідження за критерієм носіїв проблеми.

4. **Носіями** резильєнтності виступають соціальні спільноти різного рівня складності, а також окремі особистості. Відтак осмислення феномену резильєнтності можливо здійснювати на усіх **чотирьох рівнях соціологічного аналізу**: мікро- (індивідуальна стійкість), мезо- (стійкість соціальної групи / спільноти), макро- (стійкість усього суспільства, нації) та мегарівні (резильєнтність людства). Водночас на кожному з цих рівнів доцільно виокремлювати соціальні групи / спільноти, які є суспільними пасіонарями, лідерами і взірцями стійкості, дороговказом для інших, а також тих, чия резильєнтність є мінімальною чи zagrożеною. Таке знання створює фундамент соціальної політики країни, надто в умовах війни.

5. Одним з найбільш важливих наслідків становлення феномену української резильєнтності в часи російсько-української війни стало формування нової синергійної якості українців – набуття Україною **суб'єктності** (агентності; від англ. agency) як у внутрішньому житті країни, так і в міжнародних відносинах і політиці. В річці обраної теми відтак вважаємо правомочним вживання понять «носії / суб'єкти резильєнтності» для означення тих соціальних спільнот і особистостей, які проявляють свою резильєнтність в умовах російсько-української війни. Водночас, незважаючи на змістову близькість цих двох понять, ми не розглядаємо їх в якості синонімічних; існує градація міри і ступеню стійкості цих утворень та індивідумів.

Для перевірки релевантності висунутих теоретичних положень було сформульовано декілька робочих гіпотез, валідність яких була протестована в спеціальному емпіричному дослідженні стійкості із застосуванням кількісної методики. Ці гіпотези стосувались: а) носіїв-суб'єктів резильєнтності, б) їхніх соціальних стосунків нової якості та входження у структури сучасного українського громадянського суспільства, в) набутої ними під час російської агресії нової якості соціального капіталу, г) з'ясування загального ступеню резильєнтності / стійкості українців під час війни, а також спільноти волонтерів як специфічної автономної групи сучасного українського суспільства. Відповідно до цього зазначене дослідження було здійснено на двох рівнях соціологічного аналізу, а саме на макро- та мезорівні. На макрорівні, тобто на рівні загальних соціетальних характеристик, носієм / суб'єктом резильєнтності виступає українська політична нація, тоді як мезорівень представлений соціальною групою волонтерів. Так само нова якість соціального капіталу вивчалася і стосовно суспільства в цілому, і окремих соціальних груп (в нашому випадку – волонтерів). На нашу думку, органічний взаємозв'язок цих компонентів дозволяє, по-перше, запропонувати новий для соціологічних досліджень комплексний осьовий принцип (за Д. Беллом) або кут зору на українську резильєнтність; по-друге, дає можливість екстраполювати висунуті теоретичні засновки на формування дизайну відповідного емпіричного

дослідження з виробленням релевантних показників та індексів; по-третє, дає змогу перевірити висунуті робочі гіпотези та ступінь їхньої відповідності реально існуючому на липень 2025 р. стану досягнутої в Україні стійкості.

Це емпіричне дослідження було проведене Соціологічною групою Рейтинг згідно розробленої нами методології та методики. Терміни проведення: 20-22 липня 2025 р. Метод опитування: САТІ (Computer Assisted Telephone Interviewing – телефонні інтерв'ю з використанням комп'ютера). Розмір вибірки: 1000 респондентів. Формат вибірки: випадкова вибірка мобільних телефонних номерів (населення України віком від 18 років і старше в усіх областях, крім тимчасово окупованих територій Криму та Донбасу, а також територій, де на момент опитування відсутній український мобільний зв'язок). Результати зважені з використанням актуальних даних Державної служби статистики України.

Перша гіпотеза: українська резильєнтність в її сучасному інваріанті має своїх носіїв / суб'єктів і є властивою для усього українського соціуму, його соціальних груп і окремих особистостей. Ми припускаємо, що нова якість цієї резильєнтності, її феноменальність втілена в характері **української політичної нації**, процеси формування якої надзвичайно прискорилися в період російсько-української війни.

Резильєнтність українського суспільства формувалася протягом століть, але в обмежених сутнісних проявах, зумовлених відсутністю політичної нації та самостійної національної держави. Стійкість зумовлена характером її носія – спільноти: якщо ця спільнота є атомізованою і фрагментарною, то і стійкість її буде крихкою, ситуативною та нетривалою, а сама така спільнота позбавлена якостей суб'єктності, перебуваючи у стані об'єкту внутрішніх політик і зовнішніх впливів. Відтак припускаємо, що сучасна українська резильєнтність є багато в чому наслідком прискорення процесів націобудівництва та формування сучасної української політичної нації.

Цю першу гіпотезу можна перевірити на основі **перетину двох компонент: ідентифікаційної та аксіологічної**. Ми шукали емпіричної відповіді на два питання: *ким саме вважають себе респонденти та на яких цінностях будується їхня життєдіяльність нині, в умовах триваючої війни*. Тобто необхідно було емпірично встановити факт сформованості української політичної нації на спільній ціннісно-ідентифікаційній основі як гарантії її стійкості. Ми вважаємо, що сучасна українська нація – це політична і громадянська спільнота, що має свою територію і державу, де держава виступає засобом досягнення спільних національних цілей [9]. У цій спільноті регіональні відмінності втрачають свою вагу і є статистично незначущими. Через свою ціннісно-ідентифікаційну міцність і певну внутрішню гомогенність такого роду нація є стійкою і опірною до кризових потрясінь воєнного часу, здатною не лише адаптуватися до тягарів війни, але й досягнути нової якості. Принагідно наголосимо, що серед очевидних досягнень України навіть в темні трагічні часи російської агресії мало хто з дослідників розглядає це припущення з фокусом на вирішальній ролі появи нової соціальної якості української нації, оскільки на перше місце в цьому плані висувують переважно громадянську ідентичність. Власне таку позицію демонструє відомий польський соціолог П. Штомпка, коли говорить про головні яскраві приклади – промені надій в Україні на нове життя навіть у трагічні моменти новітньої української історії. Власне в цьому аспекті він розглядає як доконаний факт пробудження і усталення української ідентичності і лише на п'яту позицію ставить підвищення рівня особистої стійкості людей у повсякденному житті та успішні стратегії подолання труднощів у нелюдських умовах і злиднях війни. Про українську політичну націю у Штомпки не йдеться мабуть тому, що нації такого ґатунку є узвичаєним правилом існування суспільних організмів для розвинутих країн світу [10]. Наша позиція ж полягає у тому, що резильєнтність / стійкість своїм носієм має новітню українську політичну націю, процес становлення якої триває, але й засвідчує принципову сформованість ядра цього поняття. Для головними є утворення незалежної української держави та обрання відповідної ідентичності громадянина України, забудованої на спільності відповідних цінностей. В цій політичній спільноті суттєво зменшилась вага регіональних, релігійних, мовних та ін. відмінностей, що сприяє досягненню інтегрованості всіх її складників, посилює єдність та згуртованість населення в цілому.

Результати емпіричних досліджень свідчать: якщо до повномасштабного вторгнення найбільш вираженою була етнічна ідентичність, то з 2022 р. вона поступилася громадянській та перемістилась на третє місце. Так, індекс¹ громадянської ідентичності зріс з 7,9 балів у серпні 2021 р. до 9,4 балів у серпні 2022 р. і з того часу не змінюється. Примітно, що він не має статистично значущих регіональних відмінностей. Другою за ступенем вираженості ідентичністю стала етнічна / національна – станом на липень 2025 р. індекс дорівнює 8,7. Індекс регіональної ідентичності, навпаки, пережив падіння з 9,2 балів у серпні 2021 р. до 8,0 балів у 2025 р. внаслідок процесів, з одного боку, інтенсифікації консолідації українського суспільства, з іншого - масштабного вимушеного переміщення населення України.

Постає питання про те, що знаходиться в основі громадянської ідентичності. Дослідження дає змогу відповісти на нього, залучивши аксіологічну оптику, оскільки людина може вважати себе громадянином України, але будувати свою повсякденну життєдіяльність за «фактом прописки у паспорті», а не за тими цінностями, які лежать в основі національних інтересів і пріоритетів. Ми також припускаємо, що неадитивні властивості

¹ Індекс ідентичності розрахований як середнє зважене за шкалою від 0 до 10, де 0 – мінімально відчуваю себе такою людиною, 10 – максимально відчуваю

сучасного українського суспільства демонструють різні мотиви і різні цінності в процесі обрання своєї самототожності з українською нацією. Іншими словами, одні громадяни чи соціальні групи можуть виступати лідерами стійкості і боротьби проти агресора заради перемоги України, прикладами і взірцями резильєнтності у воєнні часи, в той час як деякі інші, вважаючи себе формально приналежними до сучасної української політичної нації, проявляють нижчий рівень соціальної активності, можуть коливатися або висловлювати свій вибір лише вербально, з практичних життєвих міркувань, досягнення стрімкої кар'єри або й простого розрахунку.

Відтак сполучення громадянської ідентифікації та цінностей незалежності, суверенітету української держави, непорушності її кордонів, перемоги України у війні стають такими, що можуть об'єднати українське суспільство в ціннісному сенсі. Наголосимо, що 62% українців назвали перемогу над агресором тим, що із запропонованого переліку цінностей вважали найважливішим у їхньому житті, причому відповідь на це питання не залежала від регіону проживання. Підкреслимо, що в цьому контексті значення національної / етнічної ідентичності хоч і поступилося першістю, все ж перебуває серед головних системоутворюючих стрижнів української політичної нації.

Водночас існують певні відмінності у трактуванні ролі і значення цінностей в їхньому зв'язку із обраними ідентичностями як підвалин існування сучасної політичної нації, що, по-перше, провокує потребу його більш детального теоретичного та емпіричного осмислення, а по-друге, дозволяє висувати, що ця гіпотеза станом на сьогодні підтвердилася лише частково.

Друга гіпотеза: резильєнтність сучасного українського суспільства спричинена також *новою якістю громадянського суспільства* у країні. Зародки стійкості українського народу формувалися століттями в умовах бездержавності та несприйняття верховенства чужої влади. За період існування української незалежності дистанція між верховною владою і населенням багато в чому зберігалася; натомість зростали низові соціальні зв'язки і формувалися громадянські об'єднання, утворені знизу, з недержавних активностей пересічних громадян. Тобто вектор організації громадянського суспільства в сучасній Україні змінився з вертикального на горизонтальний, а відтак набагато більш стійкий і опірний при різного роду негараздах, спричинених передовсім війною. Тому важливим було перевірити, якою мірою сформованим і надійним є цей український горизонталізм, забудований на історичній пам'яті та певному дистанціюванні від держави, коли вона не виконує своїх прямих завдань і обов'язків, особливо в воєнні часи, у періоди загострення криз.

Результати дослідження засвідчили, що повномасштабне вторгнення зробило інтенсивнішою комунікацію між людьми, зокрема щодо (взаємо)допомоги: майже 60% українців відповіли, що отримували допомогу з від інших людей, і майже 80% надавали таку допомогу, зокрема 27% – переважно не родичам, а 51% – як родичам, так і іншим людям. Практики допомоги незнайомим раніше людям формують підґрунтя соціального капіталу, який у соціологічному дискурсі концептуалізується як «містковий» (bridging) та виступає чинником утворення горизонтальних зв'язків між різними спільнотами [11]. Емпіричні результати дослідження підтверджують наявність цієї характеристики соціального капіталу: 48% респондентів засвідчили збереження зв'язків з іншими людьми, утворених з метою взаємопідтримки. Серед поширених практик громадської участі, що забезпечують сталість комунікацій, є допомога біженцям, внутрішньо переміщеним особам, людям з інвалідністю: про залученість до такої діяльності повідомили 49% опитаних.

Водночас важливою проблемою постає інституціоналізація соціального капіталу, оскільки, незважаючи на відносно свіжий досвід взаємопідтримки, рівень залученості українців до діяльності громадських організацій залишається невисоким: 9% респондентів є особисто членами ГО, натомість серед найближчого оточення (родичів, друзів) мають таких знайомих істотно більше опитаних – 43%. Відповідно, друга гіпотеза також підтвердилася частково: низові горизонтальні зв'язки і сформований на їхній основі соціальний капітал українського суспільства переживають етап активного становлення – процес, який триває і вимагає постійного соціологічного моніторингу.

Третя гіпотеза: стійкість українського суспільства базується на розширенні та збагаченні *соціального капіталу* в часи війни за рахунок зростання довіри, солідарності, спільних дій зі створення мереж громадянської активності. Специфіка формування й функціонування соціального капіталу в Україні в ситуації війни, на нашу думку, полягає в експоненційному зближенні довіри, взаємодопомоги та солідарності населення країни у вертикальному та горизонтальному вимірах на початках повномасштабного вторгнення РФ в Україну з подальшим спадом довіри до органів центральної влади до рівня плато у 2025 р. Тобто запас стійкості і опірності українського суспільства, досягнутий у 2022-2023 рр. за рахунок прирощення соціального капіталу, його нової якості, в сучасних умовах дещо знизився, але продовжує залишатися однією з фундаментальних основ української резильєнтності передусім завдяки створенню багатьох громадських осередків з мережевими зв'язками.

Незважаючи на певні флуктуації соціального капіталу українців, можна твердити про набуття ним нової якості власне в роки триваючої російсько-української війни. Історичні ретроспекції показують, що такого стану соціального капіталу в минулому було годі й шукати. Як стверджують гасла в Енциклопедії українознавства, виданій 1949 р. українськими вченими на еміграції, традиційними організаційними формами соціальних взаємодій українського народу в давні часи були прояви суспільної взаємодопомоги в селянському побуті на

кшталт толоки. Вони, як правило, відбувалися за допомогою родинних, сусідських чи товариських особистих контактів. Ця обставина, зумовлена нерозвинутістю соціальної структури тогочасного українського народу, який здебільшого проживав у селах, а також практичною відсутністю розподілу праці і (головно) власної держави «...не залишали місця для планування і проведення співдії у широких громадських масштабах, даючи небагато нагод для виявлення почуттів широкої солідарності» [12].

Факторний аналіз зафіксував три кола, в межах яких формується нова якість соціального капіталу українського суспільства. Два з цих кіл є маркерами горизонтального (т. зв. «близьке коло» та коло «Інші») виміру довіри, одне (суспільне коло) – частково вертикального і частково - горизонтального. До близького кола входять члени родини, друзі та мешканці міста / селища – в його межах генерується зв'язуючий (bonding) соціальний капітал. До кола Інших входять ті, з ким респонденти зазвичай не будуть мереж взаємозв'язків через належність до різних соціальних груп: це люди іншої національності, інших політичних поглядів та невідомі люди, які зустрічаються в різних ситуаціях. Цей вимір довіри стає основою для місткового (bridging) соціального капіталу. Вертикальний вимір довіри формується у суспільному колі, до якого входять центральна влада, місцева влада, громадські та волонтерські організації, мешканці України та політики партій, яким симпатизують респонденти. Такий вимір довіри стає підґрунтям формування з'єднувального (linking) соціального капіталу [13].

Динаміка результатів соціологічних досліджень свідчить про підтвердження цієї гіпотези: горизонтальний вимір довіри залишається високим, незважаючи на поступове зниження довіри до органів влади (як центральної, так і місцевої). Найвищий рівень довіри формується в межах близького кола – індекс² дорівнює 3,9 балів, натомість, колу Інших опитані довіряють найменше – індекс дорівнює 2,4 бали. Зазначимо, що загальна довіра до суспільного кола є відносно невеликою – 2,9 балів. Такі результати пояснюються розбіжностями в оцінках окремих елементів суспільного кола: якщо довіра до волонтерських організацій є високою (3,7 балів), що є співмірним із рівнем довіри друзям (3,8 балів), то довіра до центральної та місцевої влади (2,5 і 2,6 балів, відповідно) помітно просідає.

Отримані нами результати дозволили сформувати *загальний індекс резильєнтності* (стійкості) українського суспільства станом на липень 2025 р.³ Індикаторами соціальної стійкості обрано цінності, ідентичність, соціальний капітал і довіру. Отож цей індекс склав 3.61 з 5 можливих, і коефіцієнт Кронбаха $\alpha = 0,856$ показав надійність шкали. З цієї моделі добре видно, які підвалини соціальної стійкості в країні є надійними і міцними, а які потребують більшої уваги і держави, і громадянського суспільства.

Оскільки сучасне українське суспільство є неадитивним, то цей узагальнений індекс доцільно порівняти з характеристиками резильєнтності менших соціальних утворень, спільнот і соціальних груп. Відповідна процедура була здійснена авторами стосовно соціальної групи волонтерів, які допомагали фронту. Спроможність до швидкої самоорганізації та консолідації зусиль через горизонтальні зв'язки перетворила волонтерів на центральних суб'єктів соціальної мобілізації, чия діяльність зміцнила соціальну стійкість і частково компенсувала окремі обмеження державних інституцій (матеріально-технічне забезпечення військ оборони, евакуаційні заходи для цивільного населення, заходи з надання гуманітарної допомоги ВПО та ін.).

Тоді волонтерський рух виконував не лише компенсаторну функцію, а й поступово набував характеру масового соціального явища: наприкінці 2023 р. кількість благодійних організацій сягнула 208 385 (з них 10% – благодійні фонди), а кількість зареєстрованих волонтерів зросла з 852 у 2022 р. до 10 310 осіб у 2024 р. [15]. Така динаміка свідчить як про загальну мобілізацію суспільства, так і про інтеріоризацію тих цінностей та ціннісних орієнтацій, що перетворюють допомогу на соціально очікувану поведінку, нормативно схваловану практику.

Впродовж останніх років рівень довіри до волонтерів в Україні суттєво зріс – із 68% (2021 р.) до 84% (2022 р.) і залишається стабільно високим (84% у 2025 р.) [16]. Станом на березень 2025 р. волонтерські організації входять у першу п'ятірку лідерів серед державних та суспільних інститутів за цим показником [17, 18]. Це засвідчує, що сьогодні українське волонтерство постає радше як окрема складова громадянського суспільства, ніж як ситуативна реакція на кризу, і фактично набуває рис інституціоналізованого явища. Власне *довіра* зміцнює горизонтальні зв'язки та перетворює їх на сталі мережі взаємодопомоги та солідарності, тим самим створюючи умови для високого рівня соціальної резильєнтності.

В нашому емпіричному дослідженні до запитальника було включено два фрагменти, пов'язані із волонтерами: один стосувався тих респондентів, які здійснювали здебільшого матеріальну нефінансову допомогу фронту, а другий – тих, хто надсилав донати та переводив кошти для потреб ЗСУ. Ми припускали, що в силу їхньої волонтерської діяльності їх можна віднести до тих респондентів, які становлять кістяк української політичної нації і повною мірою беруть участь у формуванні соціальної резильєнтності безвідносно до їхньої національної / етнічної приналежності, місця проживання чи

² Індекс довіри розрахований як середнє зважене за шкалою від 1 до 5, де 1 – зовсім не довіряю, 5 – повністю довіряю

³ Індекс соціальної стійкості був сконструйований на основі індексу соціальної стійкості (Bodas, Peleg, Stolerio, & Adini) з додаванням двох авторських показників [14].

народження, мови, ставлення до релігії тощо. На наше гіпотетичне припущення, ці респонденти будували свої активності на певних цінностях, властивих представникам саме української політичної нації. І в цьому плані поєднання громадянської ідентичності та відповідних цінностей слугує визнанням їхнього соціального статусу як найбільш виразних лідерів – суб'єктів стійкості українців. В силу обмежених рамок статті наведемо лише один з найважливіших проявів взаємозв'язку цінностей цих двох груп волонтерів, отриманий за допомогою процедури крос-табуляції, у порівнянні з тими респондентами, які практично ніколи не брали участі у волонтерстві.

Отже, отримані нами результати свідчать, що відсоток волонтерів, які поділяли цінність перемоги України у війні і регулярно чи час від часу надавали фінансову допомогу ЗСУ, становив 68-67% респондентів. З іншого боку, частка тих, хто ніколи не здійснював цих внесків, але визнавав цінність перемоги, складала 51,5%. Цінність незалежності української держави серед постійних учасників надання фінансової допомоги зафіксована на рівні 33,5%, а серед байдужих – 17,0%⁴. Приблизно така ж картина стосується й тих респондентів, які волонтерили через плетіння сіток, передання на фронт свічок, спальників тощо. Цінність перемоги України серед активних учасників цих акцій була навіть вищою і складала 71,9% проти 56,0% серед тих, хто цього ніколи не робив. Отже, ці та інші отримані нами результати проведеного емпіричного дослідження з очевидністю вказують на те, що волонтери, яким би не був рід їхньої діяльності на допомогу фронту, являються одними з лідерів як в сенсі довіри до них з боку населення, так і в сенсі найбільш активних носіїв / суб'єктів соціальної стійкості в Україні воєнного часу. Але і це проміжне узагальнення, рівно ж і як робота над гіпотезами та урізноманітнення методів, потребує уточнення і конкретизації в подальших тематичних дослідженнях на перспективу.

Таким чином, здійснене авторське дослідження увиразнило доцільність розгляду феномену української резильєнтності / стійкості часів російського вторгнення в Україну в межах соціальної системології. Використання цього підходу засвідчило специфіку української соціології в розумінні зазначеного феномену, яка полягає у визнанні не лише адаптивних чи опірних характеристик сучасного українського суспільства та його соціальних груп, але і їхнього виразно інноваційного потенціалу, загальна скерованість якого полягає у набутті нових якостей українською нацією, громадянським суспільством та соціальним капіталом. Виразником цих якостей та провідним суб'єктом / носієм соціальної стійкості в Україні на мезорівні суспільної організації вважаємо соціальну спільноту волонтерів.

Внаслідок проведення нашого дослідження виявився унікальний український парадокс відповідно до думок відомого американського соціолога Л. Козера. У своїй теорії конфлікту він вважав, що вони (в тому числі й війни) мають як від'ємні, так і певні позитивні наслідки. Відтак формуємо ще одне дискусійне питання для обговорення на Конгресі: виходить, що російське вторгнення в Україну і триваюча війна різко прискорили формування багатьох процесів, які у мирний час тягнулися б незрівнянно довше. А звідси й наступне питання: а що ж буде у повоєнний період, з досягненням миру? Чи втримається українська стійкість в мирні часи, чи збережуться її сучасні основи – а чи експоненційна хвиля її існування так само стрімко впаде, як вона миттєво зросла на початках війни? Наше завдання – зробити так, щоб українська резильєнтність пройшла гарт війни і набула ознак експоненційної незворотності.

Список використаної літератури:

1. Abercrombie N., Hill S., Turner D.S. *The Penguin Dictionary of Sociology*. 4th ed. Penguin Books, 2002. URL: https://www.shortcutstv.com/wp-content/uploads/2020/01/Penguin_Dictionary_of_Sociology.pdf (дата звернення: 15.12.2025).
2. Ritzer G., Rojek C., Ryan J.M. (eds.) *The Wiley Blackwell Encyclopedia of Sociology*. 2nd ed.: in 12 vols. Hoboken, NJ: Wiley-Blackwell, 2025.
3. Kutsenko O. Resilience under fire: navigating societal challenges, agency, and innovation in times of war. *Innovation: The European Journal of Social Science Research*. 2025. №38(1). С. 1–10. DOI: [10.1080/13511610.2025.2465177](https://doi.org/10.1080/13511610.2025.2465177)
4. Життєтворчість як життєстійкість – Україна і українці в роки війни: матеріали круглого столу з нагоди 100-річчя від дня народження Л. В. Сохань (29 листопада 2024 р.). Київ: Ін-т соціології НАН України, 2025. URL: https://drive.google.com/file/d/1UbeMtlk_lq9t3UXIiyKCh9aQ96jznaQ/view (дата звернення: 15.12.2025).
5. Дембіцький С. Модель національної стійкості у просторі суспільних конфігурацій: нариси. URL: https://isnasu.org.ua/analytics/010_Dembistkiy_-_Model_natsionalnoi_stijkosti.php (дата звернення: 15.12.2025).
6. Ткалич М. Г., Антипович О. Г. Проблема адаптації особистості як соціально-психологічний феномен: теоретичне обґрунтування. *Журнал сучасної психології*. 2025. № 3. С. 85–96. DOI: [10.26661/2786-7471/2025-3-10](https://doi.org/10.26661/2786-7471/2025-3-10).
7. Устич С. Неадитивне суспільство – quo vadis? (Системологічна парадигма). Серія «Бібліотека Інституту транскордонного співробітництва. Нариси соціальної системології». Ужгород: Рік-У, 2020. 340 с.
8. Устич С. Неадитивне суспільство: системологічна парадигма. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. 2022. № 2. С. 102–122. DOI: <https://doi.org/10.15407/sociology2020.02.102>
9. Черниш Н. Й. Формування української політичної нації. *Український соціологічний журнал*. 2022. № 28. С. 15–25. DOI: [10.26565/2077-5105-2022-28-02](https://doi.org/10.26565/2077-5105-2022-28-02)

⁴ Авторський архів.

10. Schtompka P. The Bright Side of a Tragedy: on the Unintended and Unanticipated Consequences of the Barbaric Aggression. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. 2023, № 1. С. 6–9. URL: <https://stmm.in.ua/archive/ukr/2023-1/3.pdf> (дата звернення: 15.12.2025).
11. Putnem R. D. *Bowling alone: The collapse and revival of American community*. New York: Touchstone Books / Simon & Schuster, 2000. DOI: [10.1145/358916.361990](https://doi.org/10.1145/358916.361990)
12. Енциклопедія українознавства. Загальна частина. Т. 2. Перевидання в Україні. Репринтне відтворення видання 1949 р. Київ: Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України, 1995. 715 с.
13. Woolcock M. The place of social capital in understanding social and economic outcomes. *Canadian Journal of Policy Research*. 2001. № 9. С. 11–17.
14. Bodas M., Peleg K., Stoloro N., Adini B. Risk perception of natural and human-made disasters: cross-sectional study in eight countries in Europe and beyond. *Frontiers in Public Health*. 2022. DOI: [10.3389/fpubh.2022.825985](https://doi.org/10.3389/fpubh.2022.825985).
15. Благодійний бум: кількість благодійних організацій зросла майже удвічі від початку повномасштабної війни. *Опендатабот*, 2023. URL: <https://opendatabot.ua/analytics/non-profit-2023> (дата звернення: 15.12.2025).
16. Реєстр волонтерів виріс у 1,5 рази цьогоріч. *Опендатабот*, 2024. URL: <https://opendatabot.ua/analytics/volunteers-2024> (дата звернення: 15.12.2025).
17. Грушецький А. Динаміка довіри соціальним інституціям у 2021–2024 роках: прес-реліз. Київ: *KMIC*, 2025. URL: <https://kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1467&page=1> (дата звернення: 15.12.2025).
18. Оцінка ситуації в країні, довіра до соціальних інститутів, політиків, посадовців та громадських діячів, ставлення до виборів під час війни, віра в перемогу (лютий–березень 2025 р.). Київ: *Центр Разумкова*, 2025. URL: <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/otsinka-sytuatsii-v-kraini-dovira-do-sotsialnykh-instytutiv-politykiv-posadovtsiv-ta-gromadskykh-diiachiv-stavlennia-do-vyboriv-pid-chas-viiny-vira-v-peremogu-liutyiberezen-2025r> (дата звернення: 15.12.2025).

Статтю отримано 15.12.2025

Статтю рекомендовано до публікації 21.12.2025

Статтю прийнято до друку 22.12.2025

Статтю опубліковано 29.12.2025

Внесок авторів: всі автори зробили рівний внесок у цю роботу

Конфлікт інтересів: автори повідомляють про відсутність конфлікту інтересів

THE PHENOMENON OF UKRAINIAN RESILIENCE

Antypovych Oleksii - Head of Sociological group "Rating", office 301, Esplanadna St., 20, Kyiv, Ukraine, e-mail: antypovych@ratinggroup.ua, ORCID <https://orcid.org/0009-0003-7780-6010>;

Chernysh Nataliya – Doctor of sociological sciences, professor, professor at the Department of Sociology Ivan Franko National University of Lviv, Universytetska Str. 1, Lviv, 79001, Ukraine, e-mail: nataliya.chernysh@lnu.edu.ua, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1638-8639>;

Borysov Roman – Candidate of sociological sciences, associate professor of Department of Sociology V. N. Karazin Kharkiv National University, e-mail: r.i.borysov@karazin.ua, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3757-3630>;

Boretska Martha – PhD student at the Department of Sociology Ivan Franko National University of Lviv, Universytetska Str. 1, Lviv, 79001, Ukraine, e-mail: boretskaamarta@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0651-7898>

This article presents an initial conceptualization of the phenomenon of Ukrainian resilience within the framework of social systemology and the theory of non-additive society, followed by an empirical verification of the proposed theoretical assumptions. Resilience is defined as a systemic, multilevel formation characterized by an organic integration of cognitive and behavioral components inherent both to society as a whole and to specific social groups. It is oriented toward countering external aggression, possesses the potential for sustained and effective resistance, and demonstrates both the stability of the social system and its capacity for renewal. This formation is regarded as a central characteristic of contemporary Ukrainian society under the conditions of the Russian-Ukrainian war, one that ensures the emergence of a new quality of social life in all its manifestations. This conceptualization also determines the specificity of the sociological approach to the interpretation of resilience, as compared to the natural sciences and other social sciences and humanities. Accordingly, the conceptual and categorical framework is refined, with particular attention paid to the diverse uses of the terms social resilience and resilience as synonyms in Ukrainian- and English-language academic literature. A clear distinction is also drawn between the concepts of resilience and resistance. The article further advances a set of arguments in support of the proposition concerning the agents / subjects of resilience, which, within sociology, can be productively examined across all four levels of sociological analysis – mega-, macro-, meso-, and micro-levels. On this basis, the choice of the following subjects as key agents of resilience is substantiated: (a) Ukrainian society as a whole and large social formations (macro-level), and (b) the social group of volunteers (meso-level). Three substantive areas of analysis of resilience under the conditions of the ongoing war are identified: the formation of the Ukrainian political nation,

and the emergence of a new quality of civil society and social capital. These and other theoretical assumptions were incorporated into the formulation of working hypotheses for the empirical study, with the aim of their verification and further operationalization into specific indicators, as well as the subsequent construction of a cumulative index of (social) resilience. These indicators were included in the survey questionnaire of the sociological study of the phenomenon of Ukrainian resilience, which made it possible to construct a generalized resilience index for Ukrainians as of July 2025 and to compare it with the resilience indicators of the social group of volunteers. The conclusions present the overall findings of this comprehensive study and outline directions for the further improvement of research procedures.

Keywords: *resilienc, social resilience, Ukrainian political nation, values, civic identity, Ukrainian horizontalism, social ties, social capital, the Russian-Ukrainian war, volunteers, resilience index.*

References:

1. Abercrombie, N., Hill, S., Turner, D.S. (2002) *The Penguin Dictionary of Sociology*. 4th ed. Penguin Books. Available at: https://www.shortcutstv.com/wp-content/uploads/2020/01/Penguin_Dictionary_of_Sociology.pdf
2. Ritzer, G., Rojek, C. and Ryan, J.M. (eds.) (2025) *The Wiley Blackwell Encyclopedia of Sociology*. 2nd edn. 12 vols. Hoboken, NJ: Wiley-Blackwell.
3. Kutsenko, O. (2025) 'Resilience under fire: navigating societal challenges, agency, and innovation in times of war', *Innovation: The European Journal of Social Science Research*, 38(1), pp. 1–10. DOI: [10.1080/13511610.2025.2465177](https://doi.org/10.1080/13511610.2025.2465177)
4. Life creation as resilience – Ukraine and Ukrainians during the years of war (2025) *Proceedings of the round table dedicated to the 100th anniversary of the birth of L.V. Sokhan, 29 November 2024*. Kyiv: Institute of Sociology of the National Academy of Sciences of Ukraine. Available at: https://drive.google.com/file/d/1UbEmlfik_lq9t3UXIiyKCh9aQ96jznaQ/view [in Ukrainian]
5. Dembitskyi, S. *A model of national resilience in the space of societal configurations: essays*. Available at: https://isnasu.org.ua/analytics/010_Dembistkiy_-_Model_natsionalnoi_stijkosti.php [in Ukrainian]
6. Tkalych, M.H. and Antypovych, O.H. (2025) 'The problem of personality adaptation as a socio-psychological phenomenon: theoretical justification'. *Journal of Modern Psychology*, no. 3, pp. 85–96. <https://doi.org/10.26661/2786-7471/2025-3-10> [in Ukrainian]
7. Ustich, S. (2020) 'Non-additive society – quo vadis? (The systemological paradigm)'. *Series "Library of the Institute of Cross-Border Cooperation. Essays on Social Systemology"*. Uzhhorod: Rik-U, 340 p. [in Ukrainian]
8. Ustich, S. (2022) 'Non-additive society: the systemological paradigm'. *Sociology: Theory, Methods, Marketing*, no. 2, pp. 102–122 DOI: <https://doi.org/10.15407/sociology2020.02.102> [in Ukrainian]
9. Chernysh, N.Y. (2022) 'The formation of the Ukrainian political nation'. *Ukrainian Sociological Journal*, no. 28, pp. 15–25. DOI: <https://doi.org/10.26565/2077-5105-2022-28-02> [in Ukrainian]
10. Shtompka, P. (2023) 'The Bright Side of a Tragedy: on the Unintended and Unanticipated Consequences of the Barbaric Aggression'. *Sociology: Theory, Methods, Marketing*, no. 1, pp. 6–9. Available at: <https://stmm.in.ua/archive/ukr/2023-1/3.pdf>
11. Putnem, R.D. (2000) *Bowling alone: The collapse and revival of American community*. New York: Touchstone Books / Simon & Schuster. DOI: <https://doi.org/10.1145/358916.361990>
12. *Encyclopedia of Ukrainian Studies. General Part (1995) Vol. 2*. Reprint edition published in Ukraine. Facsimile reproduction of the 1949 edition. Kyiv: M.S. Hrushevskyi Institute of Ukrainian Archaeography and Source Studies, National Academy of Sciences of Ukraine.
13. Woolcock, M. (2001) 'The place of social capital in understanding social and economic outcomes'. *Canadian Journal of Policy Research*, no. 9, pp. 11–17.
14. Bodas, M., Peleg, K., Stolero, N. and Adini, B. (2022) 'Risk perception of natural and human-made disasters: a cross-sectional study in eight countries in Europe and beyond'. *Frontiers in Public Health*. DOI: <https://doi.org/10.3389/fpubh.2022.825985>
15. Charity boom: the number of charitable organizations has nearly doubled since the beginning of the full-scale war. *Opendatabot* (2023). Available at: <https://opendatabot.ua/analytics/non-profit-2023> [in Ukrainian]
16. The volunteer register increased by 1.5 times this year. *Opendatabot* (2024). Available at: <https://opendatabot.ua/analytics/volunteers-2024> [in Ukrainian]
17. Hrushetskyi, A. (2025) Dynamics of trust in social institutions in 2021–2024. Press release. *Kyiv International Institute of Sociology (KIIS)*. Available at: <https://kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1467&page=1> [in Ukrainian]
18. Assessment of the situation in the country, trust in social institutions, politicians, officials and public figures, attitudes toward elections during wartime, and belief in victory (February–March 2025). *Razumkov Centre* (2025). Available at: <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/otsinka-sytuatsii-v-kraini-dovira-do-sotsialnykh-institutiv-politykiv-posadovtsiv-ta-gromadskykh-diiachiv-stavlennia-do-vyboriv-pid-chas-viiny-vira-v-peremogu-liutyiberezen-2025r> [in Ukrainian]

The article received 15.12.2025

The article is approved for publication 21.12.2025

The article is recommended for publication 22.12.2025

The article is published 29.12.2025

Authors Contribution : All authors have contributed equally to this work

Conflict of Interest: The authors declare no conflict of interest

DOI 10.26565/2227-6521-2025-55-05

УДК 316.7-009

CONTEMPORARY UKRAINIAN ART UNDER THE PRESSURE OF COMMERCIALIZATION (BASED ON CONTENT ANALYSIS)

Kravchenko Stanislav – Master's student, Educational and Scientific Institute of Sociology and Media Communications, V. N. Karazin Kharkiv National University, 4, Svobody Square, Kharkiv, 61022, Ukraine, e-mail: kravchenko.stanislav4ik@gmail.com

Golikov Alexander – Doctor of Sociological Sciences, Associate Professor, Professor of the Department of Sociology, Deputy Dean for Scientific Work, Department of Sociology, Educational and Scientific Institute of Sociology and Media Communications, V. N. Karazin Kharkiv National University, 4, Svobody Square, Kharkiv, 61022, Ukraine, e-mail: golikov@karazin.ua, ORCID ID: <http://orcid.org/0000-0002-6786-0393>

This article presents a sociological analysis of the processes of commercialization (commodification) of contemporary Ukrainian musical culture in the context of globalization, digitalization, and the challenges of wartime. The theoretical framework of the study is built on a synthesis of critical theory of society: J. Baudrillard's concepts of simulacrum and hyperreality, G. Ritzer's theory of "McDonaldization", the ideas of the Frankfurt School (T. Adorno, G. Marcuse), and the critique of the society of the spectacle (G. Debord). The authors postulate the presence of a structural dichotomy in the Ukrainian musical field, where one pole ("popular") operates according to the logic of market success, standardization, and adaptation to the algorithms of digital platforms, while the other ("alternative") strives to maintain authenticity and a critical function at the cost of marginality. An empirical test of the hypothesis was conducted using a content analysis of song lyrics by popular (DOROFEEVA, Artem Pivovarov, "Okean Elzy") and alternative ("Blooms Corda", "Palindrom") artists. The results confirmed the dichotomy: the lyrics of commercially successful artists are dominated by simplified emotional themes (love, experiences), trendy social media vocabulary, and minimal use of complex metaphors, indicating a focus on predictability and ease of consumption. Meanwhile, the work of alternative artists is characterized by reflective themes (inner search, social criticism), greater linguistic density, and specific imagery, indicating a priority for authenticity. The study revealed a correlation between high digital success rates and signs of "McDonaldization" of creativity. The conclusions outline the limitations of the study (limited sample, focus primarily on textual content) and prospects for further research: expanding the methodology, studying the influence of streaming platform algorithms and the AI, and analyzing the transformation of musical culture in wartime. This article contributes to our understanding of the specific pressures of commercialization on contemporary Ukrainian art and the mechanisms behind the formation of cultural dichotomies.

Keywords: commercialization of art, commodification, Ukrainian music, simulacrum, McDonaldization, content analysis, popular music, alternative music, digital platforms, society of the spectacle, cultural authenticity.

How to Cite: Kravchenko, S., Golikov, A. (2025) 'Contemporary Ukrainian Art Under the Pressure of Commercialization (Based on Content Analysis)'. *Visnyk of V. N. Karazin Kharkiv National University. Series Sociological studies of contemporary society: methodology, theory, methods.* 55. pp. 44-55. doi: <https://doi.org/10.26565/2227-6521-2025-55-05>

Для цитування: Кравченко С. Р., Голіков О. С. Сучасне українське мистецтво під тиском комерціалізації (досвід контент-аналізу). *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія Соціологічні дослідження сучасного суспільства: методологія, теорія, методи.* 2025. Випуск 55. С. 44-55. doi: <https://doi.org/10.26565/2227-6521-2025-55-05>

Setting the problem in its general form and its connection with important scientific or practical tasks

The fundamental transformations of the very nature of art under late capitalism and globalized consumer society are that art, and in particular music, ceases to function as an autonomous sphere of cultural expression or critical reflection, acquiring the status of a commodity. This process, which J. Baudrillard describes as the transition from "representation" to "simulation" [1], and George Ritzer conceptualized through "McDonaldization" [2], leads to the formation of a cultural hyperspace, where authenticity is replaced by simulacra, and uniqueness by seriality [3]. In Ukraine, these global trends are amplified by modern challenges, creating ontological uncertainty: is modern popular music art, or is it exclusively a product of digital platform algorithms and market logic? Is commercialization compatible with wartime conditions? Is commercialized culture consistent with the needs of educating citizens? This, *at the ontological level*, determines the relevance of this study.

At the *epistemological level*, the relevance lies in the need to overcome fragmentation in the analysis of this phenomenon in the Ukrainian context. Although critical theory (J. Baudrillard, Z. Bauman, T. Adorno, G. Marcuse, E. Fromm, G. Ritzer, G. Lukács, L. Althusser, A. Gramsci, G. Debord, W. Benjamin) provides a powerful tool for understanding macroprocesses of commodification, there is a lack of empirically grounded micro-research linking these abstract concepts to the concrete practices of Ukrainian artists. The study is intended as an attempt to fill this gap by proposing a systemic analysis that integrates the theoretical frameworks of simulation and rationalization with empirical analysis of creative content (lyrics) and digital strategies of artists.

Here we proceed from the fact that *the problematic situation at the ontological level* consists in the emergence of a deep structural contradiction in Ukrainian musical culture. After all, on the one hand, there is a powerful pressure from global market mechanisms and digital platforms, which through recommendation algorithms, editorial playlists and success metrics (number of listenings, subscribers, "likes", views, advertisements) form the demand for a standardized, predictable and easily consumed product. This leads to the "McDonaldization" of art [2], where the priorities, according to G. Ritzer, are efficiency (quick success), standardization, calculation (and its particular case in the form of virality) and control (adaptation to trends), analyzed as quantification by G. Lukacs [4] and as alienation from the spectacle by G. Debord [5]. On the other hand, in art, the desire for authenticity, artistic depth and cultural identity is immanently and transcendently, implicitly and practically preserved, which is currently realized primarily and mainly in niche, alternative segments. This creates a field of tension between the logic of market success and the logic of artistic value. And to analyze this, we do not have enough tools to analyze the specific mechanisms of this transformation, which constitutes the *epistemological dimension of the problem*. Traditional sociological analysis often focuses on institutional aspects or public discourse, neglecting the internal content of the cultural products themselves – their texts, images, symbolism. To understand *how* commercialization affects creativity, it is necessary to move on to the analysis of the "symptoms" of this process in the very fabric of art, that is, in texts and discourses as practices of art, which are the direct material of creative activity.

The purpose of our research is to analyze the processes of commercialization of contemporary Ukrainian music through the prism of critical theory (the concepts of simulacrum and McDonaldization), identify their specific manifestations in the creative practice of popular and alternative artists, and conceptualize the structural dichotomy that is forming in the Ukrainian musical field.

To achieve this goal we set the following *tasks*: 1. To systematize theoretical approaches to the analysis of the commodification of art (J. Baudrillard, G. Ritzer, W. Benjamin, Frankfurt School); 2. To identify ontological and epistemological aspects of the problematic situation that has developed in Ukrainian musical culture; 3. Based on the content analysis of song lyrics, to compare creative strategies, linguistic features and thematic dominants of popular commercial artists and representatives of the alternative scene; 4. To analyze the processes of formation of two poles – "simulative-McDonaldized" and "authentic" – in contemporary Ukrainian art.

The object of this study is modern Ukrainian musical culture in the context of globalization and digitalization. *The subject* are specific mechanisms and manifestations of the impact of commercialization (commodification, McDonaldization) on the creative content and strategies of Ukrainian musical artists, as represented in the lyrics of their songs.

In the study, we proceed from *the key hypothesis* that the modern Ukrainian music field is structured in a deep dichotomy, where one pole ("popular") functions according to the principles of simulation and McDonaldization, that is, focusing on market success through adaptation to algorithms and mass taste, while the other ("alternative") tries to maintain authenticity and a critical function, "paying" for this with marginality and "rejection" in commercial terms.

This key hypothesis will be tested through a number of **consequential hypotheses**, including: 1. The lyrics of popular commercialized artists will be dominated by standardized, emotionally simplified themes (love, experiences), trendy vocabulary of social networks and a minimum of complex metaphors will be used, which indicates a desire for maximum predictability and ease of perception; 2. The lyrics of alternative, less commercially successful artists may more often contain complex, reflexive themes (inner search, social criticism, existential questions, provocative problems), specific imagery and greater linguistic and semantic density, which indicates an orientation towards authenticity rather than universality; 3. Digital indicators of success (number of listens, subscribers) will correlate with the presence of signs of "McDonaldization" while low indicators will correlate with signs of authorial authenticity, which confirms the structural conflict between market logic and the logic of artistic value.

Analysis of recent researches and publications in which the solution to this problem was initiated and which author relies

The research is based on *critical social theory*, in particular:

1. *Jean Baudrillard's concepts of simulacrum and hyperreality*, which allow us to interpret mass culture as a sphere of production of signs that have lost contact with their referents [1; 3];
2. *G. Ritzer's theory of "McDonaldization"*, which provides a toolkit for analyzing the processes of rationalization, standardization, and control in the cultural sphere [2];

3. *Walter Benjamin's ideas of "loss of aura"*, describing the transformation of art in the face of technical reproducibility [6];

4. *Cultural critics of the Frankfurt School* (T. Adorno, M. Horkheimer, G. Marcuse, E. Fromm), which views mass culture as an industry that produces standardized products for the manipulation of mass consciousness [7; 8];

5. *Ideological critique of the society of spectacle and quantification* (G. Lukács, L. Althusser, G. Debord, A. Gramsci), which analyzes the social production of ideological consent on the basis of the "society of spectacle" as a specific order of domination of the quantitative dimension over the qualitative, of appearance over the essence, of ideological structure over authentic subjectivity, of the hegemony of order and system over the niche microresistance [9; 10; 11; 12].

The methodological basis of the study is content analysis as a systematic quantitative and qualitative analysis of song lyrics. It allows to identify objective patterns in the use of vocabulary, themes, images, to compare creative strategies of different groups of artists and to obtain empirical confirmation of theoretical theses. It is complemented by **a comparative method** used to contrast data on popular and alternative performers, as well as analysis **of statistical data** (Spotify, social networks) to find a connection between creative characteristics and indicators of public success.

It is on this basis that we offer lace from the following concepts:

- *the commodification (commodification) of art*, which we interpret and operationalize as a spectacular process of transforming a work of art from a form of spiritual expression or aesthetic experience into a consumer product, the value of which is determined primarily by market laws of supply and demand, rather than by internal artistic criteria;

- *simulacrum* – a copy that has no original; a hyperreal sign that replaces reality and begins to produce its own meanings. In the context of art, a work that imitates "art" but is a product of market logic and media, devoid of an authentic connection to experience or critical function;

- *McDonaldization* – a process of quantified and spectacular rationalization, in which the principles of fast food restaurants (efficiency, calculation, predictability, control, quantification, measurability) are extended to various spheres of social life, including culture. In art, it manifests itself in the standardization of forms, orientation towards quick success, dependence on quantitative indicators;

- *authenticity in art* – the quality of a work that consists in its inseparability from the unique creative idea and personality of the author, its connection with a specific cultural context, experience or truth, as well as in its ability to be an act of not utilitarian, but internally determined creative expressiveness;

- *hyperreality* – a state of spectacle society in which simulations (media images, signs, brands) due to their quantified power become more real or meaningful than the reality itself, which they supposedly represent.

Presentation of the main research material with full justification of received scientific results

The Frame and Ramp of Simulation in the Society of the Spectacl.

Art, in particular music, in the conditions of a society of spectacle is transformed into a commodity with a quantified, measurable and comparable value, and not simply into a form of expression or intellectual research. The processes of transformation of consumption and cultural practices, caused by commodification, create conditions for the further unification of art. This leads to the formation of standard, easily recognizable (and, accordingly, framed and consumed) forms, which become the basis of mass culture. This idea can be traced in the works of J. Baudrillard [13], who believes that in the conditions of a consumer society, art loses its authenticity and becomes a simulacrum, reflecting only market values, and not cultural or aesthetic ones. Such art is no longer artistic (self)expression, but becomes part of an economic system, where its value is determined by the market, and not by artistic content.

Such a society is a space where consumption becomes symbolic, and objects, including art, become signs that function in a simulation system. The metaphor for the space of this art is hypermarket, where not only material consumption takes place, but also the formation of new social and cultural meanings through interaction with signs. Here, consumption turns into a process that affects the organization of everyday life, travel routes, social interaction, social inequalities, biographical trajectories, value orientations, bonds of friendship and love, even identity. Hypermarkets in this context are only the focus and node of a system that centralizes not only goods, but also the very logic of consumption in a globalized world. Within a radius of tens of kilometers, arrows point to hypermarkets, which become a kind of "sorting centers" and places where people not only make purchases, but also interact with each other, creating new social connections. Hypermarkets transform consumption into a social process, forming a new sociality, but more importantly, they centralize not only goods, but also the population, influencing the organization of people's daily lives – schedules, travel routes and general behavior [13]. This allowed S. Žižek to call hypermarkets "temples of capitalism" [14], and, recalling the methodology of E. Durkheim and his follower P. Bourdieu regarding the homology of secular and church rituals and structures [15], this cannot but push us to the hypothesis of the framing of artistic activity by the supermarket paradigm.

If visiting hypermarkets is not only a physical activity, but also an intellectual one, where people engage in "work" related to interaction with objects and cultural signs, then such a new form of work includes constant, implicit and practiced confrontation, examination and coding – in other words, consumers are constantly trying to find "object-answers" to their "questions". People do not just buy goods, but seek answers to their questions in interaction with them. Such a "new hermeneutics" of the "dead author" and the "reader who evaded responsibility" also generate new practices of interaction with art. It is no longer the author with his authenticity, but templated, framed, standardized, quantified consumer goods that demand an "answer" from consumers, and the "answer" itself is already contained in their "questions", which is how the eternal and happy satisfaction of the consumer is achieved, his transformation into a "battery that feeds itself". Additional tightness (so to speak, the external control loop and the "second-order matrix") is created by messages broadcast through goods and advertising, which also work in a similar way – they become signs that prompt reflection and responses. That is, the hypermarket becomes a place where new meanings and social relations are formed through interaction with consumer goods as a constant simulation of dialogue with the society of the spectacle and the spectacle itself [5; 12].

The hypermarket is represented as a place where there is no depth, relief or perspective, but instead there is only a continuous flow of goods and advertising signs, constantly replacing each other and thereby creating the illusion of infinity, omnipotence, comprehensiveness, totality and homogeneity. The "workers"⁵ are only engaged in restoring the "advanced stage" of the goods, maintaining the illusion of their continuous presence. Self-service emphasizes this spatial homogeneity, where people interact directly with the goods, and not through intermediaries. However, the question arises as to who is actually manipulating whom: the consumer – the goods or the goods – the consumer. And in the end, who exactly is the goods and who is the consumer. This is especially relevant in the context of the proliferation, dissemination and increasing representation of "AI creativity", generated by machine algorithms of visual or audio content. In this sense, we can already say that the production of symbolic reality has already gone further than the production of material things: at least in material production, the use of 3D printers⁶ is still less accessible than the use of AI.

It is significant that historically negative, condemned structural characteristics, such as control and repression, in hypermarkets in particular and in the society of the spectacle in general, are integrated into the system of signs of simulation. Surveillance of buyers through cameras is no longer real control, but rather an illusion of repression, existing in parallel with advertising that calls for relaxation and carefree choice of goods. Seduction and power merge in the focus of disciplinary violence [17], built into the very biophysics of power and the biopolitics of consent to it. This contrast creates a tension between the freedom of consumption and the control observed on the part of the hypermarket: after all, if the "meeting place"⁷ was for a long time the traditional market, now it has given way to the hypermarket. The hypermarket is a symbol of a new way of life, where the clear boundaries between city and village have disappeared, a place of "total emptiness" that hides its qualitative emptiness through a constant spectacular whirlwind of quantification.

The void is filled by new objects, hyperreal objects that serve as centers of simulation, creating the effect of neutralizing the territory. They do not simply perform their functions, but become poles around which a new social reality is formed. J. Baudrillard emphasizes that these structures lead to crisis or catastrophe, noting that important events, such as May 1968 in France, began in places where traditional territoriality and functionality of knowledge were lost [13]. It is significant that in the field of art, for example, the breakdown of traditional structures of art also implies a breakdown of territoriality, that is, the use of space and territory as part of artistic expression or its imitation. Such are the famous installations of Marcel Duchamp or Damien Hirst.

So, the society of the spectacle is changing under the influence of hypermarkets and new forms of consumption, and with it music and art in general are changing. Hyperreality arises in music, when the sound becomes artificial and is not tied to a specific place or culture. With the loss of territoriality, authenticity is lost: the settings of modern technology allow, in sufficiently high-quality headphones, to imitate and simulate a concert hall, organ hall, philharmonic hall, theatre stage, etc. This is how art becomes global and anti-territorial, which leads to the similarity of styles, as in hypermarkets, where all products become the same. This process reflects a cultural shift where authenticity and meaning are replaced by simulation, and consumption⁸ becomes the primary way of interacting with the world around us.

Musical art, under the influence of commodification and mass media, is also turning into a superficial product. This can be seen especially clearly through advertising, which, according to the ideas of J. Baudrillard (with the frankly provocative title "Absolute Advertising, Zero Advertising"), not only changes the way of perception, but also becomes the dominant form of cultural expression, replacing deep meanings with instant, easily digestible messages that imitate meaning, simulate communication, emulate the spectacle of identity and authenticity [5]. And

⁵ And in the modern world, such are the observers themselves, as the concept of the prosumer [16].

⁶ The closest equivalent in terms of generative pre-trained transformers.

⁷ Of people among themselves, cities and villages, holidays and everyday life, consumption and communication.

⁸ And the willingness to be an object for consumption by structures.

only the lack of depth, the superficiality and the speed with which advertising has become the dominant form of expression in modern society, absorbing all other cultural and communication forms, reveal the true nature of this phenomenon, linked only to a quantified hegemony that, in the McDonald's regime, disseminates dehumanized and dehumanized indicators and acts of self-referential measurement [9; 10; 11]. Advertising is no longer simply the promotion of goods or services, it has transformed into the main way in which humanity perceives and interacts with the world around it. Everything that previously had a deep meaning – art, morality, law, history, science or culture – is spectacularly reduced to simple, instantaneous messages that are quickly forgotten. And this is well consistent with what Guy Debord writes about the relationship between spectacle and history [12]. This leads to the creation of a superficial product that has no depth or meaning. Advertising becomes a kind of "zero degree of meaning" (almost according to R. Barthes), where all original ideas and views lose their individuality and turn into something general, understandable to everyone, but at the same time devoid of depth [13].

The mass media do not simply transmit information, but dictate certain paces of life and adaptation to them. Under their influence, people, as well as such spheres of social life as science, politics and art, acquire an "obsession with novelty", which is manifested in a constant desire to create something new and differ from the previous one. However, although society is in pursuit of new ideas, no one really understands where this novelty comes from and whether its reserves are unlimited. As N. Luhmann notes in this regard, eloquent evidence of this is the downright neurotic obsession of science, politics and art with constantly creating something new, although no one knows where the novelty of the new comes from and how large its reserve is [18]. Novelty is measurable; novelty is seductive; novelty is hegemonic⁹; novelty is spectacular (because it constantly commands attention). And art cannot fail to "take this into account" in its functioning.

In this accelerating vortex, art, advertising and propaganda begin to merge into a single whole, as both form the language (or rather, the sociolect, according to R. Barthes [19]) of mass consumption. Propaganda turns into marketing, their messages become increasingly similar, and as a result, the economic and political spheres are no longer separated: they are united in the sociolect of advertising, which promotes ideas, but the ideas themselves are reduced to the consumption of goods and brands. This causes a purely spectacular loss of social context, history, biography, culture; sociality begins to merge with advertising language, creating the impression of a widespread presence. Social relations, which previously had their autonomy, authenticity, uniqueness and meaning, become part of advertising discourse, which leads to their superficiality and sliding along this surface. Advertising not only fills the information space, but also shapes the perception of reality, imposes classifications (according to P. Bourdieu [20]) of aesthetics, becomes a familiar element of life, imposes its rules and criteria of perception, destroying other possible forms of expression and communication.

Advertising, which was once just a message about a certain product or service, then became a means of communication and (self)expression, is now being transformed in a totalitarian way into an independent (but not authentic) product that blends with itself. It not only tries to convince people to buy goods, but also becomes part of information and communication systems that control and manage individuals. This leads to its transformation into something more than just communication: it turns into a system that tries to be self-sufficient, self-referential and autopoietic [18], where advertising itself becomes an end, not a means. Such a transformation is caused by the influence of technologies and new forms of communication that simplify the perception of art, reducing it to a hyperreality, where the main thing is not the content, but the possibility of consumption. Advertising uses the aesthetic elements of art to create an image that attracts consumers, but at the same time devalues art itself, since its meaning is determined only by commercial interests. It uses ideological statements and techniques of subjectivation in the course of interpellation [10], but destroys the very possibility of ideology. It appeals to the moral-ethical components of thinking and structures of behavior, but reduces morality to success and representation. As a result, not only ideology or morality, but also art becomes part of the global economy, where its consumption becomes the main criterion of value. Such commercialization leads to the loss of uniqueness and depth of the work of art, because it is no longer an independent expression of ideas, but turns into a product subject to the laws of the market. Art, once a source of inspiration and reflection, now acts only as a tool for commercial gain.

McDonaldization, advertising and cloning: art under attack.

The totalitarianization of advertising is also manifested in the fact that it no longer performs its original function of attracting attention to a product or service, does not concern specific people, companies or events, but itself becomes a space where the product loses its visibility and status. But this applies not only to advertising: art, morality, ideology, dissolved in advertising speech, share this fate. This may indicate a loss of connection between consumers and products, which are now disguised under various forms of advertising, and ultimately – a loss of connection between a person and his life (biography, history, the world around him) as the highest phase of alienation [5]. J. Baudrillard uses such interesting metaphors as "gloomy luxury" and "sarcophagus of the product" to thereby emphasize how advertising has turned into an inactive object that no longer evokes emotions, but only

⁹ Since speed, awareness, presence "in the flow" and "in the resource" are associated with belonging to power and power.

reflects a general insensitive attitude to consumption. And art, which has sincerely and actively entered this universe, trying to get its share of the profits from the spectacle, does not avoid it. Modern society is trying to leave the past behind, forgetting about its roots and authenticity. And the very constant efforts of society to preserve such a "culture" speak of the fear of loss and the desire to preserve memories of the past, even if it has become "buried", spectacted and speculated (in both senses of the word), as well as of the indecision in a society that does not know how to cope with modern realities that lead to the degradation of values. Civilization, which has reached its apogee, has fallen into a state of involution and self-devouring, where everything that was once significant is now transformed into a soulless form. Such a society is no longer capable of creating or supporting something truly real.

In this sense, J. Baudrillard's appeal to the metaphor of clones [13] is indicative, through which he sociologically conceptualizes cloning and its socio-cultural consequences, which are inextricably linked to art and commercialization. Cloning in such a conceptualization is a cultural phenomenon that reflects the fears and desires of society, because in it the idea of the original disappears, since the clone becomes an exact copy, devoid of uniqueness, which leads to a blurring of the boundaries between reality and its representations and questions the very nature of human identity. A copy has power and imaginary wealth, but only if it remains immaterial. A real attempt to materialize this copy, that is, to realize dreams of doubling, leads to the destruction of this idea. In general, it is felt that J. Baudrillard criticizes society's desire to achieve absolute identity precisely through technology, questions the ethics (and most importantly, the authenticity and anthropologicality) of such aspirations.

Indeed, cloning destroys traditional notions of individuality and identity, eliminating the "self" as a subject: a clone is a simple reproduction, not a mere reflection, as in the case of a mirror. In a mirror, the subject can find himself in another's shadow, while in cloning this element of self-alienation is absent. This reduces the person to the materialization of a copy without imaginary or symbolic aspects, the clones themselves becoming mere industrial goods, produced without a personal dimension.

The anthropological dimensions of cloning imply understanding it as the culmination of a process of body modeling that not only undermines traditional notions of personality but also questions the very existence of individuality – not just the social roles of the author or reader. That is, it leads to the disappearance of the subject as a single, unique entity, because a clone is not an individual, but a simple repetition; then the genetic code becomes a "prosthesis" in the deepest sense, it does not simply replace or recreate a missing organ, but becomes a matrix from which identical beings can arise, subject to the same genetic program. The seriality inherent in cloning turns a person into a set of interchangeable elements, similar to the mass production of industrial goods. And here it is impossible not to appeal to the commodification of art: just as cloning erases the concept of the original, the technical reproducibility of a work of art, previously described by W. Benjamin, deprives it of its "aura" – that unique quality that distinguishes the original from the copy [6].

Thus, art, like cloned beings, loses its authenticity, individuality, depth; it becomes part of the consumer mechanism, reducing creativity to a product, the main value of which lies not in its originality, but in the possibility of rapid reproduction, computability, quantification and sale. This undermines the idea of individuality in art, because creators are forced to focus on standardized forms that are easily adapted to market demands. Moreover, the recognition of the creator as a subject and actor becomes only the result of his agreement to be "inserted" and mounted in certain assemblages and frames, orders and regimes. Otherwise, practices of disciplinary violence [21] may well be used against his authenticity and subjectivity for the purpose of (re)ordering. Thus, there is a transition from authenticity to serial repetition, where value is determined not by content, but by commercial expediency.

So, in art in such a context, creativity is transformed into a commodity, and unique works of art become part of mass production. There is a loss of individuality and originality, since just as cloning reduces the individual to repetition, so the commodification of art reduces it to a commodity that loses its authenticity. Creativity becomes part of the mechanism of mass consumption, when the importance, authenticity, "aura", the essence of the original is supplanted by the desire to create (or rather, to represent) something that is spectacularly easily reproduced and quantifiably easily sold. And technologies in such practices become nothing more than rational tools and embodied instrumental rationality [22], which undermine traditional ideas about individuality and originality, and this leads to the formation of new norms, where the value of a work is measured only in the context of the possibility of being reproduced, and not unique.

Art ceases to be a simple reflection of reality and becomes a complex imitation. It no longer simply depicts the world, but actively creates a new reality that has no real basis. This directly means that it becomes a simulacrum, a copy without an original, and thus, as a simulacrum, it becomes part of the mechanism of commodification, where value is determined not by aesthetic or cultural criteria, but only by market conditions as a complex system of material and symbolic reproduction of society. Art turns into a commodity that is consumed, bought and sold in accordance with the laws of the market. As a result, authenticity is lost, and the very act of (re)creation of art is subordinated to economic benefit, political expediency, ideological hegemony. Works of art begin to be evaluated according to their commercial value, and not according to their cultural or aesthetic content. In the conditions of mass production and reproduction, art is no longer practiced as something real and true – it turns into a simulation in which meaning and authenticity are blurred or completely absent. Art becomes part of a

consumer culture where the most important thing is not what it expresses or what emotions it evokes, but how much it costs and how it can be sold or consumed.

Thus, art loses its authenticity, its value is determined not by cultural significance, but by market mechanisms, which is well conceptualized in the concept of "McDonaldization" by George Ritzer [2]. Let us recall that he emphasizes that such principles of organization as efficiency, predictability, control and standardization, on which the McDonald's restaurant chain is based, are gradually turning into basic principles of the functioning of the modern world. This is not just an expansion of fast food restaurants, but a process of global rationalization of social life. Here it is impossible not to mention M. Weber, who praised rationalization as an inevitable trend of the Western world, interpreting it as a process that ensures increased computability and manageability of social structures, simplifying the achievement of effective goals, and metaphorizing it as "disenchanted the world". That is, as the removal of magic, supernatural from life and an increase in predictability and instrumentality in human behavior.

G. Ritzer, developing the ideas of M. Weber, emphasizes in McDonaldization the latest stage of rationalization, but applies this approach to the sphere of mass consumption: for example, fast food restaurants with their high formal rationality reflect the logic of modern society, where both staff and visitors are forced to focus on rational ways to achieve their goals. The "window for motorists" provides speed and efficiency, thereby reinforcing the key principles of McDonaldization. Another example is bureaucracy as an organizational model, which is based on clear rules of hierarchy, formalities, which allows to ensure efficiency in management, submission to formal rules, impersonality in decision-making, specialization of knowledge. However, G. Ritzer criticizes bureaucracy as dehumanizing, since the focus on efficiency often leads to the loss of individuality and humanity. From the same perspective, he also analyzes the influence of the scientific management system developed by Frederick Taylor and Fordism on "McDonaldization" [23]. Taylorism sought to optimize work processes through a scientific approach to labor management, which led to the division of labor into small operations that could be performed automatically, while Fordism emphasized automation and increased productivity in mass production, particularly through assembly line technology.

And in themselves these phenomena would not be dangerous, but McDonaldization, Fordism and rationality have a common nature with the Holocaust (and here G. Ritzer rhymes with Z. Bauman [24]), emphasizing that both phenomena demonstrate the effects of formal rationality, but in completely different contexts. The emphasis on efficiency, predictability and control can be compared with the principles of "McDonaldization", and bureaucracy was used as a tool to implement this terrible event. Moreover, modern systems of formal rationality can lead to similar disasters if the circumstances are favorable. This is facilitated by the main elements of "McDonaldization", which include:

- efficiency, which achieves maximum productivity at minimum cost;
- predictability, where customers can count on standardized products and services regardless of where they order them, which gives a sense of security and stability;
- quantitiveness: the quantity of goods and services available becomes more important than their quality. Customers often feel they are getting more for their money in terms of volume rather than taste or satisfaction.

The study of these processes becomes especially relevant in the context of globalization, where service and product standards are becoming common to different countries and cultures, and in the field of art, the principles of "McDonaldization" have also become a major factor in success and penetrate many areas of activity.

For example, *efficiency* lies in the optimal approach to meeting the needs of the client: in "McDonaldization", fast food preparation and the ability to receive an order without leaving the car emphasize the maximum simplicity of the process. In the field of art, you can see a borrowed idea, ensuring a "fast" result. A quickly created work of art – fast publication, fast popularity, fast result, etc. *Calculability* in McDonaldized systems emphasizes measurable indicators – portion size, number of minutes spent, number of user calls, number of recommendations, volume of "sold" advertising, cost of materials and "expenses", cost of service, etc. Therefore, quantity acts as a substitute for quality: in particular, the more product or service for a lower price, the better; modern culture perceives "more" as "better". Employees also focus not on quality, but on how quickly they can complete the task, because their work is also reduced to quantity – to do more for less pay. The principle of *predictability* ensures that, regardless of place or time, the product will be identical. Burgers at McDonald's in New York and Tokyo will taste the same as those purchased in a year or a month, which provides comfort: customers know what to expect, without unpleasant surprises. And employees adhere to the same principle, performing everything according to a predetermined scenario, which provides managers with control and confidence in the level of quality. Finally, *control*, as the fourth principle, is observed at all levels: customers are limited by the number of dishes on the menu, uncomfortable seats encourage them to leave the establishment faster, but employees are also controlled through clearly regulated tasks and the use of special technologies to maintain discipline. Managers are able not only to control the customer experience, but also to ensure that employees follow clear standards [2].

In contemporary art, the principles of McDonaldization can be traced through a similar desire for simplification, schematization, stereotyping, and a commercial approach. Cultural works acquire a commercial form, are simplified, and standardized for the mass consumer. Thus, art, like McDonald's products, becomes

predictable, controlled, and designed for maximum efficiency, primarily in the commercial component. Artists, under the pressure of modern market demands, are forced to create works that correspond to mass tastes, rather than their own creative impulses.

Thus, musical art in modern society loses its authenticity, turning into a simulacrum that meets market conditions, but is devoid of cultural or aesthetic significance – or, at least, its own "aura" and independent meaning. It is increasingly subject to the principles of standardization and templateization dictated by commercial logic, which makes the artistic product predictable and maximally adapted to the mass consumer. The lack of depth and the advantage of fast consumption create superficial cultural phenomena in which uniqueness and creative intent give way to efficiency, rationalization, market value and advertising. The commodification of musical art not only changes its functions, but also simplifies its content, reducing its ability to be a source of cultural shifts. Processes are taking place that contribute to the transformation of art into a part of the global economy, where its role is determined by commercial goals. The uniqueness and deep meaning of the work recede into the background, giving way to commercial expediency. Art is indeed taking on the characteristics of a simulacrum, where value is determined not by cultural content but by the ability to be easily created, reproduced, and sold. This is exacerbated by the processes of globalization and market transformations that significantly affect all cultural spheres, including music.

Lyrics as Merchandisers: Content Analysis of Songs by Ukrainian Performers.

The research used the content analysis method, which allows you to explore the content of text or visual materials, identifying certain patterns, the frequency of use of words or themes, and determining how certain ideas or messages are represented in the media.

A number of artists were selected as the object of the study based on several criteria. Firstly, this is their digital popularity, which was measured by the number of listeners on Spotify, subscribers on YouTube, Instagram and TikTok. In particular, artists DOROFEEVA, Artem Pivovarov, "Ocean El'zy" demonstrate high indicators. Secondly, the selection took into account the presence of these artists in editorial playlists Spotify, which indicates their integration into the streaming services' algorithms and access to a wide audience. In the case of the artists "Blooms Corda" and "Palindrome" the focus was on their authenticity and positioning as an alternative to mass culture. Their popularity on digital platforms is less large-scale, but this emphasizes their orientation to a niche audience. Additionally, the posters of the artists' previous and upcoming concerts were analyzed, where the venues were indicated (hence the capacity of the concert venues). This made it possible to assess the scale of the artists' concert activities. Thus, the selection of artists was based on a comprehensive approach that took into account their popularity in the digital space and activity in concert activities.

In the content analysis of song lyrics, we set ourselves the goal of analyzing which words and themes are most common in the work of artists from different music scenes – popular and little-known. This will allow us to identify patterns in the creative practices and styles of musicians and reveal the relationship between the creative process and commercial requirements. To conduct such an analysis, song lyrics were used as the main units of observation. Here it will be important for us to pay attention to the following aspects, which we propose to conceptualize as indicators of the commercialization and commodification of art, its embedding in the processes of McDonaldization:

1. Types of themes and imagery: lyrical themes that predominate in songs, such as love, emotional experiences, struggle, self-expression, etc.
2. Frequency of use of certain words: for example, whether certain words are frequently used in the lyrics of popular artists. At the same time, for lesser-known artists, it can be determined whether they use specific terms or concepts that are more typical of creative and non-commercial environments.
3. Language style and expressions, i.e. whether the lyrics of popular artists contain more pragmatic or simple expressions that can be aimed at attracting a wide audience, or whether the lyrics of little-known musicians contain more provocative and complex artistic images and creativity.
4. A tendency to use trending or commercial themes, i.e. popular phrases or concepts that are well received within the framework of broad trends: this could be the use of social media language or popular trends on platforms.
5. The number of metaphors, symbols, and images, for example, popular artists may use more images that are banal and standard metaphors that are well perceived by listeners and adapted to commercial standards, while little-known artists are more likely to use deep or specific symbols.

Our methodological invention allows us to identify important sociocultural aspects related to the influence of musical trends and dynamic and fluid market demands on artists' creativity. It should be noted that our analysis will not hide obscene lyrics from the sample, as it is important to include all types of content for accurate analysis. Despite the fact that some songs contain obscene language or elements subject to censorship, we believe that these lyrics can also be important for understanding the creative process of artists, especially in the context of their attitude to commercial demands and cultural trends, as well as for analyzing differences in creative approaches between popular and little-known artists.

DOROFEEVA's songs cover a wide range of topics, from love and relationships to personal experiences and social themes. She often addresses themes of love, emotional experiences and relationships between people, with a predominance of lyrical themes, in particular love, emotional experiences and self-expression: "And I kept crying and crying, I tore my soul..." or "Again, my temple is hurting. And I drowned the pain in your love". Analyzing the lyrics of five songs ("And I was still crying", "Heartbeat", "Let them write", "I love, but not quite", and "So that it wouldn't happen"), we can identify common words that are often found in her work: "I", "you", "heart", "pain", "love". The writing style is simple and emotionally rich, which helps attract a wide audience: "Microscopic cracks in my heart. I treat them with love – it beats again"; "We should be together. We are like those flowers in the middle of winter".

Regarding the tendency to use trendy or commercial themes, then the lyrics of the songs actively integrate modern trends and the language of social networks into their texts, for example, terms related to Internet culture: "I'll throw you in the ban ban ban ban. Ban ban ban ban", or with technical devices: "I will turn on the sound at full volume, I will disappear – and I will not enter".

Similar results are obtained from the content analysis of the lyrics of Artem Pyvovarov's songs: lyrical themes, in particular love, emotional experiences and self-expression, prevail. For example, in "Baraban" he sings about emotional tension and the desire to express himself through music: "Beat! Beat! Beat! Beat! Beat wild beats, Baraban, baraban!". Artem Pyvovarov also actively integrates words and images into his songs that reflect modern trends – from technical to political. For example, in the songs "Dumy" and "Oh, Panno!" he adapted Taras Shevchenko's poems, giving them a modern sound. But the "analysis of common words" gave us completely different results: analyzing the lyrics of five popular songs on Spotify ("Dumy", "Ochi", "Oh, Panno!", "Manifesto" and "Dumy"), common words were found that occur in all these compositions – "eyes", "beat", "heart", "think".

For comparison, if we analyze the lyrics of 5 songs by the band "Ocean El'zy", the words "I", "you", "sweetheart", "window", "sky", "wine" are most common. In the songs "As Never", "In the Sky", "I So Want...", "Flower" and "Without Fight" often uses the word "you", which emphasizes the personal nature of the addressee of the song. The word "I (me)" is also present in all songs, which appeals to the first person, a personal approach to expressing thoughts and feelings, emulating privacy and subjectivity, simulates authenticity and a personal aura. The combination of these words appeals to the imitation of the interaction between the lyrical hero and the addressee, which is the central element of many compositions as a way of involving intimacy and personality in the performance. There is also a feeling that indicates the importance of communication and expression of feelings (see, for example, "In the Sky"): "On my street it has long been spring. And the spirit takes hold as if from a height, Because I live like this, as if I were flying, As if I were flying Every moment, when you are with me!".

In addition, the word "Heaven" is found in the lines "I so want to be with you, as this land is to heaven", which emulates and dramatizes the depth and scale of the lyrical hero's feelings for the addressee, comparing the desire for him with the desire for the sky, which is a symbol of height, inaccessibility and boundlessness. But such a public, de-intimized feelings, their objectification is precisely an illustration of the process of spectacularization and commodity McDonaldization, where unique and sometimes even unnameable feelings acquire purely commodified labels. Such a comparison appeals to a strong desire to be with a loved one, which can be compared to the desire for something grand and unattainable, but in fact, in continuous simulation, it profanes it and reduces it to mechanical metaphors. In particular, these popular songs are united by a common theme of demonstration and manifestation of "deep emotional experiences" related to love, loneliness and inner searches, longing for a loved one, the desire to be with them, as well as the pain of betrayal and lack of mutual understanding. These songs claim to be close and understandable to the masses precisely through involvement, appeal and embedding in difficult-to-name (but that is why they are significant for many and "recognizable" by many) topics and issues.

For comparison, a content analysis of the lyrics of songs by little-known Ukrainian artists was conducted. For example, the group "Blooms Corda" in the song "Maybe" appeals to the theme of inner search and doubt. The lyrical hero reflects on the possibility of changes in life and seeks answers to questions about himself and his place in the world. This reflects the desire for self-knowledge and personal development, in particular in the words: "Maybe you are not a great poet, not a comet researcher", but also in the simultaneous appeal to the everyday here-and-now "Just enjoy life!". Another song "My California" transports the listener to the image of an idealized place that symbolizes dreams and the desire to escape from reality. This place becomes a metaphor for the search for happiness and harmony, reflecting the desire for a better life: "Concrete and graffiti, but the best girls live there"; "My California is where her lips and the sunny hare are". In the composition "Letter to Catherine" the lyrical hero addresses a fictional person, expressing his feelings and reflections, addressing issues of communication, emotional expression, and the need for understanding: "As soon as I leave home, I feel like a mangosteen among vegetables not of our latitudes". "A Song about War" reflects the experiences and consequences of war, raising issues of violence, loss and recovery. It serves as a reminder of the importance of peace and humanity: "Sing, sing my little bird, let your song echo, in the blooming summer mornings, and do not forget that war"; "Give, give your smile, it is so radiant, forget everything that once was and do not forget that war". Finally, in the composition "In Search of a Sweet Person" the lyrical hero is looking for a close person with whom he can share emotions and experiences

with an appeal to mutual understanding and emotional support in relationships: "But will I be able to meet a person who will be sweet to me?".

Thus, lyrical themes encompass inner search, the desire for idealized places, emotional expression, the aftermath of war, and the need for emotional support. The compositions reflect the desire for self-discovery, the search for harmony and understanding, which is characteristic of artistic expression, not designed solely for commercial success, but aimed at transmitting emotional and philosophical ideas to listeners.

Finally, an analysis of the lyrics of the artist "Palindrome" was conducted. In them, common themes and images can also be identified that are repeated in all compositions. For example, the theme of internal search and self-knowledge, one's own development and the need for support: "I need a couple of shoes very much, and tie my shoelaces, friend". In "I'm afraid" the hero expresses fear of the unknown and the desire to find support: "I'm afraid that I won't find you"; "It's become dark in these courtyards, now I'm afraid here, I see dodgers who smoke hookahs, but I'm afraid to go to the shopping center without Liana"; "I'm afraid of turning into music to which I f***** about the weather, going in a taxi to my birthday". The theme of loss and pain is also raised, in particular, the song "There Was a Spring" describes the loss of a loved one and the pain of separation: "You didn't sleep all night again, Come back, maybe that's enough?" In "Muteness" the author manifests emotional emptiness and alienation: "Water has covered my neck, It seems I am mute", as well as fear and uncertainty: "Sometimes I see a strange dream, Where I am looking for a crumb of truth". The theme of hope and the search for harmony is present in the song "Good Words", where the lyrical hero is looking for positive emotions and harmony: "I am looking for good words, To tell you". The common word for all these songs is "I". This also appeals, as in one of the popular groups above, to the personal nature of the experiences and the internal dialogue of the lyrical hero, but we note that this is a completely different appeal. The texts of this author are aimed at reflecting deep emotional experiences associated with internal search, losses, hope, fear and the need for emotional support. The use of the first person singular ("I") in Barthes' style names and denotes the intimacy and personal nature of these experiences, although this type of art is also associated with the Barthesian barrier between expression and meaning [19].

Thus, according to the content analysis, the commodification of musical art in Ukraine is manifested through the close integration of creative processes with commercial requirements. Popular performers in the analysis (DOROFEEVA, Artem Pivovarov and "Ocean El'zy") are oriented towards trending topics, platform algorithms (Spotify, TikTok) and simplification of texts for mass perception. At the same time, lesser-known performers, such as "Blooms Corda" and "Palindrome" appeal to authenticity, write meaningful musical works, but have a limited audience. The method of content analysis revealed such signs of commercialization as the use of popular words and images in the texts, adaptation of music to the algorithms of digital platforms, and a focus on simple and emotionally rich themes that are easily perceived by a wide audience. The impact of commodification on the creative process also lies in the fact that popular performers adjust music to market standards, focusing on demand. The consequences of commodification for consumers are manifested in the perception of music as a product: popular artists satisfy the demand for easily accessible and emotionally understandable content, while listeners of alternative music strive for greater immersion in the works, depth of meaning, and emotional connection with the performers.

Conclusions and prospects for further research.

The study confirmed the key hypothesis about the structural dichotomy of the modern Ukrainian musical field. Based on the concepts of simulacrum (J. Baudrillard) and McDonaldization (G. Ritzer), as well as the critical theory of the Frankfurt School, we conceptualized the deep contradictions between the market logic of commodification, aimed at standardization, efficiency and quantified success, and the desire for authenticity, depth and critical function inherent in art. Content analysis of the lyrics of popular (DOROFEEVA, Pivovarov, "Ocean El'zy") and alternative ("Blooms Corda", "Palindrome") performers revealed differences in creative strategies, which confirms this dichotomy. Popular music is dominated by simplified emotionally rich themes (love, relationships), trendy vocabulary of social networks, a minimum of complex metaphors, which indicates an orientation towards predictability and ease of consumption. Conversely, in the works of alternative artists, reflexive themes (inner search, social criticism, existence), greater linguistic density and specific imagery are more common, which indicates the priority of authenticity. The correlation of well-quantified indicators in popular artists with signs of McDonaldization confirms the structural conflict between market success and artistic value.

The *limitations* of the study are the relatively small and selected sample of artists, which makes generalization difficult. The content analysis of song lyrics does not cover other important aspects (musical envelope, visual aesthetics, production strategies), and the focus is mainly on digital content, which can create distortions. The theoretical framework, although powerful, may weigh the specifics of the local cultural context of Ukraine in the context of war. Methodologically, the analysis of quantitative indicators of success does not take into account the qualitative aspects of the impact on culture.

That is why the prospects for further research include expanding the sample, conducting comparative studies to identify Ukrainian specifics, qualitative methods (for example, in-depth interviews with artists and producers), a comprehensive analysis of multimedia strategies (video clips, social networks), studying the role of

streaming platform algorithms and their impact on creativity, as well as the expansion of artificial intelligence as a tool for generative creativity and its consequences for authorship. Also relevant is the study of the interaction of commercialization with the challenges of war, in particular the analysis of changes in the subject matter and emotional tone in music after 2022.

References:

1. Baudrillard, J. (2002). *Jean Baudrillard: Selected writings* (2nd ed., M. Poster, Ed.). Stanford University Press.
2. Ritzer, G. (1983). The "McDonaldization" of society. *The Journal of American Culture*, 6(1), 100–107. https://doi.org/10.1111/j.1542-734X.1983.0601_100.x
3. Szepanski, A. (2024). *In the delirium of the simulation: Baudrillard revisited*. Becoming Press.
4. Lukács, G. (2000). *History and class consciousness: Studies in Marxist dialectics*. The MIT Press.
5. Debord, G. (2014). *The society of the spectacle* (Annotated ed.). Bureau of Public Secrets.
6. Ross, N. (Ed.). (2025). *The Palgrave Walter Benjamin handbook*. Palgrave Macmillan.
7. Kozlarek, O. (2024). *The critical humanism of the Frankfurt School as social critique*. Lexington Books.
8. Rose, G., Scott, R. L. (Ed.), & Finlayson, J. G. (Ed.). (2024). *Marxist modernism: Introductory lectures on Frankfurt School critical theory*. Verso Books.
9. Parkinson, G. H. R. (2023). *Georg Lukács*. Routledge. (Original work published 1977)
10. Clemente, G., & Gironi, F. (2025). *Knowledge, ideology, reproduction: The scholastic apparatus in Louis Althusser and the Althusserian school*. Brill. <https://doi.org/10.1163/9789004535497>
11. Hoare, G., & Sperber, N. (2025). *An introduction to Antonio Gramsci: His life, thought and legacy* (2nd ed.). Bloomsbury Academic.
12. Matthews, E. (2023). *Guy Debord's politics of communication: Liberating language from power*. Lexington Books.
13. Szepanski, A. (2024). *In the delirium of the simulation: Baudrillard revisited*. Becoming Press.
14. Bar-El, E. (2023). *How Slavoj became Žižek: The digital making of a public intellectual*. University of Chicago Press.
15. Grenfell, M. (Ed.). (2008). *Pierre Bourdieu: Key concepts*. Acumen Publishing. <https://doi.org/10.1017/UPO9781844654031>
16. Lang, B., Dolan, R., Kemper, J., & Northey, G. (2020). Prosumers in times of crisis: Definition, archetypes and implications. *Journal of Service Management*, 32(2), 176–189. <https://doi.org/10.1108/JOSM-05-2020-0155>
17. Baudrillard, J. (2002). *Jean Baudrillard: Selected writings* (2nd ed., M. Poster, Ed.). Stanford University Press.
18. Luhmann, N. (2000). *The reality of the mass media*. Polity Press.
19. Barthes, R. (1987). *The rustle of language*. Farrar, Straus and Giroux.
20. Bourdieu, P. (1998). *Acts of resistance: Against the new myths of our time*. Polity Press.
21. Rainsborough, M. (Ed.). (2025). *Foucault today: New perspectives in philosophy and cultural studies*. transcript publishing.
22. Condon, R. (2025). *Reconsidering Habermas's colonization thesis: A critical theory of neoliberalism*. Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781003033349>
23. Banta, M. (1993). *Taylorized lives: Narrative productions in the age of Taylor, Veblen, and Ford*. University of Chicago Press.
24. Palmer, J. (2023). *Zygmunt Bauman and the West: A sociology of intellectual exile*. McGill-Queen's University Press. <https://doi.org/10.1515/9780228018193>

Статтю отримано 13.09.2025

Статтю рекомендовано до публікації 12.10.2025

Статтю прийнято до друку 22.12.2025

Статтю опубліковано 29.12.2025

Внесок авторів: всі автори зробили рівний внесок у цю роботу.

Конфлікт інтересів: автори засвідчують, що, незважаючи на те, що один з авторів статті є головним редактором цього журналу, процес рецензування, прийняття рішення щодо публікації та редагування проводилися незалежно, без його участі чи впливу. Будь-які потенційні конфлікти інтересів були повністю усунені шляхом зовнішнього контролю процесу.

СУЧАСНЕ УКРАЇНСЬКЕ МИСТЕЦТВО ПІД ТИСКОМ КОМЕРЦІАЛІЗАЦІЇ (ДОСВІД КОНТЕНТ-АНАЛІЗУ)

Кравченко Станіслав Романович – студент магістратури Навчально-наукового інституту соціології та медіакомунікацій Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна; 61022, м. Харків, майдан Свободи, 4, e- mail: kravchenko.stanislaw4ik@gmail.com

Голіков Олександр Сергійович – доктор соціологічних наук, доцент, професор кафедри соціології, заступник декана з наукової роботи Навчально-наукового інституту соціології та медіакомунікацій Харківського національного

університету імені В.Н. Каразіна, 61022, м. Харків, vqlfy. Свободи, 4, e- mail: golikov@karazin.ua, ORCID ID: <http://orcid.org/0000-0002-6786-0393>.

Стаття є соціологічним аналізом процесів комерціалізації (коммодифікації) сучасної української музичної культури в умовах глобалізації, цифровізації та викликів воєнного часу. Теоретична рамка дослідження будується на синтезі критичної теорії суспільства: концепції симулякра та гіперреальності Ж. Бодрійяра, теорії «макдональдизації» Дж. Рітцера, ідей Франкфуртської школи (Т. Адорно, Г. Маркузе) та критики суспільства спектаклю (Г. Дебор). Автори постулюють наявність структурної дихотомії в українському музичному полі, де один полюс («популярний») функціонує за логікою ринкового успіху, стандартизації та адаптації до алгоритмів цифрових платформ, а інший («альтернативний») прагне зберегти автентичність та критичну функцію ціною маргінальності. Емпіричну перевірку гіпотези здійснено методом контент-аналізу популярних текстів пісень (DOROFEEVA, Артем Пивоваров, «Океан Ельзи») та альтернативних («Vlooms Corda», «Паліндром») виконавців. Результати підтвердили гіпотезовану дихотомію: у текстах комерційно успішних артистів домінують спрощені емоційні теми (любов, переживання), трендова лексика соцмереж та мінімальне використання складних метафор, що свідчить про орієнтацію на передбачуваність та легкість споживання. У той же час творчість альтернативних виконавців характеризується рефлексивними темами (внутрішній пошук, соціальна критика), більшою мовною щільністю та специфічною образністю, що вказує на пріоритет автентичності. Дослідження виявило кореляцію між показниками успіху та ознаками «макдональдизації» творчості. У висновках зазначено обмеження роботи (обмежена вибірка, фокус переважно на текстовий контент) та перспективи подальших досліджень: розширення методології, вивчення впливу алгоритмів стрімінгових платформ та ШІ, аналіз трансформації музичної культури в умовах війни. Стаття робить внесок у розуміння специфіки тиску комерціалізації на сучасне українське мистецтво та механізмів формування культурної дихотомії.

Ключові слова: комерціалізація мистецтва, коммодифікація, українська музика, симулякр, макдональдизація, контент-аналіз, популярна музика, альтернативна музика, цифрові платформи, суспільство спектаклю, культурна автентичність.

The article received 13.09.2025

The article is approved for publication 12.10.2025

The article is recommended for publication 22.12.2025

The article is published 29.12.2025

Authors Contribution: All authors have contributed equally to this work.

The authors certify that although one of the authors of the article is the Editor-in-Chief, the peer-review process, the publication decision, and the editing process were conducted independently, without their participation or influence. The peer review and the final decision were carried out by other members of the editorial board who are not co-authors. Any potential conflicts of interest were fully mitigated through external oversight of the process.

DOI 10.26565/2227-6521-2025-55-06

УДК 7.06.314/316

МИСТЕЦЬКІ ПРАКТИКИ В ЕПОХУ ЦИФРОВІЗАЦІЇ: АНАЛІЗ ДОСВІДУ СУЧАСНИХ ХУДОЖНІХ СТУДІЙ

Донскова Катерина Ігорівна – магістерка соціології, незалежна дослідниця, вул. Гацева, 7, Харків, 61108, Україна, email: CatherineDonskova@gmail.com

Кутирьова Віра Ігорівна – кандидатка соціологічних наук, доцентка, доцентка ЗВО кафедри соціології ННІ соціології та медіакомунікацій Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, майдан Свободи, 6, Харків, 61022, Україна; міжнародна дослідниця кафедри соціології Університету Любляни, Kongresni trg 12, 1000, Любляна (Словенія), email: vera.kutyreva@karazin.ua, ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-1637-8927>

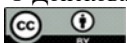
У статті здійснено комплексний аналіз трансформацій сучасних мистецьких практик під впливом цифровізації як визначального чинника соціокультурних змін. Обґрунтовано, що цифрова революція спричинила зсув від пріоритету матеріального художнього об'єкта до процесуальності, мережевої взаємодії та партиципативності, внаслідок чого мистецтво постає як динамічна комунікативна система. Теоретичну рамку дослідження авторки формують на основі теорії соціальних полів і капіталів П. Бурдьє та теорії мистецтва Р. Айєрмана, що дало змогу розкрити механізми перерозподілу символічного статусу митця в цифровому середовищі, а також із застосуванням напрацьованих сучасних українських дослідників у цій галузі. Проаналізовано специфіку цифрового та постцифрового мистецтва, для якого характерними є відкритість, інтерактивність, гібридність фізичного та віртуального простору, темпоральність, а також множинність форм репрезентації. Наголошено, що зростання ролі мультисенсорного досвіду, тілесності та афективної залученості аудиторії формує нові моделі сприйняття й оцінювання мистецьких практик. Акцентовано, що цифрові технології розширюють можливості творчої самореалізації, демократизують доступ до культурного виробництва та створюють передумови для художнього активізму, проте актуалізують ризики девальвації професійних критеріїв, розмивання авторства, а також призводять до зниження експертності. Зазначено, що емпіричну основу дослідження становлять експертні інтерв'ю з художниками та мистецтвознавцями, які засвідчили амбівалентне ставлення до використання цифрових інструментів у мистецтві та мистецькій освіті: у статті вони продемонстровані як потужний ресурс комунікації та популяризації мистецтва, але не розглядаються як повноцінна альтернатива академічній освіті та безпосередній взаємодії «майстер–учень». У висновках підкреслено, що сучасне мистецтво дедалі більше відзначається інтенсивністю соціальних зв'язків, темпоральністю та мережевою логікою культурного виробництва. Цифровізація постає не лише інструментом, але й середовищем формування нових культурних стратегій, що потребує подальшого теоретичного та емпіричного осмислення.

Ключові слова: мистецькі практики, художнє поле, цифрові технології, цифрове мистецтво, дигіталізація, художній активізм, речі, простори, режими.

Для цитування: Донскова К. І., Кутирьова В. І. Мистецькі практики в епоху цифровізації: аналіз досвіду сучасних художніх студій. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія Соціологічні дослідження сучасного суспільства: методологія, теорія, методи.* 2025. Випуск 55. С. 56-65. doi: <https://doi.org/10.26565/2227-6521-2025-55-06>

How to Cite: Donskova, K. & Kutyriova, V. (2025). 'Artistic practices in the era of digitalization: analysis of the experience of modern art studios. *Visnyk of V. N. Karazin Kharkiv National University. Series Sociological studies of contemporary society: methodology, theory, methods.* 55. pp. 56-65. doi: <https://doi.org/10.26565/2227-6521-2025-55-06>

Постановка проблеми та актуальність статті. Цифрова революція кардинально трансформувала пріоритети соціокультурного поступу, спричинивши появу новітніх тенденцій у мистецькій сфері та змінивши саму природу творчості й повсякденне буття митця. Упровадження дигітальних технологій призвело до переорієнтації оптики наукового осмислення мистецтва та загострило потребу у віднайденні нових сенсів його еволюції. Це, своєю чергою, стимулювало дослідницьку рефлексію щодо актуальних творчих практик і форм існування художніх творів в умовах новітніх викликів цифрової доби. Характер сучасного мистецтва визначили такі явища, як «перформативний поворот», «мережева парадигма», і навіть «стратегії переписування та переформатування світу й мистецтва» [1-3]. Як результат, відбувається

термінологічне, концептуальне, ціннісне, праксеологічне переосмислення і поглиблення трактувань категорій «автентичності» та «оригінальності» мистецького витвору. Цифрова трансформація видозмінює усталені мистецькі практики й канали поширення творчих здобутків, що веде до тенденцій та практик конвергенції в мистецькій галузі. Це, своєю чергою, зумовлює необхідність аналізу специфіки сучасного мистецтва, його об'єкта, функціонального навантаження та здатності впливати на дійсність.

Ми виходимо з того, що в умовах інформаційно-комунікаційного середовища художній твір набуває особливої «відкритості». Сьогодні митець зазвичай орієнтований перш за все не на суто музейне та музеєфіковане збереження свого доробку, а на активну, перформативну, інтенсивну участь у проєкті, який передбачає розгортання певної процесуальної лінії, де звітністю стає демонстрація окремих етапів цього процесу. Така зміна позначається на характері творчості: художник тепер прагне артикулювати процес, зробити сам творчий процес предметом артикуляції. За умов, коли реальність дедалі частіше моделюється, програмується та набуває соціоінженерно та мистецьки заданих конфігурацій, ключовим стає не питання про те, якою є реальність, а питання про способи та інструменти її відтворення, особливо в контексті мистецьких практик.

Цифровізація сприяє суттєвому екстенсивному та інтенсивному розширенню доступу широкої аудиторії до мистецьких творів. Функціонує численна кількість віртуальних музеїв та музеєфікованих віртуальностей, депонованих на потужних серверах, що уможливило ознайомлення з все більшою кількістю творів та культурних продуктів навіть у якості, вищій за ту, яку можна отримати при безпосередньому спогляданні оригіналу (за рахунок якості цифрової фотографії, сучасної якості відео тощо). У відкритому доступі перебувають численні цикли мистецтвознавчих лекцій і практичних занять, завдяки чому кожен охочий може здобути відповідні знання або як мінімум долучатися до традиційно «високої» культури. Поширення мистецької освіти в онлайн-форматі дозволяє опанувати фахові компетенції значно ширшому колу осіб порівняно з традиційним навчанням. Це, своєю чергою, розширює творчий потенціал і сприяє появі інноваційних, комбінованих, конвергентних мистецьких практик через залучення людей, які працюють із різноманітними нетрадиційними матеріалами та не обов'язково (а іноді і взагалі не) мають академічну мистецьку підготовку.

Пандемія (як практика (само)обмеження пересування та долучення до публічних просторів), а згодом і російсько-українська війна, суттєво загострили потребу в застосуванні цифрових інструментів у мистецькій сфері. Дедалі більше громадян долучаються до формування актуального порядку денного не лише в ролях пасивних спостерігачів та реципієнтів, але і як активні інтерпретатори, суб'єкти соціоконструкторської діяльності в дійсності, здатні впливати на нього, зокрема й у візуальному вимірі. Потреба в осмисленні соціальної мінливості, процесуальності та глобальності як контекстів розгортання сучасного мистецтва під впливом цифрових технологій зумовлює актуальність дослідження специфіки нинішніх мистецьких практик, визначення головних векторів їхньої трансформації та соціальних наслідків цих зрушень. На сьогодні темпи цих змін значно випереджають процес нагромадження відповідного знання та його наукову рефлексію, що лише посилює актуальність проблеми та робить її ще більш сфокусованою на пошуку відповідей на конкретні виклики.

Саме тому *метою* даної статті є визначення особливостей сучасних мистецьких практик та тенденцій їхніх змін під впливом цифрових технологій.

Аналіз існуючих досліджень та публікацій. Сучасні культурні практики в українському науковому дискурсі досліджуються в роботах В. Судакової [1], Л. Скокової [2, 3]; аналіз мистецьких практик в сучасній культурі широко представлений у наукових публікаціях О. Афоніної та В. Карпова [4], М. Головкової [5], М. Левченко, А. Форостян та С. Кузнецова [6], Т. Яцюк [7]. Дослідження мистецьких практик в умовах війни здійснюється в роботах А. Тормахової [8]. Аналіз трансформацій мистецьких практик під впливом цифрових технологій представлений у публікації таких українських дослідників, як В. Миленький, В. Шостакович, В. Бойко [9], сучасні трансформації мистецьких практик у галузі музейного мистецтва аналізується у статті А. Варивончик, С. Оборської, Н. Литвиненко [10].

Але тут окремо варто зауважити, що теоретичні та емпіричні дослідження, результати яких у тому числі представлені у зазначених нами вище публікаціях, здебільшого здійснені на перетині таких галузей наукового знання, як культурологія, мистецтвознавство, соціологія культури, і представляють собою спробу міждисциплінарного підходу до дослідження трансформації мистецьких практик в умовах глобалізації та цифровізації з урахуванням актуальних українських контекстів. Саме тому і ми передбачаємо звернутися до міждисциплінарного погляду на дану проблему.

У межах нашого дослідження ми передусім зосереджуємося на концептуальних положеннях та розробках, які спираються на теорію полей та теорію капіталів П. Бурдьє [11], теорію мистецтва Рона Айермана [12], а також на працях таких українських дослідників мистецьких практик в умовах цифровізації, як Н. Бабій [13], М. Журба [14], О. Копієвська [15].

Виклад основного матеріалу. Як зазначають сучасні дослідники мистецтва [16; 17; 18], застосування поняття «мистецькі практики» в науковому обігу передусім асоціюється з авангардними течіями початку ХХ сторіччя, а також із практиками та структурами презентації творів на «відкритому повітрі», зокрема у парках та в міському просторі. Провідним завданням мистецтва того часу стає його дієвість та ефективність,

соціальна значущість та впливовість, а головним способом репрезентації – соціальна комунікація. Від мистецтва очікували майже примусу до здивування, інтенсивного та постійного провокування активної відповіді глядача, через що воно полишає звичні академічні осередки (музеї, театральні й концертні зали, галереї) та освоює нестандартні локації — як стійкі, так і мобільні. Мистецький ландшафт ХХ століття позначений надзвичайним розмаїттям жанрів, стилів, форм і напрямів, які в тому числі були покликані шукати вищезазначену ефективність. Наприкінці століття поява цифрових технологій дала поштовх для виникнення нових видів творчості – цифрового, комп'ютерного, мережевого, інтерактивного мистецтва. Термін «цифрове мистецтво» (також відоме як дигітальне, комп'ютерне, мультимедійне) охоплює творчу діяльність, що спирається на інформаційно-комп'ютерні технології, результатом якої є твори в цифровому форматі першопочатково, або ж створені за допомогою комп'ютера, а також принципово нові мистецькі форми, що функціонують виключно в комп'ютерному чи мережевому середовищі [19] і які, власне, зобов'язані своїм існуванням, а іноді і мистецькими властивостями саме цифровим інструментам.

Прагнення здійснити оновлення мистецького синтаксису та взагалі художньої мови шляхом опанування новітніх можливостей віртуалізації образів, осмислення телекомунікаційних і віртуальних просторів із використанням доступних цифрових пристроїв та технологічних інновацій, а також інші подібні творчі підходи пов'язують із тим, що можна назвати цифровою естетикою. Митці, які працювали в царині цифрового арту, за останні роки виходили з того, що з огляду на рівень розвитку технологій мистецтво більше не може сприйматися винятково як матеріальний об'єкт, натомість його слід переосмислити крізь призму телеприсутності та віртуального суб'єкта. Завдяки масовій оцифровці пам'яток історичної та культурної спадщини (текстів, зображень, відео, музики тощо) з'явилася змога поєднувати їх зі штучно створеними симуляційними комп'ютерними елементами, а згодом інтегрувати ці комбіновані складники в ширші структури — постмедійні об'єкти, які репрезентують нову реальність. Цифрові твори сучасних авторів відкривають шлях до мультисенсорного, тілесного й афективного рівнів творення та сприйняття образів. У процесі конструювання або споглядання таких об'єктів глядач набуває досвіду через взаємодію власного тіла з цифровою системою [13; 14]. Почуття, що виникають під час афективної детермінації образу, а також ментальні й фізичні дії реципієнта визначають естетичну вартість мистецтва постцифрових образів. «Постцифрове» (тобто мистецтво, що вже «отримало» та осмислило досвід «буття цифровим») мистецтво не прагне естетизації самого зображення, а натомість формує простір «доповненої реальності» – гібридні утворення, де цифрова симуляція переплітається, взаємодіє, взаємовпливає з фізичним світом. У цих просторах взаємодіють і впливають одне на одного користувач, глядач і самі комп'ютеризовані артефакти (пристрої, гаджети, мережі). Так утворюється зона «проміжного буття», яка стає об'єктом естетичної рефлексії митців і пов'язує постцифрове мистецтво із сучасною партиципативною культурою [15].

Для осмислення цих процесів та вищезазначених імплікованих гіпотез теорія полів П. Бурдьє виявилася продуктивним інструментом, як і для осмислення процесів становлення й автономізації художньої сфери, розвитку інститутів професіоналізації, легітимації, а також тієї сукупності специфічних інстанцій, що утворюють умови для створення та циркуляції мистецьких продуктів. Відповідно до цієї концепції, можна виокремити три ключові типи відносин, а відтак і три рівні в межах полів художньої культури, які визначають мистецькі практики: 1) співвідношення поля мистецтва із полем влади (що в тому числі ставить питання автономії чи гетерономії), що охоплює схвальне або критичне ставлення до останньої [11]; 2) взаємодію між агентами всередині структури та простору поля – адже у кожній субкультурі наявні «визнані майстри» й «канонічні» твори, які мають безумовний та незаперечний авторитет; 3) відносини габітусів, тобто диспозицій, які посідають агенти поля мистецтва, а також їхні вподобання, зміни, конкуренцію та кооперацію.

Габітус у цьому контексті тлумачиться як структурне та практичне втілення практичного знання, що набувається лише через дію та реалізується винятково в ній. Практики, притаманні художній культурі, формують та конструюють «образ світу», під який агенти узгоджують власні дії, інтеракції, смисли й цілі. Художнє поле постає як місце, де виробляється і безперервно відтворюється віра у цінність мистецтва та у здатність художника створювати цю цінність [11].

П. Бурдьє послідовно розширював та міждисциплінаризував межі дослідження, охоплюючи різноманітні сфери виробництва творчих продуктів: живопис, літературу, високу моду, науку, фотографію – усе те, що згодом він узагальнив поняттям «культурне виробництво» або «виробництво символічних благ». Особливе місце в цьому ряді посідають студії освіти як інструмент соціального відтворення й трансляції панівної культурної моделі. Дослідник визначає чотири основні соціальні передумови формування поля художнього виробництва [11]. По-перше, це витворення та існування професійної чи професіоналізованої спільноти тих, хто вивчає художню творчість, тобто критиків, істориків, мистецтвознавців тощо. По-друге, це наявність інстанцій легітимації та сакралізації (посвячення) – салонів, академій, мистецьких і літературних премій. По-третє, це функціонування інституцій, що забезпечують підготовку й (від)творення як самих митців, так і аудиторії: шкіл, курсів, студій. По-четверте, це присутність спеціалізованих агентів, саме й відповідальних за «економіку культурних товарів»: продавців

мистецтва, власників галерей, фахових експертів, мистецьких оцінювачів. Ці агенти наділені від поля (тобто від власної позиції) особливими диспозиціями та, відповідно, категоріями сприйняття й оцінки, що вирізняють їх з-поміж «пересічних споживачів» і дозволяють утверджувати власну шкалу цінності митця та його доробку. Саме так з огляду на потребу визначення експертного простору для оцінювання сучасних тенденцій у живописі запропонована П. Бурдье чотирирівнева модель становлення поля художнього виробництва є плідною та придатною для застосування, адже кожен її складник є безпосередньо дотичним до формування, конструюванні, змін й потенційних трансформацій художнього поля – того осереддя, де невпинно продукується й відтворюється віра в цінність мистецтва та здатність митця цю цінність творити.

Подальший розвиток цього дослідницького підходу в межах соціології мистецтва пропонує Рон Айєрман, який уводить для цього розвитку до теоретичного ґата концептуального інструментарію категорію смислу [12]. Зокрема, він її експлікує у понятті «простору уяви» (*imaginative space*), що відкриває особливу перспективу бачення світу, відштовхуючись від якої цей світ можна репрезентувати за допомогою різноманітних художніх форм і виражальних засобів. Таке розуміння протиставлене концепціям «світу мистецтва» та «поля мистецтва», у межах яких відбувається взаємодія стосовно мистецьких явищ, визначається вектор дій чи переконань учасників, що перебувають під впливом цих структур. Натомість простір уяви конструюється завдяки уяві й творчості, безпосередньо пов'язаним зі смисловим виміром [12].

Однією з найбільш промовистих та маніфестативних сфер, де мистецтво чинить вплив на суспільство загалом, на думку Р. Айєрмана, є політика. Мистецтво формує й транслює знання та сенси, які стають підґрунтям для соціальної інтеграції або ж, навпаки, виступають засобом вираження незгоди. Саме тому контроль над мистецькою сферою з боку політичної влади є вагомим складником внутрішньої політики. Водночас творчі ресурси залучаються до процесів міфотворення, тоді як міф відіграє визначальну роль у конструюванні соціальної ідентичності особи, групи чи нації. Так, культурну зрілість нації можна оцінити в тому числі за рівнем розвитку відповідних інституцій, серед яких важливе місце посідають класичні музеї та взагалі мистецький ринок. Отже, врахування культурно-історичного контексту створення мистецького твору та його сприйняття на сучасному етапі та в сучасному суспільстві має стати безумовною та неодмінною складовою соціологічного дослідження мистецтва. Це доповнюється аналізом біографічного контексту появи твору, вивченням смислів, які вкладає автор і які формуються в процесі глядацької рецепції. Таким чином, мистецтво постає як специфічна культурна форма, заснована на категорії смислу, що конструюється в досвіді й практиках, через які воно пов'язується з ширшим соціальним та історичним контекстом [12].

Нині ми опинилися в ситуації, коли цифровізація впроваджується в повсякдення майже примусово. Пандемія COVID-19 та російсько-українська війна актуалізували застосування комп'ютерних технологій не лише в уже хоча б відносно апробованих форматах – отримання інформації з медіа, аудіо- та відеозв'язок, оперативний обмін даними, – але й у тих видах діяльності, які традиційно перебували в офлайн, зокрема в навчанні, у тому числі навчанні мистецьких дисциплін. Тобто сама життєва реальність спонукає до перевизначення усталених підходів до освіти й художньої творчості в нових умовах. З огляду на стрімке зростання комп'ютеризації та швидке занурення у віртуальний простір динаміка змін суттєво випереджає нагромадження знань і дослідницьке осмислення.

Все це зумовлює необхідність звернутися до вивчення ризиків, пов'язаних із витісненням віртуальністю традиційних практик взаємодії, а також загроз втрати важливих компетенцій на тлі активного впровадження цифрових інновацій. Актуальність проблематики експертного оцінювання сучасних та актуальних тенденцій у мистецтві посилюється також питанням суспільної довіри до мистецтва в цифрову епоху. У контексті досліджуваної теми варто звернути увагу на такий аспект довіри в глобалізованому світі, як якість мистецької освіти, відповідність її змісту задекларованим цілям і завданням. Тут перш за все (але не тільки) йдеться про проблему та практики маніпулювання поняттями задля залучення абітурієнтів і підвищення монетизації мистецько-освітньої галузі. Анонімність або дистанційованість джерела інформації чи викладача в разі опанування мистецьких практик створює умови для недобросовісних викладачів отримувати вигоду, користуючись безкарністю та віддаленістю від здобувачів мистецької освіти. Глобальний характер інтернету уможливує залучення величезних аудиторій завдяки рекламним можливостям і відсутності чітких критеріїв запиту в користувачів, які прагнуть навчитися чи дізнатися щось нове, але при цьому не мають досвіду, що їм дозволив би здійснити усвідомлений вибір якісних освітніх послуг.

У цьому зв'язку постає питання про роль мистецьких інтернет-курсів у сучасній освітній системі. Нині такі курси функціонують не лише як додаток до традиційної мистецької освіти, але претендують дедалі частіше на її заміщення. Видача сертифікатів після завершення навчання створює ілюзію набуття професійної кваліфікації, яка, однак, виявляється неспроможною в ситуації реальних фахових викликів. Сьогодні спостерігається суперництво між офлайн- та онлайн-форматами, зокрема в царині мистецьких практик та освіти, причому кожен із них має власний баланс переваг і недоліків. Цифрова революція, породжуючи нові вектори розвитку мистецтва, істотно впливає на природу творчості та буденність митця. Дигітальні технології спричиняють своєрідний парадигмальний зсув – від онтології предмета до онтології процесу. Інтернет-середовище уможливує багаторазове тиражування художнього твору, що фактично веде

до втрати його прив'язаності до конкретного місця. Традиційний статичний об'єкт тут поступається місцем динамічному перформансу, який, з одного боку, прагне стати живим закликком до суспільних змін, а з іншого — сам є продуктом руху, перебігу, динаміки актуальних соціальних процесів (прикладом інноваційних мистецьких форм є веб-дизайн, біоарт, дигітограф, наноарт тощо). Однак динаміка цих трансформацій суттєво випереджає накопичення знань і дослідницьке осмислення відповідних явищ.

Особливістю існування мистецького твору в інтернет-мережі є також те, що він практично не має чітких меж, ніби розчиняючись у ній і перебуваючи поза арт-інституціями як компетентними установами, що визначають критерії якості певних мистецьких практик. Відсутність подібної мережевої інстанції призводить до того, що невизначеними стають початок і кінець твору, його своєрідна «валентність», а також спосіб його сприйняття [13].

Інтернет конститує своєрідне поле прозорості: митець усвідомлює, що він є «видимим» (глядачів можуть зокрема цікавити аспекти та факти його біографії), і змушений із цим рахуватися. Особистість художника нібито розчиняється в загальносвітових та глобальних контекстах трендів, актуалізуючи питання кон'юнктури ринку. Пропорція «глядач – об'єкт» трансформується на модель «глядач – художник як об'єкт». Усвідомлюючи, що він є предметом спостереження, митець з необхідністю підлаштовується, уникаючи подібності до інших, перетворюючи своє життя на своєрідне реаліті-шоу – тобто на форму, крізь яку глядач намагається побачити зміст. Така симулякризація творчості несе загрозу втрати художником власної ідентичності, однак водночас є інструментом публічного визнання в цифровому просторі.

Важливою ознакою буття мистецтва в цифровому форматі стає його здатність конструювати майбутнє через те, що можна назвати архівацією. Сучасний митець не стільки створює твір, скільки «повідомляє» про процес своєї роботи, тим самим здійснюючи репетицію власної майбутньої творчості. У цьому контексті до мистецьких практик передусім залучаються динамічні (інсталяція, флешмоб, хепенінг, перформанс) та статичні (стріт-арт, паблік-арт) форми. Якщо в формах класичного мистецтва панував постулат «мистецтво не має жодного моменту пахнути потом», то сьогодні перформативність як ознака дієвості, навпаки, заохочує до демонстрації всіх рівнів підготовчих і виконавських процесів. У минулому виставкові (непроцесуальні) види мистецтва (живопис, графіка) нині набувають процесуальних рис, стаючи практиками активної комунікації. До того ж раніше непомітні види мистецьких практик (вербальні, візуальні, пластичні) сьогодні змішуються, утворюючи нові підвиди та жанри. Мистецькі практики, що демонструються поза звичними спеціалізованими просторами, залучають до кола своїх творців і «випадкову» аудиторію, чим як збагачують сам текст, так і доповнюють його новими смислами.

Це парадигмальне зміщення акценту з об'єкта на процес порушує питання про те, навколо яких саме мистецьких практик відбуватиметься нова раціоналізація мистецтва. Сучасні дослідники доходять висновку, що це відбуватиметься навколо відносин [13]. Чим інтенсивнішими будуть ці відносини, тим більший інтерес викликатиме мистецький процес, що підтверджується зокрема явищем політизації мистецтва. У цьому контексті інтернет-простір виступає своєрідним фіксатором таких практик: оригінальність і успішність сучасного твору визначатимуться не стільки суб'єктивним людським чинником (пов'язаним зі смаком), скільки «феноменом клікання» – жестом, іноді навіть неусвідомленим, що несе в собі певні ризики, зокрема «розчинення» суб'єкта та втрату ним провідної ролі, адже сучасні мистецькі практики втрачають сенс без публіки.

Усі ці особливості сучасних мистецьких практик дозволяють Н. Бабій запропонувати влучне визначення «актуальних культурно-мистецьких практик та процесів» як суспільно значущої експериментальної естетичної діяльності, скорельованої зі створенням мистецьких творів, їхньою презентацією в публічних просторах, збереженням, постійним використанням або демонстрацією, а також зміну якісного виміру станів чи явищ мистецьких форм, об'єктів, систем, взаємодій, що відбуваються в межах розвитку загальної або конкретної культури суспільства, вважаються актуальними та сучасними на момент їхнього виникнення та викликають загострений соціальний резонанс [13].

Окреслені проблеми зумовлюють необхідність звернення до експертних оцінок щодо специфіки та наслідків розвитку сучасних тенденцій у мистецтві та мистецькій освіті, пов'язаних із процесами цифровізації. Відповідно, було проведено соціологічне дослідження із застосуванням методу експертних інтерв'ю. У дослідженні взяли участь 13 експертів – художників різних напрямів (живопис, графіка, цифровий живопис та дизайн, архітектура, театральна режисура, режисура відеомонтажу), а також мистецтвознавці. Усі респонденти мають досвід викладання мистецьких дисциплін (у закладах вищої освіти, коледжах, гуртках, студіях, загальноосвітніх та мистецьких школах). Процедурно експертні інтерв'ю проводилися в різний спосіб: особисті зустрічі, телефонні розмови, інтерв'ю через інтернет, письмові відповіді, а також інтерв'ю із записом на цифрові носії.

Так, відповідаючи на питання про вплив цифровізації та комп'ютеризації на сучасні підходи до художньої освіти, більшість експертів зазначили, що цей вплив не є визначальним, а радше його слід розглядати як додатковий інструмент. З одного боку, певною мірою покращується наочність, спрощується пошук прикладів і референсів; з іншого ж, щодо засвоєння знань і навичок онлайн-освіта в мистецькій сфері поступається традиційним аудиторним заняттям: *«Для реклами корисно як майданчик для зберігання*

інформації, для викладання – погано. Складно пояснити на пальцях, який смак сливи, в аудиторії можна показати за лічені хвилини те, що практично неможливо пояснити віддалено» (художниця-графік). Водночас експерти наголосили, що важливість і затребуваність цифровізації для них значно зросла саме зараз: «Впливає, навіть певною мірою допомагає, в нинішніх умовах особливо... Викладач в офлайні більш наочно може показати, але зараз це вихід. Надалі застосовуватимемо новітні технології, розвиватимемося і модернізуватимемо все» (художниця-графік).

Характеризуючи мистецькі практики, більшість респондентів вагалися дати їм визначення, пояснюючи це тим, що межі художнього є доволі розмитими й постійно розширюються, змінюючись із часом. Тим не менш, усі опитані так чи інакше пов'язували це поняття з усвідомленою творчою діяльністю, спрямованою на створення певного об'єкта чи предмета мистецтва (під об'єктом тут можна розуміти зокрема й цифрові твори, не матеріалізовані, але такі, що існують у віртуальному світі або на цифрових носіях). Цікавим виявилось й те, що, даючи визначення мистецьким практикам, деякі експерти також згадували сучасну тенденцію виходу мистецтва за межі виконання суто художніх завдань у простір соціального акціонізму: «Візуальне мистецтво не завжди ставить перед собою художні завдання, часто завдання полягає в тому, щоб представити якусь ідею, концепцію. Це основа успіху акціонізму» (мистецтвознавець).

Розмірковуючи про позитивні та негативні аспекти цифровізації мистецької освіти, експерти зарахували до переваг доступ до баз зображень і репродукцій, використання інтернету як рекламного та торговельного майданчика, а також застосування цифрових технологій для резервного копіювання творів, виконаних у матеріалі. Серед позитивних моментів було відзначено й економічну вигідність: «Купівля одного комп'ютера і графічного планшету на кілька років дешевіша за регулярні закупівлі матеріалів для малювання та живопису» (художниця-живописець). До недоліків цифровізації художньої освіти експерти віднесли неможливість повноцінно опанувати академічний малюнок і живопис (робота з фотографіями не розвиває просторове мислення й сприйняття, оскільки «із самого початку формує неправильний посил до роботи»); спотворення кольору, відсутність досвіду взаємодії з матеріалом на рівні моторики та емоцій — тією мірою і в ті терміни, які дозволяють досягти аналогічного результату в аудиторії чи студії. Дехто з опитаних називав цифру «мертвою»: «Мінуси: коли контингент на непрофесійному рівні, йому складніше донести через інтернет знання, допомогти виробити смак, поставити руку, розробити індивідуальну стилістику... Через комп'ютер, через скло важко донести. Коли викладач поряд, простіше пояснити. У живописі – спотворення кольору. Плюси: технологія допомагає, можна використовувати відеоуроки інших викладачів» (художниця-графік); «Це зручно для проведення теоретичних занять, для практики – інструментальні труднощі, технічні – потрібно зосередитися на головному, тобто виключаються камера, зйомка, монтаж, робота з натурою в онлайн-форматі, що заважає формуванню просторового мислення, немає розуміння ідентифікації форми, особливо якщо відсутній досвід повномасштабного малювання. Як результат – низьке засвоєння матеріалу порівняно з очним навчанням» (художник-графік).

Оцінюючи ефективність інтернет-курсів у сучасній системі мистецької освіти, експерти передусім відзначили такі можливості для професійного розвитку, як ознайомлення з додатковими техніками й матеріалами, вивчення різних способів ведення роботи. Водночас, на їхню думку, ефективність є відносно невисокою через брак зворотного зв'язку в реальному часі та неможливість коригувати учнівську роботу на різних етапах її виконання. Тобто інтернет-курси сприймаються експертами радше як додатковий ресурс до академічного навчання або як хобі: «Це млиця, передається лише частина інформації. Для повного обсягу передачі знань недостатньо. Передача має бути від майстра до студента очно» (режисерка театру та відеомонтажу); «Інтернет-курс у сучасній системі освіти — це лише додатковий резерв для розкриття творчого потенціалу учня (це для художньої освіти). Основним джерелом знань має бути вчитель, який скерує, розкриє потенціал учня, відчує індивідуальність кожної дитини. Лише в живому спілкуванні відбувається розвиток людини. І ефективність інтернет-курсів у навчанні дасть максимально позитивний результат тільки якщо інтернет-курс підібраний учителем і поданий у потрібному руслі для учня» (художниця-живописець).

Окремим питанням для обговорення в межах експертних інтерв'ю став вплив на сучасне мистецтво аматорських графічних робіт, які потрапляють у медійне поле й формують медійні тренди. Із цього приводу експерти виокремили три незалежні тенденції. По-перше, деякі художники можуть не мати професійної освіти, але бути дуже яскравими й самобутніми авторами, справжніми митцями. По-друге, інші — технічно слабкі й також без професійної освіти — можуть бути джерелами ідей та сюжетів, які згодом розробляються досвідченішими колегами; в останньому випадку актуалізується проблема плагіату. По-третє, аматорські роботи можуть відображати суспільний запит на розробку певних тем митцями: «Можна бути художником, не маючи академічної освіти, і не бути художником, маючи її. Усе залежить від образів і смислів, які здатен передати художник. Робота може бути грамотно виконана технічно, але не нести образу. Тобто не бути художньою, за великим рахунком» (художниця-графік); «Ідеї аматорів можуть бути набагато цікавішими за ідеї професіоналів. Приймаченко, Селіванов та інші, наприклад. Художники-самоучки мали самобутність, яку не зіпсувала професійна освіта. Професійна освіта заганяє людину в певні рамки, і часом для вироблення власного стилю потрібно від них відійти» (художник-графік); «Аматорські роботи бувають дуже виразними й

самобутніми і впливають на мистецтво та культуру» (мистецтвознавець); «Аматорський рівень зараз, потрапляючи в соціальні мережі, має великий вплив. Ми всі схильні до моди, це відводить від канонів. Взагалі, щоб бути вільним, треба, мабуть, знати якийсь канон, треба мати основу. І тоді тільки можна оцінювати якісь витвори мистецтва. Але коли аматорський рівень, то це не на розвиток. Це просто проведення часу, яке відводить від пізнання сьогодення й того, що було напрацьовано століттями. Радше згубно впливає. Художник оцінює свої роботи, роботи інших. Професіонали на глибокому рівні опрацьовують теми, любителі, скоріше, випадково роблять щось важливе. Але за аматорськими роботами можна оцінювати запити суспільства, тобто суто дослідницький погляд» (режисерка театру та відеомонтажу).

При цьому експерти зауважували, що деяким художникам, які часто не володіють достатніми знаннями й навичками, властива завищена професійна самооцінка. Також поширена думка, що «навчитися малювати може кожен», хоча професійним знанням художники навчаються довше, ніж хірурги. Тобто можна припустити, що ми спостерігаємо зниження соціального капіталу професії, зведення ролі художника як творця образів, смислів, ретранслятора актуальних суспільних запитів і актуалізатора суспільних проблем до ремісництва, до функції обслуговуючого персоналу, завдання якого — якісно виконувати технічне завдання. Отже, проблема розмивання меж між професійними та непрофесійними носіями мистецьких практик розглядалася як щодо викладання мистецьких дисциплін у художніх студіях, що існують в інтернет-просторі, так і щодо впливу аматорських робіт на професійну мистецьку спільноту. Експерти висловили думку, що цифровізація сприяє залученню широких мас людей до мистецьких практик, і що деякі практики (зокрема флюїд-арт та резін-арт) не потребують знань із колористики, достатньо лише точно дотримуватися алгоритмів, а 3D-моделювання завдяки закладеним у програму алгоритмам дозволяє виконувати естетичні й грамотні проекти людям, які не мають академічної освіти та навичок роботи з матеріалом. Вони навіть не потребують спеціальних академічних знань і навичок, щоб створювати якісні художні твори.

Загалом експерти продемонстрували невисокий рівень залученості до арт-активізму, однак їхні міркування щодо перспектив художнього активізму та критеріїв його осмислення в мистецькому контексті можна узагальнити так: будь-який твір має бути змістовним, естетично вартісним і гармонійно інтегрованим у середовище (зокрема, це стосувалося стріт-арту та графіки). Частина респондентів висловила негативне ставлення до політизації мистецтва, аргументуючи це тимчасовістю сенсів, що продукуються під час політичних акцій. Інші вважають, що це одна з форм реалізації творчого потенціалу й особистісних потреб у соціально прийнятний (або, навпаки, епатажний) спосіб, однак тут варто зважати на комерційні чинники таких проєктів. Оскільки подібні практики існують, вони потребують дослідження й аналізу: «Особливо темою не цікавлюся, сама намагаюся дотримуватись класичних практик. З нових мистецьких напрямів – Гамлет у Харкові, на Олексіївці будинок з дельфіном, мурал, надає сенсу та образу, створює атмосферу. Потрібно обережно ставитись, щоб усе було доречно, вписано в контекст, естетично. Знайти контекст, знайти форму, щоб оточуючі ходили та думали — це майстерність. Хотілося б мати якийсь регламент, комісію, щоби все було доречно» (художниця-графік); «Будь-яка форма акціонізму підживлюється соціальним середовищем. Відповідно, за наявності соціального запиту, акціоністські практики розвиватимуться. Тим більше, що історія цих практик, у тому числі перформативних, дуже давня» (мистецтвознавець); «Наша сучасність породила велику кількість «художніх активізмів» саме завдяки всюдоступності інтернету — носія як знання, так і можливості демонстрації всього, що ти хочеш продемонструвати (на жаль, не все, що ми бачимо у загальнодоступності, є якісним та висококультурним продуктом). Я вважаю, що це явище є тимчасовим і якраз інтернет нам у цьому допоможе за рахунок підвищення інтелектуального та культурного рівня населення, що встановить той внутрішній цензор у кожній людині, який підвищить рівень якості «художніх активізмів». І нехай це звучить утопічно, я у це вірю» (художниця-живописець); «А от політизація мистецтва більше напружує. Просування політичного порядку денного залежить від ситуації. Якщо він не близький, це дратує. Я не проти всього, але не треба запихати політику скрізь» (художниця-живописець, цифрова художниця); «Не займаюся соціальною проблематикою, але спостерігати цікаво. Має бути якісно, естетично і нести думку. Наприклад, Гамлет, харківський художник, цікаві речі робить, росте і вдосконалюється» (художник-графік).

Окремі експерти наголосили, що нині ми перебуваємо в точці якісного переходу, зумовленого технологічним прогресом, що може спричинити появу нових мистецьких галузей і напрямів: «Цифровізація, у тому числі й в образотворчому мистецтві, триватиме в будь-якому разі за інших рівних умов. Можливо, ми зараз у процесі якісної зміни в галузі мистецтва. Як розвиток технологій наприкінці XIX — початку XX століття спровокував розвиток дизайну як окремого напрямку в мистецтві, так і цифровізація може бути стартом для чогось нового, про що ми зараз можемо і не здогадуватися» (мистецтвознавиця); «Я бачу тільки позитивні перспективи, обов'язково буде досягнута та гармонійна рівновага між якістю ручної праці та якістю праці цифрової, інтернет переросте зі стану «зливної ями» до стану висококультурного, інтелектуального, пізнавального продукту на благо людства» (художниця-живописець). Характеризуючи перспективи цифровізації в мистецькій сфері загалом та в художньому напрямі зокрема, експерти наголосили, що до «цифри» слід ставитися

як до інструменту й відповідно грамотно його застосовувати. Окремі респонденти вказували на високі ризики втрати професійних компетенцій через перекладання роботи на комп'ютерні програми, інші висловлювали побоювання щодо витіснення реальної роботи з фізичним матеріалом віртуальністю, зазначаючи, що комп'ютери та інтернет — це не те, що дано нам від природи, на відміну від рук і очей, і ми живемо в реальному світі попри всі цивілізаційні здобутки: *«Негативних моментів більше, ніж позитивних, знищується все, що було напрацьовано роками, виховується поганий смак. Потрібно продовжувати працювати у традиційних матеріалах. Цифра – це млиця. Сприймаю як експеримент. Цей закінчиться – розпочнеться новий»* (художник-графік); *«Перспективи у цифровізації, зокрема й у навчанні, є. Але ніколи вона не зможе замінити за якістю та результативністю живого спілкування, живого пояснення, живої натури»* (художник-графік).

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, специфіка сучасної творчості, зокрема в царині образотворчого мистецтва, значною мірою визначається новітніми можливостями опрацювання інформації та інтерактивної взаємодії людини з цифровими пристроями, що спричиняє глибокі трансформації мистецьких стратегій. Сучасна творчість репрезентується не стільки кінцевими продуктами («речами»), скільки відносинами – інтенсивністю практик співучасті, перформансом, проживанням часу творення. Цифровізація у різноманітних виявах (як власне інтернет-мережа, так і цифрові графічні програми) уможливорює для різних авторів, зокрема й тих, хто не має академічної підготовки, реалізацію здібностей у різноманітних мистецьких практиках, а також доступ до консультацій і рекомендацій фахівців незалежно від їхнього фізичного місцезнаходження. Цифрові платформи, де фахівці й аматори можуть презентувати свої роботи, вкрай різноманітні за спрямуванням. Різноманіття технік, стилів і напрямів відкриває широкі можливості для формування нових трендів. Мистецькі інтернет-курси також стають вагомим навчальним ресурсом для розвитку здібностей користувачів мережі, розширення спектру хобі та опанування певних навичок – як у комп'ютерних програмах, так і в різноманітних матеріалах графіки та живопису. Водночас експерти виявили доволі скептичне ставлення до використання цих практик як засобу здобуття якісної академічної художньої освіти, сприймаючи їх лише як хобі або додаткове навчання. Натомість цифрові платформи уможливають реалізацію, фіксацію та поширення різноманітних практик художнього активізму. До таких практик експерти віднесли як ті, що функціонують винятково завдяки інтернету (наприклад, флешмоби), так і акціоністські практики, виконані у фізичних матеріалах і зафіксовані в реальному просторі (наприклад, фотографії робіт стріт-арт художника Бенксі (англ. Banksy) в Україні). Важливою ознакою цих мистецьких практик є темпоральність: так, Т. Злобіна та О. Радинський [20], визначаючи «актуальність» сучасного мистецтва, наголошують, що «це мистецтво доби тотального панування часу над простором», що робить пріоритетними синхронність, паралельність часового виміру, належність до єдиного хронологічного контексту. Невідповідність цим вимогам означає не належати до сфери «сучасного мистецтва» [20]. Мистецтво стає важливою інституцією ліберального суспільства, подібно до прозорих виборів, а митці — чимось на кшталт членів виборчих комісій, які можуть не лише стежити за дотриманням демократичних процедур, а й скеровувати свої зауваження до відповідних інстанцій.

Проведене дослідження трансформацій мистецьких практик в епоху цифровізації дало змогу також окреслити певні перспективи подальших наукових розвідок у цій сфері, а саме: вивчення динаміки суспільного попиту на онлайн-навчання з образотворчих дисциплін; аналіз можливостей і обмежень розвитку мистецького активізму в цифровому середовищі; дослідження потенціалу віртуального простору для формування художнього смаку та стилю.

Список використаної літератури:

1. Судакова В. Культурні практики та проблеми їхньої модернізації в культурному просторі сучасних суспільств. *Культурологічна думка*, №17, 2020. С. 165-177 DOI: <https://doi.org/10.37627/2311-9489-17-2020-1>.
2. Скокова Л. *Культурні практики в сучасному суспільстві: теоретичні підходи та емпіричні виміри*. Київ: Інститут соціології НАН України. 2018. 334 с.
3. Скокова Л. Культурні практики як рух у просторі можливостей. *Культурологічна думка*. №7. 2014. №7. С. 90-97.
4. Афоніна О., Карпов В. Мистецькі практики в сучасній культурі. *Культура і сучасність*. Вип. 2. 2023. С. 76-81. DOI: <https://doi.org/10.32461/2226-0285.2.2023.293863>.
5. Головова М. Культурно-мистецькі практики збереження культурної пам'яті Квітки Цісик. *Українська культура: минуле, сучасне, шляхи розвитку*. Вип. 48. 2024. С. 444-450. DOI: <https://doi.org/10.35619/ucpmpk.v48i.812>.
6. Левченко М., Форостян А., Кузнецов С. Інтеграція сучасного мистецтва в культурний простір регіонів України. *Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв*. Вип. 3. 2021. С. 98-101. DOI: <https://doi.org/10.32461/2226-3209.3.2021.244409>.
7. Ясюк, Т. Культурно-мистецькі проекти як важливі чинники соціокультурної комунікації України. *Fine Art and Culture Studies*, 3, 2023. С. 221-228. DOI: <https://doi.org/10.32782/facs-2023-3-29>.
8. Тормахова. А. Мистецькі практики під час війни: український вимір. *Українська культура: минуле, шляхи розвитку*. Вип. 41. 2022. С. 70-75. DOI: <https://doi.org/10.35619/ucpmpk.vi40.547>.
9. Миленький В., Шостакович В., Бойко В. Вплив цифрових технологій на розвиток українського мистецтва в контексті глобалізації. *Актуальні питання гуманітарних наук*. Вип. 88, том 2, 2025. С. 58-65.

10. Варивончик А. В., Оборська С. В., Литвиненко Н. М. Проблеми та перспективи цифрових трансформацій в музейній практиці та сучасному мистецтві. *Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв.* № 1. 2022. С. 70–77. DOI: 10.32461/2226-3209.1.2022.257451.
11. Мороз С. О. Теоретико-методологічні засади концепції культурної репродукції П.Бурдьє: можливості використання на сучасному етапі розвитку соціологічної теорії [Електронний ресурс] *Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки.* №1. 2015. С. 14–21. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apspp_2015_1_4.
12. Eyerman R. *Toward a Meaningful Sociology of the Arts. Myth, Meaning, and Performance: toward a new cultural sociology of the arts.* Ed. by R. Eyerman and L. McCormick. Boulder: Paradigm Publishers. 2006. P. 13–34.
13. Бабій Н.П. Актуальні культурно-мистецькі практики та процеси: проблематика наукового дискурсу. *Theory and History of Culture: Issues in Cultural Studies.* №36. 2020. URL: https://www.researchgate.net/publication/348036266_AKTUALNI_KULTURNO-MISTECKI_PRAKTIKI_TA_PROCESI_PROBLEMATIKA_NAUKOVOGO_DISKURSU
14. Журба М. А. Дигіталізація культури та медіаризики: метафізичний аспект. *Вісник Дніпропетровського університету.* Серія: Філософія. Соціологія. Політологія. Т. 21, вип. 23(2). 2013. С. 114–120. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vdufsp_2013_21_23%282%29_23.
15. Копієвська, О. Р. Культурні практики в дискурсі *Cultural Studies.* *Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв.* №2. 2019. С. 49–53.
16. Меднікова Г. С. Концепт «культурні практики» та його роль в трансформації сучасної культури. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Сер. 7: Релігієзнавство. Культурологія. Філософія: зб. наук. праць.* К: НПУ імені М. П. Драгоманова, Вип. 37(50). 2017. С. 30–39.
17. *Українська культура: Лекції за редакцією Дмитра Антоновича* / Упор. С. В. Ульяновська; Вст. ст. І. М. Дзюби; Перед. слово М. Антоновича; Додатки С. В. Ульяновської, В. І. Ульяновського. К.: Либідь, 1993. 592 с.
18. Русаков С. С., Ткачук Н. М. Британський та американський напрями Cultural Studies: компаративний аналіз. *Гілея: науковий вісник.* Вип. 115. 2016. С. 157–162.
19. Голубець, О. *Між свободою і тоталітаризмом. Мистецьке середовище Львова другої половини ХХ століття.* Львів. Академічний експрес. 2001. 146 с.
20. Радинський, О., Злобіна, Т. Контемпораріарт та актуальне мистецтво. *Спільне = Commons.* 2010. <https://commons.com.ua/uk/kontemporariart-ta-aktualne-mistets/>.

Статтю отримано 05.10.2025

Статтю рекомендовано до публікації 05.11.2025

Статтю прийнято до друку 22.12.2025

Статтю опубліковано 29.12.2025

Внесок авторів: всі автори зробили рівний внесок у цю роботу.

Конфлікт інтересів : автори повідомляють про відсутність конфлікту інтересів.

ARTISTIC PRACTICES IN THE ERA OF DIGITALIZATION: ANALYSIS OF THE EXPERIENCE OF MODERN ART STUDIOS

Donskova Kateryna – Master of Sociology, Independent Researcher, 7 Gatseva St., Kharkiv, 61108, Ukraine, email: CatherineDonskova@gmail.com

Kutyreva Vera – Candidate of Sociological Sciences, Associate Professor, Department of Sociology, Educational and Scientific Institute of Sociology and Media Communications, V. N. Karazin Kharkiv National University, 4, Svobody Square, Kharkiv, 61022, Ukraine; International Researcher of the Department of Sociology of the University of Ljubljana (Slovenia), Univerza v Ljubljani Kongresni trg 12, 1000 Ljubljana, email: vera.kutyreva@karazin.ua, ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-1637-8927>

The article provides a comprehensive analysis of the transformations of modern artistic practices under the influence of digitalization as a determining factor of socio-cultural changes. It is substantiated that the digital revolution caused a shift from the priority of the material artistic object to processuality, network interaction and participation, as a result of which art appears as a dynamic communicative system. It is emphasized that the theoretical framework of the study was formed on the basis of the theory of social fields and capitals of Pierre Bourdieu and the theory of art of Ron Ayerman, which made it possible to reveal the mechanisms of redistribution of the symbolic status of the artist in the digital environment, as well as with the application of the work of modern Ukrainian researchers in this field. The specifics of digital and post-digital art, which are characterized by openness, interactivity, hybridity of physical and virtual space, temporality, and multiplicity of forms of representation, are analyzed. It is emphasized that the growing role of multisensory experience, physicality and affective involvement of the audience forms new models of perception and evaluation of artistic practices. It is emphasized that digital technologies expand the possibilities of creative self-realization, democratize access to cultural production and create prerequisites for artistic activism, but actualize the risks of devaluation of professional criteria, blurring of authorship and lead to a decrease in expertise. It is noted that the empirical basis of the research is expert interviews with artists and art historians, who have testified an ambivalent

attitude towards the use of digital tools in art and art education: they are recognized as a powerful resource for communication and popularization of art, but are not considered as a full-fledged alternative to academic education and direct «master-student» interaction. The conclusions emphasize that contemporary art is increasingly marked by the intensity of social connections, temporality and network logic of cultural production. Digitalization appears not only as a tool, but also as an environment for the formation of new cultural strategies that require further theoretical and empirical understanding.

Keywords: *traumatic artistic practices, artistic field, digital technologies, digital art, digitalization, artistic activism, things, spaces, regimes.*

References:

1. Sudakova, V. (2020). 'Cultural practices and problems of their modernization in the cultural space of modern societies'. *Cultural Opinion*, 17, 165-177. <https://doi.org/10.37627/2311-9489-17-2020-1> [in Ukrainian]
2. Skokova, L. (2018). *Cultural practices in modern society: theoretical approaches and empirical dimensions*. Institute of Sociology of the National Academy of Sciences of Ukraine. [in Ukrainian]
3. Skokova, L. (2014). 'Cultural practices as a movement in the space of possibilities' *Cultural Thought*, 7, 90-97 [in Ukrainian]
4. Afonina, O., & Karpov, V. (2023). 'Artistic practices in modern culture' *Culture and Modernity*, 2, 76-81. <https://doi.org/10.32461/2226-0285.2.2023.293863> [in Ukrainian]
5. Golovkova, M. (2024). 'Cultural and artistic practices of preserving the cultural memory of Kvitka Tsysyk' *Ukrainian Culture: Past, Present, Ways of Development*, 48, 444-450. <https://doi.org/10.35619/ucpmk.v48i.812> [in Ukrainian]
6. Levchenko, M., Forostyan, A., & Kuznetsov, S. (2021). 'Integration of modern art into the cultural space of the regions of Ukraine' *Bulletin of the National Academy of Managers of Culture and Arts*, 3, 98-101. <https://doi.org/10.32461/2226-3209.3.2021.244409> [in Ukrainian]
7. Yasyuk, T. (2023). 'Cultural and artistic projects as an important factor of socio-cultural communication of Ukraine' *Fine Art and Culture Studies*, 3, 221-228. <https://doi.org/10.32782/facs-2023-3-29> [in Ukrainian]
8. Tormakhova, A. (2022). 'Artistic practices during the war: the Ukrainian dimension' *Ukrainian Culture: The Past, Ways of Development*, 41, 70-75. <https://doi.org/10.35619/ucpmk.vi40.547> [in Ukrainian]
9. Mylenkyi, V., Shostakovich, V., & Boyko, V. (2025). 'The influence of digital technologies on the development of Ukrainian art in the context of globalization' *Current Issues of Humanitarian Sciences*, 88(2), 58-65. [in Ukrainian]
10. Varyvonchik, A. V., Oborska, S. V., & Lytvynenko, N. M. (2022). 'Problems and prospects of digital transformations in museum practice and contemporary art' *Bulletin of the National Academy of Managers of Culture and Arts*, 1, 70-77. <https://doi.org/10.32461/2226-3209.1.2022.257451> [in Ukrainian]
11. Moroz, E. O. (2015). 'Theoretical and methodological foundations of the concept of cultural reproduction by P. Bourdieu: possibilities of use at the current stage of development of sociological theory' *Actual Problems of Sociology, Psychology, Pedagogy*, 1, 14-21. http://nbuv.gov.ua/UJRN/apspp_2015_1_4 [in Ukrainian]
12. Eyerman, R. (2006). Toward a meaningful sociology of the arts. In R. Eyerman & L. McCormick (Eds.), *Myth, meaning, and performance: Toward a new cultural sociology of the arts* (pp. 13-34). Paradigm Publishers
13. Babii, N. P. (2020). 'Actual cultural and artistic practices and processes: issues of scientific discourse' *Theory and History of Culture: Issues in Cultural Studies*, 36. https://www.researchgate.net/publication/348036266_AKTUALNI_KULTURNO-MISTECKI_PRAKTIKI_TA_PROCESI_PROBLEMATIKA_NAUKOVOGO_DISKURSU [in Ukrainian]
14. Zhurba, M. A. (2013). 'Digitization of culture and media risk: metaphysical aspect' *Bulletin of Dnipropetrovsk University. Series: Philosophy. Sociology. Political Science*, 21(23(2)), 114-120. http://nbuv.gov.ua/UJRN/vdufsp_2013_21_23%282%29_23 [in Ukrainian]
15. Kopievska, O. R. (2019). 'Cultural practices in the discourse of cultural studies' *Bulletin of the National Academy of Managers of Culture and Arts*, 2, 49-53 [in Ukrainian]
16. Mednikova, G. S. (2017). 'The concept of «cultural practices» and its role in the transformation of modern culture' *Scientific Journal of the National Pedagogical University named after M. P. Drahomanov. Ser. 7: Religious Studies. Culturology. Philosophy*, 37(50), 30-39. [in Ukrainian]
17. Antonovych, D. (Ed.). (1993). *Ukrainian culture: Lectures*. Lybid [in Ukrainian]
18. Rusakov, S. S., & Tkachuk, N. M. (2016). 'British and American trends in cultural studies: a comparative analysis'. *Gilea: Scientific Bulletin*, 115, 157-162 [in Ukrainian]
19. Golubets, O. (2001). *Between freedom and totalitarianism. The artistic environment of Lviv in the second half of the 20th century*. Academic Express [in Ukrainian]
20. Radinsky, O., & Zlobina, T. (2010). Contemporary art and actual art. *Commons*. <https://commons.com.ua/uk/kontemporariart-ta-aktualne-mistets/> [in Ukrainian]

The article received 05.10.2025

The article is approved for publication 05.11.2025

The article is recommended for publication 22.12.2025

The article is published 29.12.2025

Authors Contribution: All authors have contributed equally to this work

DOI 10.26565/2227-6521-2025-55-07

УДК 316.75(477):316.42

ІНСТИТУЦІОНАЛІЗАЦІЯ ПАМ'ЯТІ В УКРАЇНІ В УМОВАХ ВІЙНИ: СОЦІОЛОГІЧНА РЕФЛЕКСІЯ

Яблонський Ярослав Вікторович – аспірант кафедри теорії та історії соціології, здобувач PhD-програми факультету соціології Київського національного університету імені Тараса Шевченка, проспект Академіка Глушко-ва, 4-Д, Київ, 03022, Україна; ORCID: <https://orcid.org/0009-0007-5716-3010>; e-mail: yaroslav1yablonskiy1@gmail.com

Стаття присвячена аналізу інституціоналізації пам'яті в Україні в умовах війни на прикладі Закону України «Про засади державної політики національної пам'яті» (2025). Об'єкт аналізу трактується не лише як законодавчий акт, але і як соціальний артефакт і механізм формування національного канону, що поєднує нормативний, наративний, ціннісний і просторовий виміри. Теоретичною основою виступають підходи М. Гальбвакса, Я. та А. Ассманів, П. Нори, П. Коннертона та Дж. Олліка, які дозволяють інтерпретувати закон крізь призму класичних концепцій колективної пам'яті. Автор висуває за мету з'ясувати соціокультурне значення закону та його ролі у закріпленні колективних наративів і норм. Методологічно у статті було реалізовано варіацію «case study», що ґрунтується на аналізі нормативного документу. Для інтерпретації використано дискурсивний та якісний аналіз документів, що дало змогу співвіднести положення закону із класичними теоріями пам'яті та здійснити порівняння з досвідом Польщі й Росії. Автор стверджує, що закон 2025 року є систематизацією попередніх етапів розвитку політики пам'яті в Україні (декомунізаційних та дерусифікаційних процесів) та підкреслює перехід від окремих заходів до формування комплексної стратегії покращення політики пам'яті. Нова рамка пам'ятання закріплює наратив боротьби й стротиву, пам'ять про жертв тоталітарних режимів і цінності свободи та гідності, а також інституційно визначає «місця пам'яті» та практики пам'ятання. У статті здійснюється соціологічна інтерпретація закону як кейсу нормативної інституціоналізації пам'яті в Україні, що відкриває перспективу для подальших досліджень у сфері культурної пам'яті. Стаття передбачається як підґрунтя для розробки державних стратегій пам'яті та освітньо-культурних програм, спрямованих на консолідацію суспільства. У статті здійснюється розширення ролі і значення соціології memory studies у розумінні пострадянського та постколоніального контекстів.

Ключові слова: соціологія пам'яті, інституціоналізація, війна, соціальні інститути, законодавство, культура пам'яті, політика пам'яті, сфера пам'яті.

Для цитування: Яблонський Я. В. Інституціоналізація пам'яті в Україні в умовах війни: соціологічна рефлексія. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія Соціологічні дослідження сучасного суспільства: методологія, теорія, методи.* 2025. Випуск 55. С. 66-78. doi: <https://doi.org/10.26565/2227-6521-2025-55-07>

How to Cite: Yablonskiy, Ya. (2025). 'Institutionalization of Memory in Ukraine during the War: Sociological Reflection'. *Visnyk of V. N. Karazin Kharkiv National University. Series Sociological studies of contemporary society: methodology, theory, methods.* 55. pp. 66-78. doi: <https://doi.org/10.26565/2227-6521-2025-55-07> [in Ukrainian]

Постановка проблеми. Колективна пам'ять є ресурсом конструювання ідентичностей та символічного розмежування соціальних груп, здатним одночасно інтегрувати суспільство й продукувати конфлікти, відображаючи складність процесів взаємодії минулого та сучасності [32; 23; 12; 35]. В Україні ці процеси набувають особливої гостроти через спадщину радянського канону та утвердження проукраїнських наративів. Ухвалення Закону України «Про засади державної політики національної пам'яті» (2025) [14] позначив перехід до системної стратегії інституціоналізації пам'яті, що поєднує нормативний, наративний, ціннісний та просторовий виміри. Він став логічним продовженням попередніх нормативних інтервенцій у сферу пам'яті: Закону про декомунізацію (2015 р.) [15] та Закону про дерусифікацію (2023 р.) [16], які були спрямовані переважно на точкове усунення радянських і проросійських символів. На відміну від них, новий закон претендує на комплексне упорядкування державної політики пам'яті та формування національного канону.

Наукова проблема даної статті полягає у необхідності експертизи суспільно-політичного значення закону: по-перше, яким чином він уточнить чи доповнить чинну символічну політику; по-друге, як він вплине на процеси конструювання національної ідентичності; по-третє, у який спосіб він вплине на повсякденні практики, місця пам'яті та медійні наративи; і, нарешті, як він може сприяти узгодженню

міжрегіональних та міжнаціональних протиріч пам'ятей. Це актуалізує необхідність критичного розгляду державного законодавства у взаємозв'язку з колективними спогадами, суспільними інтерпретаціями минулого та механізмами формування ідентичності. Отже, закон виступає не лише юридичним інструментом, але й соціально значущим актом, що дозволяє простежити механізми взаємодії між нормативними настановами, колективними практиками пам'ятання та реалізацією цієї політики.

Це дозволить в подальшому здійснити соціологічну інтерпретацію нового українського закону про національну пам'ять як передумови кристалізації вітчизняного інституту пам'яті. На відміну від попередніх розвідок, які переважно розглядали політику пам'яті в Україні у правовому або політичному вимірі, у нашому аналізі ми звернулися до класичних теорій пам'яті у соціальних науках, зокрема до концепцій таких авторів, як М. Гальбвас, П. Нора, Я. та А. Ассмани, П. Конертон, Дж. Оллік, – які ми експлікуємо як аналітичну рамку для інтерпретації закону про національну пам'ять у його соціокультурному значенні. Це дозволило нам простежити механізми формування національного канону пам'яті, нормативне закріплення місць пам'яті та соціальних практик, а також визначити специфіку української моделі інституціоналізації пам'яті.

Мета статті полягає у здійсненні соціологічного аналізу та експертизи нового закону про національну пам'ять у його соціокультурному вимірі крізь призму сучасних теорій колективної та культурної пам'яті та концепту «місць пам'яті», що дозволить виявити точки узгодження й суперечностей між нормативними положеннями та практиками пам'яті в українському суспільстві.

Досягненню поставленої мети слугуватиме розв'язання дослідницьких завдань:

- простежити розвиток політики пам'яті як складової державної політики України;
- проаналізувати зміст і структуру закону у його взаємозв'язку з попередніми державними нормативними інтервенціями у сферу пам'яті (декомунізація, дерусифікація);
- визначити значення закону у закріпленні колективних наративів, норм та цінностей;
- розглянути закон крізь призму соціологічних теорій пам'яті, зокрема концепцій М. Гальбваса, Я. та А. Ассманів, П. Конертон, Дж. Оліка;
- порівняти законодавче тлумачення «місць пам'яті» з теоретичними підходами до цього концепту;
- порівняти моделі інститутів національної пам'яті Польщі, Росії та України.

Методологія. У статті реалізовано варіацію «*case study*» [39, с. 35-38; 65-70: 28, с. 30-31, 73-75; 97-102; 30, с. 221-223] де об'єктом спостереження є нормативний документ, а саме Закон України «Про засади державної політики національної пам'яті» (2025 р) [14]. Текст розглядається як соціальний артефакт [37] та як соціокультурно значущий кейс нормативної інституціоналізації пам'яті. Для його інтерпретації застосовано поєднання якісного аналізу документів [27, с. 29-34] та критичного дискурсу аналізу [29, с. 187-197; 38, с. 2-22].

Аналіз актуальних публікацій. Українському дослідницькому полю студій пам'яті притаманна міждисциплінарність та теоретико-методологічна різноманітність, проте йому бракує узгодженості понятійно-категоріального апарату та стабільних теоретичних узагальнень [8, с. 271-272; 20, с. 119-120]. Державні законодавчі інтервенції у сфері пам'яті спрямовані на врегулюванні політики й культури пам'яті. У науковому дискурсі вони здебільшого аналізуються у нормативно-правовому та інституційно-адміністративному вимірах. Натомість їхнє соціокультурне значення як механізму формування символічних рамок, канонізації наративів, легітимації інтерпретацій минулого залишається недостатньо відрефлексованим. Відтак аналіз політики пам'яті як напряму «*policy analysis*» переважно залишається прерогативою політологічних і правничих студій, тоді як соціологічна рефлексія законодавчих механізмів у цій сфері розвинена фрагментарно. За результатами попередніх розвідок можна виділити два основних напрямки.

По-перше, це *політологічно-правничий* напрямок, який тяжіє до адміністративно-управлінського оцінювання засад феномену пам'яті: деякі дослідники аналізують, зокрема, інклюзивний діалог через виділені «12 кроків» [21, с. 158-162], інші зосереджуються на конфліктологічних ризиках інструментальної інституціоналізації пам'яті через державні механізми [3, с. 140-141]; розвідки-огляди простежують трансформацію від часткової інституціоналізації до інтеграції у сферу національної безпеки [11, с. 95-102]; конкретизується технічні процедури перейменувань і демонтажів, які мають високі символічне значення і конфліктогенність [19, с. 158-160], а сфера пам'яті поступово входить у режим адміністративно-правового регулювання поруч із обороною та інформаційною безпекою [18, с. 89-91]; водночас Україна наближається до європейських моделей пам'яті, проте це ускладнюється постколоніальними та воєнними обставинами [4, с. 6-11].

По-друге, це *соціологічний* аналіз, що зосереджується на емпіричних матеріалах для формування контекстуальних аналітичних узагальнень, і зазвичай не включає глибоку рефлексію соціальних засад права та законодавчого регулювання; теоретико-концептуальні соціологічні розробки є рідкими. Наприклад, такою є соціологічна рефлексія соціально-історичної пам'яті через введення категорії «*мнемологічної культури*» [13, с. 65-69]. Зокрема, популярним є використання даних опитувань [6, 20] та

аналіз практик і об'єктів пам'яті [31] у їхньому символічному значенні. Такий підхід забезпечує репрезентативність та динаміку, однак редукує складні феномени до стандартизованих питань.

Вітчизняні дослідження правового виміру пам'яттєвої політики охоплюють широкий спектр політологічно-правничих аспектів, натомість у соціології переважає емпіризм як основа наукової обґрунтованості. Соціальний контекст та законодавство часто залишаються поза дослідженням, сприймаються як даність та не отримують достатньої рефлексії, хоча саме вони визначають практичні аспекти політик. Соціологічна рефлексія на цьому етапі є необхідною для розкриття соціокультурних аспектів, оскільки саме вони є визначальними у інкорпорації нормативно-правових у індивідуальну поведінку, а наш об'єкт аналізу має важливе значення для систематизації попередніх інтервенцій та закладання основи для подальших досліджень.

Вітчизняні дослідження правового виміру пам'яттєвої політики охоплюють широкий спектр політологічно-правничих аспектів, натомість у соціології переважає емпіризм як основа наукової обґрунтованості. Соціальний контекст та законодавство часто залишаються поза дослідженням, а тому сприймаються як даність та не отримують достатньої рефлексії, хоча саме вони визначають практичні аспекти політик. Соціологічна рефлексія на цьому етапі є необхідною для розкриття значення політики пам'яті на індивідуальному та міжгруповому рівні, оскільки саме ця аналітична перспектива дозволяє нам дослідити, як нормативно-правові приписи інкорпорується індивідом(и) у повсякденне життя та формують соціальні практики, визначають ставлення чи впливають на організацію символічного простору, а наш об'єкт аналізу має важливе значення для систематизації попередніх інтервенцій та закладання основи для подальших досліджень.

Зміст і структура закону. Проект Закону України «Про засади державної політики національної пам'яті Українського народу» було зареєстровано у Верховній Раді 12 травня 2025 р.¹ і рішенням парламенту закон було ухвалено 21 серпня 2025 р. (№ 4579-IX). Він набув чинності вже 30 серпня після підписання Президентом України, що символічно співпало з офіційним відкриттям Національного військового кладовища², включеного до Державного протоколу та Церемоніалу України як місця пам'яті [14]. Цей документ став першим нормативно-правовим актом, який не лише регламентує окремі аспекти політики пам'яті, але й формує її цілісну концептуально-інституційну рамку.

Ухвалення закону було зумовлене насамперед суспільно-політичним контекстом – четвертим роком повномасштабної війни Російської Федерації проти України (визначеної в самому законі як «Війна за незалежність України»). Ці обставини актуалізували потребу в збереженні, захисті й конструюванні національного нарративу, зокрема воєнні умови посилили запит на переосмислення історії, відновлення забутих традицій та зміцнення символічних підвалин національної єдності [2]. Водночас закон став логічним продовженням попередніх державних ініціатив у сфері пам'яті: пакету декомунізаційного закону 2015 р. [15] та дерусифікаційних рішень 2022–2023 рр. [16], спрямованих на демонтаж радянських і російських символів у публічному просторі. На відміну від цих кроків, новий документ уперше систематизує політику пам'яті, закріплюючи її як довгострокову державну стратегію.

У преамбулі закону задекларовано його головну мету – «...утвердження національної пам'яті як невід'ємної складової ідентичності Українського народу, гарантії його історичної тяглості та основи суспільної єдності» [14] Серед основних завдань визначено: збереження пам'яті про ключові події та постаті української історії; формування цінностей демократії, свободи та прав людини на основі історичного досвіду; протидію пропаганді тоталітарних режимів та антигуманних ідеологій; інтеграцію політики пам'яті в освітні та культурні практики; забезпечення належного функціонування інституцій, відповідальних за збереження й трансляцію історичної спадщини.

Новий закон є, з нашої точки зору, значущим, оскільки він, по-перше, систематизує попередні державні зусилля у сфері пам'яті, поєднуючи елементи декомунізації, дерусифікації та формування нових символічних практик; по-друге, демонструє перехід від точкових політичних інтервенцій («заборонити», «усунути», «демонтувати») до цілісного підходу, спрямованого на конструювання канону пам'яті; по-третє, його ухвалення під час війни підкреслює стратегічне значення пам'яті як інструмента національної безпеки й соціальної згуртованості.

Таким чином, закон про національну пам'ять ми розглядаємо як символічний і нормативний акт, що окреслює довгострокову рамку для інституціоналізації колективної пам'яті в Україні. Він не лише відображає політичну волю, але й відкриває простір для подальших соціологічних досліджень, покликаних з'ясувати механізми його впливу на формування національної ідентичності, практики комеморації та міжрегіональні й міжнаціональні стратегії узгодження пам'ятей. У такій оптиці закон виступає не лише

¹ Проект Закону України «Про засади державної політики національної пам'яті Українського народу» від 12.05.2025 р. № 13273. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/56361>

² Собенко Н., Коломієць Д. На Національному військовому меморіальному кладовищі поховали перших воїнів. Поряд відбувся протест. *Суспільне мовлення*. 29.08.2025 р. URL: <https://suspinne.media/1102066-na-nacionalnomu-vijskovomu-memorialnomu-kladovisi-vidbulisa-persi-pohovanna/>

інструментом регулювання політики пам'яті, але й кроком до кристалізації інституційних механізмів збереження та узгодження історичних наративів у сучасному українському суспільстві.

Політика пам'яті як державна стратегія: спадковість і розриви. Проведення державної політики пам'яті є важливою складовою політики України, оскільки вона визначає рамки національної ідентичності, формує ціннісні орієнтири для суспільства, впливає на міжнародний імідж держави та почасти опосередковує взаємодію з іншими історико-політичними країнами-суб'єктами міжнародних відносин [1, с. 106–108]. На різних етапах політика пам'яті в Україні змінювалася. За часів президентства Леоніда Кравчука були закладені основи нової національної державності, що проявилось у закріпленні національних символів та визнання жертв (наприклад вшанування жертв Голодомору³). Це відбувалося на тлі амбівалентності інституцій, де нові демократичні норми співіснували з радянським канонам, що створювало передумови для взаємовиключних інтерпретації минулого. Під час президентства Леоніда Кучми політика пам'яті була прагматично збалансованою, коли почали вшановувати жертв репресій і встановлювати пам'ятні знаки, але при цьому в календарі зберігалися радянські дати, що відображало прагнення до примирення різних історичних пам'ятей, а тема Голодомору розкривалася міжнародній спільноті⁴ [5]. Найвиразнішого проукраїнського оформлення політика пам'яті отримала за Віктора Ющенка, коли вона стала складовою національної і культурної ідентичності, зокрема через системне вшанування жертв Голодомору та міжнародну кампанію за його визнання геноцидом українського народу, також було здійснено спробу героїчного рефреймінгу деяких конфліктогенних історичних постатей⁵ [24, с. 127–140]. Проте за каденції Віктора Януковича політика пам'яті зазнала змін та намагалася долучитися до російських пострадянських дискурсів, а власне акцент на Голодоморі як трагедії українського народу було змінено на наратив наявності схожого історичного досвіду в інших колишніх держав членів СРСР.

Революція Гідності створила новий розрив для політики пам'яті, який було заповнено за президентства Петра Порошенка, оскільки відбулося ухвалення пакету декомунізаційних законів, що зокрема дозволило передачу архівів радянських спецслужб у розпорядження УІНП [2]. Ще одним важливим аспектом політики пам'яті в Україні у цей час стали спроби узгодження пам'яті між Україною та Польщею, що відбувалося у контексті проєвропейської спрямованості державної політики. На побутовому рівні варто відмітити доповнення державного святкового календаря новим канонам [20, с. 123; с.129–130], який не зазнавав значних змін з початку незалежності. Особливе значення має запровадження Дня пам'яті та примирення⁶, який, ймовірно, мав на меті долучити Україну до Європейського пам'яттєвого дискурсу та відійти від дискурсу Великої Вітчизняної війни. Загалом цей період дав розвитку музейним і меморіальним ініціативам та посилив роль УІНП [2; 8, с. 270–272].

Президент України Володимир Зеленський на початку президентського терміну дистанціювався від ведення активної символічної політики: акценти робилися на об'єднувчій риториці з униканням полярних конфліктогенних тем [33, с. 238–240; 36] зокрема сприйняття С. Бандери та УПА. Однак повномасштабне вторгнення Росії у 2022 р. стало переломним моментом, адже виклики воєнного стану вимагали більш виразної та цілеспрямованої пам'яттєвої політики. Саме тоді було ухвалено дерусифікаційний закон [16], що продовжив декомунізаційну логіку символічної деколонізації.

Гене́за політики пам'яті в Україні від початку незалежності демонструє складне поєднання спадковості й розривів, що виникали під час зміни політичних режимів, та залежала від інституту президентства. Зміна акцентів – від визнання та символічних практик до заперечення й інституційного закріплення – засвідчує критичне виокремлення пам'яті як вагомої складової державної політико-культурної стратегії. У воєнних умовах цей процес відкриває ресурси для консолідації суспільства, але водночас посилює ризики ідеологізації й загострення розколів, що виявляються у регіональній неоднорідності громадської думки; традиційні регіональні протиріччя та недостатня представленість альтернативних позицій може спричинити імпліцитну конфліктогенність та замовчування власних поглядів.

³ У вересні 1993 р. вперше на державному рівні було проведено вшанування жертв Голодомору (Указ Президента України «Про заходи у зв'язку з 60-ми роковинами голодомору в Україні» від 19 лютого 1993 р. № 38/93 // Президент України. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/3893-5114>

⁴ У листопаді 2003 р. в ООН було представлено спільну заяву до 70-х роковин Голодомору (Letter dated 7 November 2003 from the Permanent Representative of Ukraine to the United Nations addressed to the Secretary-General: Joint Statement on the Seventieth Anniversary of the Great Famine of 1932–1933 in Ukraine (Holodomor), A/C.3/58/9, 7 November 2003 // United Nations Digital Library. URL: <https://digitallibrary.un.org/record/505743?ln=en>

⁵ Йдеться про указ Президента України Віктора Ющенка № 46/2010 від 20 січня 2010 р. «Про присвоєння С. Бандері звання Герой України». Цим указом Степанові Бандері було посмертно присвоєно звання Героя України. Однак у квітні 2010 р. Донецький окружний адміністративний суд визнав указ незаконним на підставі того, що Бандера не був громадянином України; у 2011 р. Вищий адміністративний суд остаточно підтвердив скасування цього рішення.

⁶ День пам'яті та примирення було запроваджено в Україні Указом Президента Петра Порошенка від 24 березня 2015 року № 169/2015 «Про заходи з відзначення у 2015 році 70-ї річниці Перемоги над нацизмом у Європі та 70-ї річниці завершення Другої світової війни». Документ визначив 8 травня як День пам'яті та примирення та закріпив його відзначення на державному рівні. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/169/2015#Text>

Прийняття Закону про національну пам'ять у 2025 році підсумовує цю еволюцію й технологічно позначає новий рівень законодавчої інституціоналізації пам'яттєвої політики, здійсненої під час війни.

Закон як форма інституціоналізації нарративів, норм і цінностей у побудові культурної рамки пам'ятання. Новий Закон, який перебуває у центрі нашого аналізу, виразно демонструє прагнення держави не лише впорядкувати наявні практики комеморації, а й закріпити низку нарративів, формуючи єдиний національний історичний дискурс [24, с. 127-140] Закон також визначає чітку ціннісно-нормативну базу для громадян, яка регламентує не лише «що пам'ятати» та «як пам'ятати», але й виступає складовою ціннісних демократичних перетворень. Таким чином історія (державний канон) закріплюється як інструмент соціалізації та інтерналізації суспільних норм та правил і є спрямованим на конструювання національної ідентичності та свідомості. Цей крок відповідає тезі Я. Ассмана про перехід від комунікативної пам'яті до культурної пам'яті, коли минуле закріплюється у формалізованих текстах і стає основою для провадження колективної ідентичності [23, с. 34-51]. Вибір вимірів був здійснений на основі аналізу тексту закону, і ці три виміри були виокремлені індуктивно як найбільш релевантні для розкриття його соціокультурного значення. Хоча можна виділити й інші виміри, саме нарративний, нормативний та ціннісний аспекти найкраще відображають механізми, через які закон впливає на формування пам'яті та національної ідентичності.

Наративний вимір пам'яті охоплює історії, сюжети й інтерпретації, через які суспільство осмислює своє минуле через інтеграції розрізнених подій (нарративів) в єдиний національний дискурс з метою їх подальшої легітимації [23, с. 21-33; 32]. Як наголошують дослідники пам'яті [12, 23], нарративи не є простим описом подій, а радше способом їхньої символічної організації, що перетворює минуле на ресурс для сучасної політики та соціальних практик. У Законі 2025 р. [14] цей вимір проявляється особливо виразно: документ не лише закріплює низку подій як ключових для національної історії, але й структурує їх у єдиний канон, покликаний підтримувати цілісність колективної ідентичності.

По-перше, законом закріплюється нарратив боротьби за незалежність, а у тексті підкреслюється безперервність державотворення – від Київської Русі та козацької доби, визвольних змагань 1917-1921 рр. до проголошення незалежності 1991 року та сучасного опору російській агресії [14]. Тим самим документ виконує функцію символічного привласнення історії, необхідного для відмежування від зазіхань інших держав і легітимації права українського народу на власну історичність та ідентичність.

По-друге, важливе місце займає позиціонування нарративу про жертв тоталітарних режимів. Закон підкреслює необхідність збереження пам'яті про Голодомор 1932-1933 років, масові політичні репресії, Голокост та інші злочини проти людяності [14]. Тут очевидна спадковість із декомунізаційним законодавством [15], яке визначило злочини минулого та історичну відповідальність за них та співвідноситься з європейською рамкою пам'яті.

По-третє, документ закріплює нарратив спротиву російській агресії, актуалізований після 2014 року і особливо після початку повномасштабного вторгнення 2022 року. Таким чином, сучасна боротьба розглядається як органічне продовження історичного досвіду визвольних змагань української нації.

Зрештою, у законі утверджується нарратив національної єдності бажання руху європейського контексту та канону пам'яті з підкресленням значення розвитку демократичних цінностей на шляху суспільних трансформацій.

На відміну від нарративного виміру, що визначає зміст і символічні сюжети колективної пам'яті, нормативний вимір відповідає за формалізацію правил її відтворення. Він закріплює обов'язкові практики, протоколи й офіційні інтерпретації, завдяки яким пам'ять набуває системного характеру. У соціально-теоретичній перспективі закон можна розглядати як інструмент інституціоналізації пам'яті: держава трансформує окремі факти й події на колективні зобов'язання, що вимагають публічного визнання та ритуалізованого відтворення у святах, обрядах і навчальних програмах. Такий підхід відповідає визначенню нормативних «соціальних рамок пам'яті» [32] і культурологічній дихотомії «канон–архів» у Я. та А. Ассманів, де канон виступає нормативним ядром пам'яті [22; 23]. Це означає, що закон не лише обмежує поле інтерпретацій минулого, але й відбирає з історичного архіву ті події та постаті, які стають обов'язковими для колективного запам'ятовування. Водночас на практиці нормативність проявляється у визначенні практик та поведінки, що закріплюють соціально значущі інтерпретації минулого й моделі поведінки [10, С. 70-160]. У Законі 2025 р. цей вимір конкретизується через низку положень, які роблять пам'ять не лише предметом сюжетних оповідей, а й соціальним зобов'язанням для громадян, зокрема:

- осуд тоталітарних ідеологій, що прямо продовжує практики декомунізації;
- обов'язковість комеморації, тобто закріплення державних днів пам'яті та офіційних ритуалів вшанування;
- уніфікована інтерпретація історії, яка визначає офіційні трактування постатей і подій (наприклад, визнання борців за незалежність як героїв);
- трансляція політики пам'яті через освіту й культуру, тобто включення її до навчальних програм, музейної та архівної практики [14].

Норми, закріплені у Законі 2025 р., демонструють не просто технічну регламентацію пам'яті, але її перетворення на інституційний механізм колективної ідентичності. Вони втілюють соціальні рамки пам'яті [32], легітимізують сюжети та визначають форми їхнього публічного відтворення. Це створює передумови канонізації ядра культурної пам'яті на противагу множинним архівним варіантам [23].

Таким чином, нормативні приписи закону задають рамку відтворення пам'яті, однак вони набувають значення лише тоді, коли спираються на певні цінності, що визначають морально-етичний основи колективної ідентичності та відповідальності. Саме цей ціннісний вимір політики пам'яті окреслює фундаментальні орієнтири, які суспільство вважає обов'язковими для підтримання своєї єдності та історичності.

Ціннісний вимір політики пам'яті стосується тих фундаментальних орієнтирів, які суспільство вважає обов'язковими для підтримання колективної ідентичності. На відміну від наративів, що описують події, та норм, які регламентують практики пам'ятання, цінності визначають морально-етичний горизонт, у межах якого інтерпретується минуле. З соціологічної точки зору йдеться про формування символічного порядку, який забезпечує згуртованість суспільства й задає межі (не)прийнятного. Закон 2025 року виокремлює низку таких цінностей, які претендують на статус національного канону і водночас виконують інтегративну функцію в умовах війни та поствоєнної трансформації.

- свобода і демократія, пов'язані з багатовіковою боротьбою українців за незалежність;
- національна єдність і солідарність, що особливо підкреслюється в умовах війни;
- гідність і права людини, осмислені крізь досвід тоталітарних репресій;
- шанування героїв і жертв як основа морального порядку та колективної відповідальності.

А. Ассман у цьому контексті пропонує розрізнати «канон» і «архів»: перше визначає, що суспільство пам'ятає як обов'язкове, тоді як друге містить широкий масив менш актуалізованих спогадів [22]. Закон 2025 року виконує саме канонізуючу функцію, виокремлюючи ті цінності, які стають цілепокладальними. Таким чином, закон інституціоналізує певні наративи, норми та цінності, які повинні визначати рамки суспільного пам'ятання. [12]. Однак символічний канон і цінності стають дієвими лише тоді, коли вони втілюються у конкретних соціальних практиках і ритуалах, які забезпечують їхнє включення у повсякденність.

Ритуально-тілесний вимір (практики): нагадаємо, що П. Конертон підкреслював, що пам'ять відтворюється не лише у текстах чи образах, а й через тілесність і ритуал [10]. Державні дні пам'яті, офіційні церемонії та комеморативні практики, закріплені в законі, можна розглядати як технологію, спрямовану на інкорпорацію та інтерналізацію через дотримання тілесної пам'яті. Їхня роль полягає у тому, щоб закріплювати колективні значення через повторювані дії, які інтегрують громадян у спільний символічний простір. В українському контексті це має особливе значення: ритуалізовані форми пам'ятання не лише відтворюють минуле, але й стають ресурсом соціальної згуртованості у воєнних умовах, коли символічна єдність набуває екзистенційного виміру. Ці практики вшановування відтворюються і планово, і стихійно. Прикладом першого можна вважати ритуалізовану практику «Загальнонаціональної хвилини мовчання»⁷, яка відтворюється щоденно, і в якій громадяни зобов'язані виконувати очікувані нормо-типові дії. Другим проявом є ритуали прощання з героями війни, сама поховальна процесія відбувається публічно та стає частиною повсякденного життєвіття, який є «... всеохопною основою, у якій вкорінені всі значення і всі дії» [7]. Ці практики передбачають дотримання ролей та встановлених норм поведінки та соціальних очікувань, які розповсюджуються не лише на безпосередніх учасників, але й на випадкових спостерігачів. Особливістю цих ритуалів є те, що вони набувають характеру безумовної дії: у цей момент зупиняється рух і звичний плин життя, а життєвіття суспільства пронизується атмосферою скорботи й жалю: «Комеморативні церемонії відтворюють структуру спільноти, збираючи її членів у спільних тілесних практиках та емоційних станах» [10]. Таке ритуальне призупинення повсякденності фіксує травматичний досвід, надаючи йому символічної видимості та інтегруючи його у колективну пам'ять та інкорпорує в габітус [26].

Отже, закон про національну пам'ять [14] слід розглядати не лише як правову норму, а як механізм інституціоналізації колективної пам'яті. Він поєднує наративний, нормативний і ціннісний виміри, які доповнюються ритуально-практичним, завдяки чому сфера пам'яті зазнає комплексної інтервенції та трансформації. Простір також зазнає інституціонального втручання, оскільки завдяки чіткому законодавчому виділенню ключових елементів національної пам'яті (подій, постатей, місць) він підтримує владу в утвердженні суспільного порядку та створенні єдиного історичного наративу. У воєнних умовах це не лише захищає право на історичність, але й закріплює нові канони колективної ідентичності, створюючи умови для консолідації суспільства в перспективі майбутньої відбудови.

Місця пам'яті: законодавче оформлення та порівняння з теоретичними витоками. У тексті Закону про національну пам'ять вперше міститься нормативне визначення місця пам'яті: «Місце пам'яті

⁷ Загальнонаціональна хвилина мовчання була запроваджена Указом Президента України від 16 березня 2022 р. №143/2022 «Про загальнонаціональну хвилину мовчання за загиблими у війні з Російською Федерацією». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/143/2022#Text>

Українського народу (далі – місце пам'яті) – локалізована в просторі територія та розміщені (встановлені, споруджені) на ній об'єкти, що пов'язані з історією України і використовуються, у тому числі, для здійснення комеморативних заходів. Позначеннями місць пам'яті можуть бути пам'ятник, пам'ятний знак, меморіальна дошка» [14]. Це формулювання засвідчує важливий зсув у сучасному студіях і політиках пам'яті, коли «місця пам'яті» виходять за межі метафоричного концепту, до якого апелюють дослідники і який було введено П. Нора контекстуально (для аналізу французького суспільства) [12; 20, с. 121], а перетворюються на інституційно закріплену категорію. Відтепер вони не лише позначають просторові локуси символічної концентрації пам'яті, але й набувають статусу офіційних маркерів колективної ідентичності, що поєднують культурний та правовий виміри.

Законодавче закріплення місць пам'яті означає не лише їхнє формальне визначення, а й формалізує державний контроль за простором пам'яті та спогадів. Відтепер пам'ять стає сферою, де держава встановлює символічну монополію, визначаючи, які об'єкти та події мають отримати статус колективно обов'язкових. Цей крок є знаковим, адже, відповідно до концепції П. Нора, «lieux de mémoire» виникають у ситуації, коли природне середовище пам'яті розпадається, і суспільству потрібні фіксовані точки символічної концентрації, що гарантують відтворення національних наративів [12]. Український закон вписується у цю логіку: він не лише стандартизує інтерпретацію місць пам'яті, але й закріплює умови їхнього відтворення у формі ритуалів, меморіальних практик і державних комеморацій, а також формує їхній список як перелік об'єктів включених до національного канону пам'яті [23]. Тим самим він відсилає до наративних, нормативних і ціннісних підвалин пам'яті, що робить її інституціоналізованим ресурсом культурно-політичної інтеграції.

Окрему увагу у тексті закону приділено місцям пам'яті Другої світової війни, які набувають подвійного виміру. З одного боку, вони інтегрують Україну до європейського канону пам'ятання, сформованого навколо осуду тоталітарних режимів і вшанування жертв злочинів проти людяності. З іншого – ці місця пам'яті слугують засобом відмежування від російської інтерпретації «Великої Вітчизняної війни», що десятиліттями домінувала у пострадянському просторі як головний історичний наратив. У такий спосіб закон не лише визначає комеморативне значення цих об'єктів, але й геополітизує їх, оскільки вони стають символічними маркерами цивілізаційного вибору України та її належності до європейської культури пам'яті.

Отже, законодавче визначення місць пам'яті не лише формалізує символічні об'єкти, але й перетворює їх на інституційний інструмент формування ідентичності. Це дозволяє поєднати соціологічну перспективу (пам'ять як соціальний конструкт) з практикою державної політики (пам'ять як юридично закріплений ресурс) та осмислити їх як частину більш широкої європейської культури пам'яті. Втім, інституційне закріплення місць пам'яті в українському законодавстві постає не лише внутрішнім механізмом консолідації, а й викликом узгодження з міжнародними та регіональними підходами до політики пам'яті.

Український інститут пам'яті у контексті міжнародної політики пам'яті. Територіально Україна розташована на сході Європи, а її історичний поступ упродовж століть відбувався у межах різних імперій та державних утворень. Через це історія України є складовою історії регіону, а тому наративи є дотичними до історичної пам'яті сусідніх країн. Міжнародне визнання української суб'єктності та незалежності у праві на історичність було визнано нещодавно (1991 р.), а сучасна ідентичнісна парадигма залишається відносно молодою, хоча має глибоку історію боротьби. Декларований державний історичний дискурс підкріплює суб'єктність української пам'яті, яка ніколи не була «порожнечою пам'яті» («memory void») [34, с. 49]. Саме в цьому контексті ми далі розглянемо УІНП у порівнянні з пам'яттєвими інститутами Польщі, Росії та деяких декларацій ЄС.

Форми інституційного контролю за пам'яттю у Польщі, Росії та Україні демонструють різні моделі легітимації минулого. Інститут національної пам'яті – Комісія з переслідування злочинів проти польського народу (IPN) став важливою складовою посткомуністичних демократичних перетворень. Після 1989 р. перед польським суспільством постало питання люстрації, відкриття архівів та юридичної оцінки злочинів нацистського і комуністичного режимів. Задоволенням цього суспільного запиту стало ухвалення у 1998 р. закону⁸, який започаткував діяльність інституту пам'яті із подвійною функцією – дослідницькою та правовою. Інститут отримав повноваження не лише документувати злочини та проводити власну наукову діяльність, але й здійснювати розслідування, що надавало йому виняткового статусу. У подальші роки, особливо після поправок 2007 р. та 2018 р., цей інститут перетворився на ключового суб'єкта політики пам'яті, що поєднує завдання збереження історичної спадщини з формуванням національного канону та захистом міжнародного іміджу Польщі⁹.

⁸ Закон Республіки Польща «Instytut Pamięci Narodowej – Komisja Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu» від 18.12.1998 р. № 155, поз. 1016. URL: <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU19981551016/U/D19981016Lj.pdf>

⁹ IPN – це не просто науково-дослідна інституція, а потужний суспільно-політично значущий суб'єкт, який займає провідну роль у польському суспільстві. Можемо навіть згадати результати виборів у Польщі 2025 р., на яких переміг представник консервативних сил, колишній очільник IPN – Кароль Навроцький.

На відміну від Польщі у Росії не було створено окремої спеціалізованої інституції, тому контроль над історичними наративами та дискурсом покладено на мережу тематичних структур (зокрема Російське військово-історичне товариство) та жорстку законодавчу рамку. Притаманною рисою цієї моделі легітимації минулого є укоріненість персоніфікація історії, за якої неоднозначні суспільні сучасні та минулі події редукуються до політичної діяльності фігур авторитетних правителів, які залишають за собою право тлумачення минулого у публічному дискурсі та знаходять у ньому виправдовування сучасної політики. Така історична оптика виступає дієвою соціальною технологією легітимації сучасного авторитарного режиму, де політичний лідер монополізує право на формування канону та його (імперську) тяглість. Центральним елементом цієї моделі є сакралізація радянського спадку через відтворення репертуару та визначення ключових наративів, де у центрі перебуває дискурс Великої Вітчизняної війни¹⁰. У пострадянському просторі правонаступництво щодо цього конструкту сприяє підкресленню геополітичних орієнтацій та суб'єктності. Законодавство, таким чином, технологічно виступає механізмом підтримання цього канону, зокрема: Закон «Про протидію реабілітації нацизму» (2014 р.)¹¹, – яким було доповнено кримінальний кодекс та розширено державну ідеологічну монополію та остаточно виводить інтерпретацію минулого з поля наукової дискусії у площину тотального контролю.

Гене́за УІНП становить особливий соціологічний інтерес, оскільки неоднорідність його кристалізації пов'язана з пануючою владою. Спершу його було створено¹² за зразком інституцій Центрально-Східної Європи, а потім ліквідовано¹³ і натомість було створено бюджетну науково-дослідну установу¹⁴. Після Революції Гідності її ліквідували та створили новий центральний орган виконавчої влади з реалізації державної політики у сфері національної пам'яті¹⁵, пізніше було створено і територіальні філії¹⁶ [8, с. 270–271; 9, с. 35–39]. У новому профільному Законі [15] роль інституту суттєво переосмислена: він постає не як карально-люстраційний апарат чи ідеологічний диктатор, а як ключовий архітектор меморіальної інфраструктури.. Наділення УІНП повноваженнями взаємодії з органами місцевого самоврядування, освітніми закладами, архівами та громадськими організаціями свідчить про відхід від лінійних вертикальних взаємодій і трансляції наративів, натомість узгодження державних і місцевих позицій твориться через нормативно-правовий діалог. Тобто реалізується мережевий підхід до політики пам'яті, де УІНП виконує функцію інституційного модератора соціокультурних перетворень, утверджуючи українську історичну суб'єктність через фахову взаємодію з усіма владними суб'єктами.

Для більш наочної систематизації виокремлених нами моделей легітимації минулого та інструментів державного менеджменту пам'яті на прикладі Польщі, Росії та України нами було зведено ключові характеристики трьох національних моделей заряди порівняння (Див. Таблицю 1).

Отже, форми інституційного контролю пам'яті в Польщі, Росії та Україні демонструють різні логіки легітимації минулого, які засновані на різних типах делегованих владних повноважень. Польський IPN поєднує дослідницьку й правову функції (інститут-трибунал), але водночас зосереджує у собі монополію на інтерпретацію історії через наративізацію та вибірковий (про)національний фокус. Натомість у російській моделі ідеологічна централізація здійснюється завдяки розподілу контролю між різними існуючими державними органами, де пам'ять використовується як інструмент політичної мобілізації та експансії під наглядом державного апарату. Український інститут натомість діє як координаційний орган, орієнтований на взаємодію з широким колом стейкхолдерів і спрямований на поступове наближення до європейських стандартів інклюзивності під час побудови власного канону та його узгодження з європейським простором. Власне Закон

¹⁰ В українській традиції відмова від терміну «Велика Вітчизняна війна» відбулася поступово: у науковому та публіцистичному дискурсі його почали витіснити ще з 1990-х років, однак офіційно перехід було закріплено лише у 2015 р. ухваленням Закону України «Про увічнення перемоги над нацизмом у Другій світовій війні 1939–1945 років» від 09.04.2015 № 315-VIII // *Голос України*. 2015. 23 квіт. С. 5-8. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/315-19/print>

¹¹ Федеральний закон Російської Федерації "О противодействии реабилитации нацизма..." від 05.05.2014 р. № 128-ФЗ. URL: <http://pravo.gov.ru/proxy/ips/?docbody=&nd=102168948>

¹² Постанова Кабінету Міністрів України «Про утворення Українського інституту національної пам'яті» від 31.05.2006. № 764. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/764-2006-%D0%BF>; Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Положення про Український інститут національної пам'яті» від 05.07.2006. № 927 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/927-2006-%D0%BF#Text>

¹³ Указ Президента України «Про оптимізацію системи центральних органів виконавчої влади» від 10.12.2010 р. № 1085/2010. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1085/2010#Text>

¹⁴ Указ Президента України «Питання Українського інституту національної пам'яті» від 9.12.2010 р. № 1086/2010. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1086/2010#Text>; Постанова Кабінету Міністрів України «Про утворення Українського інституту національної пам'яті» від 12.01.2011 р. № 8. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/8-2011-%D0%BF#Text>; Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Положення про Український інститут національної пам'яті» від 31.01.2011 р. № 74. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/74-2011-%D0%BF#Text>

¹⁵ Постанова Кабінету Міністрів України «Питання Українського інституту національної пам'яті» від 09.07.2014 р., № 292. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/292-2014-%D0%BF#Text>

¹⁶ Постанова Кабінету Міністрів України «Деякі питання діяльності Українського інституту національної пам'яті» від 03.10.2018 р. №799. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/799-2018-%D0%BF#Text>

про національну пам'ять [14] покликаний долучити Україну до цього нормативного поля через кристалізацію *політики скорботи* (politics of regret) [35, С. 117–121], у якій пам'ять про жертв стає моральним імперативом сучасності. Відтак завданням УІНП постає пошук балансу між інституційною координацією, демократичною інклюзивністю та гуманістичними цінностями у реалізації політики пам'яті.

Таблиця 1.

Порівняльна характеристика моделей інституційного контролю за пам'яттю

Table 1.

Comparative characteristics of memory institutional control models

Критерій	Польща	Російська Федерація	Україна
Тип інституційного дизайну	Інститут-трибунал (централізована гібридна модель)	Розподілений ідеологічний контроль пронизує державний апарат	Координаційний орган виконавчої влади
Ключовий суб'єкт політики пам'яті	Інститут національної пам'яті (ІПН)	Єдиного актора немає, владні інституції поділяють відповідальність. Існує мережа тематичних структур	Український інститут національної пам'яті (УІНП)
Провідні функції та інструментарій	Дослідницька та правоохоронна діяльність (прокурорсько-слідчі та люстраційні повноваження)	Ідеологічна цензура, відтворення пропагандистського репертуару, криміналізація альтернативних наративів	Меморіалізація, просвітництво, координація стейкхолдерів та взаємодія з громадами
Концептуальний фокус та ключовий наратив	Юридична оцінка злочинів тоталітарних режимів, формування захищеного національного канону	Сакралізація радянського спадку (міф Великої Вітчизняної війни), персоніфікація історії	Політика скорботи (вшанування жертв), подолання тоталітарної спадщини, утвердження національної суб'єктності
Логіка легітимації минулого	Легітимація демократичних перетворень та захист міжнародного іміджу через механізми правосуддя	Легітимація сучасного авторитаризму, геополітичний ревізіонізм та виправдання територіальної експансії	Наближення до європейських стандартів інклюзивності, пошук балансу між державною координацією та гуманістичними цінностями

Висновки та подальші перспективи. У статті було оглянуто новий Закон України «Про засади державної політики національної пам'яті Українського народу» 2025 р. [15] як важливий інструмент інституалізації політики пам'яті. Закон має потенціал стати механізмом формування національної ідентичності, забезпечення соціальної згуртованості та визначення ролі ключових агентів пам'яттєвої політики.

Наш аналітичний підхід дозволив зосередити увагу на ключових аспектах нового закону, що визначають його значення роль у новому етапі інституціоналізації пам'яті. статті ми акцентуємо на вимірах, які він регулює та через які затверджує свою діяльність. Закон стає основою для провадження державної ідеології, легітимізує наративи як основи державного дискурсу. Закон стає основою для провадження державної ідеології, що здійснюється завдяки легітимізації обраних наративів як основи державного історичного дискурсу. А поєднання в аналізі кількох важливих вимірів: наративного (боротьба, жертви, спротив), нормативного (обов'язковість комемораційних практик, уніфікована інтерпретація подій, трансляція через освіту), ціннісного (свобода, демократія, національна єдність, гідність людини) та ритуально-практичного, а також просторового визначення (місця пам'яті), дозволяє не лише систематизувати вплив цього закону на соціальні практики пам'яті, але й розкрити його роль у формуванні єдиного національного канону пам'яті, який стає основою для консолідації суспільства в умовах війни та післявоєнної відбудови. Це робить закон соціальною технологією інтервенції у сферу пам'яті та забуття, яка отримала юридичне закріплення.

Водночас значущість закону потребує критичної оцінки його потенційних ризиків. По-перше, його дієвість безпосередньо залежить від результатів війни: затяжний конфлікт, заморожений статус чи поразка можуть докорінно змінити рамку інтерпретацій і підірвати єдність декларованих наративів. По-друге, ключовим викликом є практична реалізація, адже локальні громади можуть суттєво відрізнятись у

сприйнятті історичних постатей, у визначенні пріоритетів декомеморації чи у готовності виконувати закон у повному обсязі. Це актуалізує питання, чи може УІНП стати всеохопною структурою з роллю, подібною до польського IPN. Польський досвід демонструє, що надмірна централізація інституцій пам'яті може породжувати конфлікти довкола трактувань історії, сприяти ідеологізації та викликати критику з боку академічного середовища [25]. Подібний сценарій для України створює ризик фрагментації єдиного канону та загострення міжрегіональних напружень, оскільки Польща є більш моноетнічною країною¹⁷, тоді як Україна характеризується значно більшою етнічною та регіональною різноманітністю, що ускладнює випрацювання єдиної політики пам'яті¹⁸. По-третє, інституційна концентрація через УІНП може спричинити критику щодо надмірної ідеологізації та обмеження плюралізму. Тому й міра терпимості до діяльності буде різною у порівнянні моноетнічного ядра у Польщі з більш етнічно і регіонально розгалуженою аудиторією в Україні. Ці виклики є особливо вагомими в контексті прагнення України інтегруватися до європейського простору пам'яті, де засудження злочинів тоталітарних режимів і вшанування їхніх жертв слугують основою для історичного діалогу та консолідації цінностей.

Наша розвідка ґрунтувалася на якісній дослідницькій стратегії з використанням неформалізованого дискурс-аналізу. Зосередження на єдиному об'єкті спостереження (вивчення одного випадку) зумовлюється значущістю нового Закону, а також необхідністю здійснення соціологічної рефлексії цього документа, щоб пов'язати його з іншими соціокультурними та політичними контекстами в Україні. Окрім того, порівняння з тематичним законодавством обраних країн дозволяє продемонструвати відмінності та зв'язки з особливостями політики пам'яті в цих державах та визначити ключові ризики розвитку пам'яттєвих політик. Для подальших розвідок пам'яттєвого законодавства доцільно розширити дослідницьку стратегію розробкою формалізованих та напівформалізованого інструментарію, які можна дозволити

Перспективи подальших досліджень пов'язані з аналізом реалізації положень закону на місцевому рівні та реакцій громад. Важливим напрямом є також вивчення інтерпретаційних відмінностей між регіонами та соціальними групами, особливо в умовах поствоєнної відбудови, а також узгодження міжнаціональних конфліктогенних історичних дискурсів з країнами-партнерами. Окремої уваги потребує оцінка довгострокових наслідків закону для формування українського канону пам'яті та його співвіднесення з потенційними конфліктами у міжрегіональних то загальноєвропейському контекстах.

Отже, закон можна розглядати як крок до кристалізації інституційних механізмів збереження та узгодження наративів та їх об'єднання у єдиний історико-культурний дискурс. Однак його ефективність визначатиметься не лише текстом і законодавчою ініціативою, але й результатами війни, особливостями локальної імплементації та здатністю суспільства до критичного осмислення минулого.

Список використаної літератури:

1. Богінська І. Конфлікти пам'яті в міжнародних відносинах. *Регіональні студії*. 2021. № 24. С. 103-109 DOI: <https://doi.org/10.32782/2663-6170/2021.24.14>
2. В'ятрович В. М. Наша століття. Короткі нариси про довгу війну. Харків: Ранок, 2023. 256 с. (Серія «History»).
3. Василювська Т., Бевз Т. Конструювання політики національної пам'яті: ідеї, смисли, акценти. *Політичні дослідження*. 2024. № 1(7). С. 135-158 DOI: <https://doi.org/10.53317/2786-4774-2024-1-7>
4. Власенко С. Політика колективної пам'яті в Європі щодо нацистського тоталітарного режиму: правове забезпечення та подолання минулого. *Центральноукраїнський вісник права та публічного управління*. 2024. С. 5-15 DOI: <https://doi.org/10.32782/cuj-2024-2-1>
5. Гайдай О. Радянський святковий календар в Україні: спадок і трансформації. *Український історичний журнал*. 2014. № 6. С. 92-112.
6. Голіков О., Нолбат С. Простір сприйняття свят українцями: до можливостей концептуалізації. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. 2024. № 3. С. 149-168. DOI: <https://doi.org/10.15407/sociology2024.03.149>
7. Гусерль Е. Криза європейських наук і трансцендентальна феноменологія / пер. з нім. К. Сисоєв. Київ: Дух і Літера, 2009. 471 с.
8. Киридон А. Студії пам'яті в Україні: основні тенденції становлення. *Україна – Європа – Світ: міжнародний збірник наукових праць*. 2014. Вип. 14. С. 265-273.
9. Ковальчук Т. В. Український інститут національної пам'яті як інституційна основа декомунізації в Україні. *Sumy Historical and Archival Journal*. 2025. № 44. С. 34-45. DOI: <https://doi.org/10.21272/shaj.2025.i44.p.34>
10. Коннертон П. How Societies Remember/ Translated by Shlipchenko, S. Київ: Ніка-Центр, 2004. 184 с. (Серія «Зміна парадигми»; вип. 7).

¹⁷ За даними Статистичного управління Польщі (GUS) згідно з попередніми результатами Національного перепису населення 2021 року 98,6% населення Польщі (з понад 38 млн осіб) зазначили польську національну ідентичність як основну. Statistics Poland. National Population and Housing Census 2021. URL: https://stat.gov.pl/files/gfx/portalinformacyjny/pl/defaultaktualnosci/6536/10/1/1/wyniki_ostateczne_nsp2021_nar_jezyk_wyznanie_2_9_09_202_2.xlsx

¹⁸ За даними Державної служби статистики України згідно з переписом населення 2001 року частка етнічних українців становила 77,8%, росіян – 17,3%. – URL: <https://2001.ukrcensus.gov.ua/results/general/nationality>. А згідно із соціологічними опитуваннями громадянином України передусім себе вважають 73,8% у 2024 році [17, С. 425]

11. Литвиновська Ю. Етапи реалізації політики пам'яті в Україні (1991-2023 рр.). *Консенсус*. 2024. № 1. С. 92-104. DOI: <https://doi.org/10.31110/consensus/2024-01/092-104>
12. Нора П. Теперішнє, нація, пам'ять / пер. з фр. Р. А. Рєпи. Київ: КЛІО, 2014. 272 с.
13. Позднякова-Кирбят'єва Е. Г. Система соціально-історичної пам'яті та мнемологічна культура суспільства. *Український соціум*. 2013. № 4(47). С. 61-70. DOI: <https://doi.org/10.15407/socium2013.04.061>
14. Про засади державної політики національної пам'яті Українського народу: Закон України від 21.08.2025 № 4579-ІХ: станом на 30.08.2025. *Голос України*. 2025. 29 серп. С. 1-8. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4579-20/print> (дата звернення: 24.03.2026).
15. Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки: Закон України від 09.04.2015 № 317-VIII: станом на 21.05.2015. *Голос України*. 2015. 20 трав. № 87 (6091). С. 15–19. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/317-19/print> (дата звернення: 24.03.2026).
16. Про засудження та заборону пропаганди російської імперської політики в Україні і деколонізацію топонімів: Закон України від 21.03.2023 № 3005-ІХ: станом на 27.04.2023. *Голос України*. 2023. 27 квіт. № 2. С. 17-19. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3005-20/print> (дата звернення: 24.03.2026)
17. Українське суспільство в умовах війни. Рік 2024: колективна монографія / С. Дембіцький, О. Злобіна, Н. Костенко [та ін.]; за ред. Є. Головахи, С. Дембіцького. Київ: Інститут соціології НАН України, 2024. 450 с.
18. Філатов В. В. Адміністративно-правові засади формування національної пам'яті в умовах збройної агресії проти України. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія: юридичні науки*. 2025. Т. 36(75), № 3. С. 88-93. DOI: <https://doi.org/10.32782/TNU-2707-0581/2025.3/15>
19. Церковник С. І. Нормативно-правове регулювання перейменування населених пунктів як складова процесу декомунізації в Україні. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2024. № 1. С. 157-161. DOI: 10.24144/2788-6018.2024.01.26
20. Яблонський Я. В. Святковий календар як маркер (не)підтримки українцями декомунізації та дерусифікації. *Український соціум*. 2025. № 2 (93). С. 117–139. DOI: <https://doi.org/10.15407/socium2025.02.117>
21. Якубін О. Л., Казьмірова О. М. Яка політика пам'яті потрібна Україні в 20-х роках XXI століття: 12 пропозицій. *Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право*. 2019. № 3(43). С. 158-162. DOI: [10.20535/2308-5053.2019.3\(43\).198125](https://doi.org/10.20535/2308-5053.2019.3(43).198125)
22. Assmann A. Canon and archive. *Cultural memory studies: an international and interdisciplinary handbook* / eds. A. Erll, A. Nünning. Berlin: De Gruyter, 2008. P. 97-107.
23. Assmann A. Cultural Memory and Western Civilization. Functions, Media, Archives. Cambridge; New York: Cambridge University Press, 2011. 410 p.
24. Barthes R. The rustle of language / translated from French by R. Howard. Oxford: Basil Blackwell, 1986. 284 p.
25. Belavusau U., Gliszczynska-Grabias A., Mälksoo M. Memory Laws and Memory Wars in Poland, Russia and Ukraine. *Jahrbuch des öffentlichen Rechts der Gegenwart (Neue Folge)*. 2021. Bd. 69, Heft 1. S. 95-116. DOI: [10.1628/joer-2021-0005](https://doi.org/10.1628/joer-2021-0005)
26. Bourdieu P. Outline of a theory of practice. Cambridge: Cambridge University Press, 1977. DOI: <https://doi.org/10.1017/CBO9780511812507>
27. Bowen G. A. Document analysis as a qualitative research method. *Qualitative Research Journal*. 2009. Vol. 9, № 2. P. 27-40. DOI: <https://doi.org/10.3316/QRJ0902027>
28. Creswell J. W. Qualitative inquiry and research design: choosing among five approaches. 3rd ed. Los Angeles: SAGE, 2013. 448 p. ISBN 978-1-4129-9531-3 (cloth), 978-1-4129-9530-6 (pbk.)
29. Fairclough N. Critical discourse analysis: The critical study of language. London: Longman, 1995. 265 p.
30. Flyvbjerg B. Five misunderstandings about case-study research. *Qualitative Inquiry*. 2006. Vol. 12, № 2. P. 219-245. DOI: <https://doi.org/10.1177/1077800405284363>
31. Gnatiuk O., Melnychuk A. A case study of de-Russification of Ukrainian hodonyms: Rigged trial or justice restored? *Names: A Journal of Onomastics*. 2023. № 71 (4). С. 41–55. DOI: <https://doi.org/10.5195/names.2023.2599>
32. Halbwachs M. On collective memory. Chicago: University of Chicago Press, 1992. 254 p.
33. Hordecki B., Nosova B. Volodymyr Zelensky's Presidential Rhetoric as a Strategic Resource. *Przegląd Strategiczny*. 2024. No. 17. P. 225-240. DOI: <https://doi.org/10.14746/ps.2024.1.15>
34. Huyssen A. Memory voids and the remaking of urban space. Stanford, CA: Stanford University Press, 2003. 178 p.
35. Olick J. K. The politics of regret: on collective memory and historical responsibility. London; New York: Routledge, 2007. 238 p.
36. Onuch O., Hale H. The Zelensky Effect. London: C. Hurst & Co., 2022. 368 p.
37. Prior L. Using documents in social research. London: Sage, 2003. 232 p. DOI: <https://doi.org/10.4135/9780857020222>
38. Wodak R., Meyer M. Methods of critical discourse studies / eds. R. Wodak, M. Meyer. 3rd ed. London: Sage, 2016. 298 p.
39. Yin R. K. Case study research and applications: Design and methods. 6th ed. Thousand Oaks, CA: Sage, 2018. 319 p.

Статтю отримано 10.10.2025

Статтю рекомендовано до публікації 10.11.2025

Статтю прийнято до друку 22.12.2025

Статтю опубліковано 29.12.2025

INSTITUTIONALIZATION OF MEMORY IN UKRAINE IN THE CONDITIONS OF WAR: SOCIOLOGICAL REFLECTION

Yablonskyi Yaroslav – PhD Student, Theory and History of Sociology Department, Sociology Faculty, Taras Shevchenko National University of Kyiv, Glushkova Avenue 4d Kyiv, 03022, Ukraine, ORCID: <https://orcid.org/0009-0007-5716-3010>; e-mail: yaroslav1yablonskiy1@gmail.com

The article examines the institutionalization of memory in Ukraine during wartime through the case of the Law of Ukraine "On the Fundamentals of the State Policy of National Memory" (2025). The object of analysis is understood not only as a legislative act, but also as a social artifact and a socio-political technology for shaping the national canon, integrating normative, narrative, value-based, and spatial dimensions. The theoretical framework draws on the approaches of M. Halbwachs, J. and A. Assmann, P. Nora, P. Connerton, and J. Olick, which enable an interpretation of the law through the lens of classical concepts of collective memory. The author aims to clarify the sociocultural significance of the law and its role in consolidating collective narratives and norms. Methodologically, the study employs a case study approach based on the analysis of a normative document. Discursive and qualitative document analysis are applied to relate the legal provisions to classical memory theories and to compare the Ukrainian case with the legislation of Poland and Russia. The author argues that the 2025 Law systematizes previous stages in the development of Ukrainian memory policy (decommunization and de-russification processes) and marks a transition from fragmented interventions to the formation of a comprehensive strategy in the field of memory policy. The new framework of memory consolidates a narrative of struggle and resistance, the remembrance of victims of totalitarian regimes, and the values of freedom and dignity, meanwhile providing an institutional definition of "sites of memory" and commemorative practices. The article offers a sociological interpretation of the Law as a case of normative institutionalization of memory in Ukraine, opening prospects for further research in cultural memory studies. The study is conceived as a foundation for the development of state memory strategies and educational and cultural programs aimed at societal consolidation. It also contributes to expanding the role and significance of the sociology of memory in understanding post-Soviet and postcolonial contexts.

Keywords: sociology of memory, institutionalization, war, social institutions, legislation, culture of memory, memory policy, sphere of memory.

References:

1. Bohinska, I. (2021). 'Memory Conflicts in International Relations'. *Rehionalni studii*, 24, 103-109 DOI: <https://doi.org/10.32782/2663-6170/2021.24.14> [in Ukrainian]
2. Viatrovych, V. (2023). *Nasha stolitnia. Korotki narysy pro dovhu viinu* (Seriiia «History»). Kharkiv: Ranok [in Ukrainian]
3. Vasylevska, T., & Bevez, T. (2024). 'Constructing a Policy of National Memory: Ideas, Meanings, Accents'. *Political Studies*, 1(7), 135-158. DOI: <https://doi.org/10.53317/2786-4774-2024-1-7> [in Ukrainian]
4. Vlasenko, S. (2024). 'The Policy of Collective Memory in Europe to Overcome the Nazi Totalitarian Past: Formation and Legal Security'. *Центральноукраїнський вісник права та публічного управління*, 5-15 [in Ukrainian]
5. Haidai, O. (2014). Radianskyi sviatkovyi kalendar v Ukraini: spadok i transformatsii. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*, 6, 92-112 [in Ukrainian]
6. Golikov, A., & Nolbat, S. (2024). 'Space of perception of holidays by Ukrainians: towards the possibilities of conceptualization'. *Sociology: Theory, Methods, Marketing*, 3, 149-168. DOI: <https://doi.org/10.15407/sociology2024.03.149> [in Ukrainian]
7. Huserl, E. (2009). *Kryza yevropeiskykh nauk i transtsendentalna fenomenolohiia* (Translated from German by K. Sysoiev). Kyiv: Dukh i Litera [in Ukrainian]
8. Kyrydon, A. (2014). 'Memory Studies in Ukraine: Main Tendencies of the Formation'. *Ukraine Europe World: The International Collection of Scientific Works Series*, 14, 265-273 [in Ukrainian]
9. Kovalchuk, T. (2025). 'The Ukrainian Institute of National Remembrance as an Institutional Basis for Decommunisation in Ukraine'. *Sumy Historical and Archival Journal*, 44, 34-45. DOI: <https://doi.org/10.21272/shaj.2025.i44.p.34> [in Ukrainian]
10. Connerton, P. *How Societies Remember!* Translated by Shlipchenko, S. Kyiv: Nika-Center; 2004. 184 c. [in Ukrainian]
11. Lytvynovska, Y. (2024) 'Stages of Memory Policy Implementation in Ukraine (1991-2023)' *Consensus*, (1), pp. 92-104. doi: [10.31110/consensus/2024-01/092-104](https://doi.org/10.31110/consensus/2024-01/092-104) [in Ukrainian]
12. Nora, P. (2014). *Present, nation, memory*. Repi, A. (Trans). Kyiv: Publishing house "KLIO". 272 p. [in Ukrainian]
13. Pozdnyakova-Kirbatyeva, E. G. (2013). System of social-historical memory and mnemologic society culture. *Ukrainian Society*, 4(47), 61-70. DOI: <https://doi.org/10.15407/socium2013.04.061> [in Ukrainian]
14. Principles of State Policy on the National Memory of the Ukrainian People: Law of Ukraine dated 21.08.2025 № 4579-IX: 30.08.2025. *Holos Ukrainy*, 29 ser., 1-8. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4579-20/print> (date of access: 30.08.2025) [in Ukrainian]
15. Condemnation of the communist and National Socialist (Nazi) totalitarian regimes in Ukraine and a prohibition on propaganda involving with their symbols: Law of Ukraine dated 09.04.2015 № 317-VIII: 21.05.2015. *Holos Ukrainy*, 20 trav. № 87 (6091), 15-19. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/317-19/print> (data zvernennia: 02.09.2025) [in Ukrainian]
16. Condemnation of communist and National Socialist (Nazi) totalitarian regimes in Ukraine and the prohibition of propaganda involving their symbols: Law of Ukraine dated 21.03.2023 № 3005-IX: 27.04.2023. *Holos Ukrainy*, 27 kvit. № 2, 17-19. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3005-20/print> (date of access: 02.09.2025) [in Ukrainian]

17. Dembitskyi, S., Zlobina, O., & Kostenko N. (2024). Ukrainian Society in Wartime. Year 2024. Kyiv: Institute of Sociology of the National Academy of Sciences of Ukraine in (eds.) Holovakha, Ye. & Dembits'kyi, S. Kyiv: Institute of Sociology of the National Academy of Sciences of Ukraine, 450 [in Ukrainian]
18. Filatov, V. V. (2025) 'Administrative and Legal Principles of the Formation of National Memory in the Conditions of Armed Aggression Against Ukraine'. *Scientist notes: Tavriya National University Vernadsky V. I. Series: Low Sciences*, 36(75), № 3, 88–93 <https://doi.org/10.32782/TNU-2707-0581/2025.3/15> [in Ukrainian]
19. Tserkovnyk, S. (2024). 'Normative-legal regulation of the renaming of settlements as a component of the decommunization process in Ukraine'. *Analytical and Comparative Jurisprudence*, 1, 157-161. DOI: [10.24144/2788-6018.2024.01.26](https://doi.org/10.24144/2788-6018.2024.01.26) [in Ukrainian]
20. Yablonskyi, Ya. V. (2025). 'A holiday calendar as a marker of Ukrainians' (un)acceptance of decommunisation and de-russification'. *Ukr. Socium*. 2(93), pp. 117-139. <https://doi.org/10.15407/socium2025.02.117>.
21. Yakubyn, O., Kazmirova, O. (2019). 'What politics of memory is needed in Ukraine in the 20's of 21st century: 12 proposals'. *National Technical University of Ukraine Journal. Political science. Sociology. Law*. 3(43). pp. 158-162. DOI: 10.20535/2308-5053.2019.3(43).198125.
22. Assmann, A. (2008). Canon and archive. In A. Erll & A. Nünning (Eds.), *Cultural memory studies: an international and interdisciplinary handbook*, 97-107.
23. Assmann, A. (2011). *Cultural Memory and Western Civilization. Functions, Media, Archives*. Cambridge; New York: Cambridge University Press.
24. Barthes, R. (1986). *The rustle of language* (Translated from French by R. Howard). Oxford: Basil Blackwell.
25. Belavusau, U., Gliszczynska-Grabias, A., & Mälksoo, M. (2021). Memory laws and memory wars in Poland, Russia, and Ukraine. *Jahrbuch des öffentlichen Rechts der Gegenwart (Neue Folge)*, 69(1), 95-116. DOI: [10.1628/joer-2021-0005](https://doi.org/10.1628/joer-2021-0005)
26. Bourdieu, P. (1977). *Outline of a theory of practice*. Cambridge: Cambridge University Press. DOI: <https://doi.org/10.1017/CBO9780511812507>.
27. Bowen, G. A. (2009). Document analysis as a qualitative research method. *Qualitative Research Journal*, 9(2), 27–40. DOI: <https://doi.org/10.3316/QRJ0902027>
28. Creswell, J. W. (2013). *Qualitative inquiry and research design: choosing among five approaches* (3rd ed.). Los Angeles: SAGE, 448. ISBN 978-1-4129-9531-3 (cloth), 978-1-4129-9530-6 (pbk.)
29. Fairclough, N. (1995). *Critical discourse analysis: The critical study of language*. London: Longman.
30. Flyvbjerg, B. (2006). Five misunderstandings about case-study research. *Qualitative Inquiry*, 12(2), 219-245. DOI: <https://doi.org/10.1177/1077800405284363>
31. Gnatiuk, O., & Melnychuk, A. (2023). A case study of de-Russification of Ukrainian hodonyms: Rigged trial or justice restored? *Names: A Journal of Onomastics*, 71(4), 41–55. DOI: <https://doi.org/10.5195/names.2023.2599>
32. Halbwachs, M. (1992). *On collective memory*. Chicago: University of Chicago Press.
33. Hordecki, B., & Nosova, B. (2024). Volodymyr Zelensky's Presidential Rhetoric as a Strategic Resource. *Przegląd Strategiczny*, 17, 225–240. DOI: <https://doi.org/10.14746/ps.2024.1.15>. [in English].
34. Huyssen, A. (2003). *Memory voids and the remaking of urban space*. Stanford, CA: Stanford University Press.
35. Olick, J. K. (2007). *The politics of regret: on collective memory and historical responsibility*. London; New York: Routledge.
36. Onuch, O., & Hale, H. (2022). *The Zelensky Effect*. London: C. Hurst & Co.
37. Prior, L. (2003). *Using documents in social research*. London: Sage, 232. DOI: <https://doi.org/10.4135/9780857020222>
38. Wodak, R., & Meyer, M. (2016). *Methods of critical discourse studies* (3rd ed.). London: Sage.
39. Yin, R. K. (2018). *Case study research and applications: Design and methods* (6th ed.). Thousand Oaks, CA: Sage.

The article received 10.10.2025

The article is approved for publication 10.11.2025

The article is recommended for publication 22.12.2025

The article is published 29.12.2025

DOI 10.26565/2227-6521-2025-55-08

УДК 305-055-2

РОЛЬ НАЦІОНАЛЬНОГО ФЕМІНІЗМУ У ФОРМУВАННІ ГРОМАДЯНСЬКОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ МІЖАНЦІВ(ОК) УКРАЇНИ

Молоціян Анастасія Олександрівна – магістр соціології, аспірантка факультету соціології Київський національний університет імені Тараса Шевченка, проспект Глушкова, 4-д, Київ, 03022, Україна, e-mail: nastiamol98@gmail.com, ORCID <https://orcid.org/0000-0001-7441-225X>

У статті здійснено аналіз ролі національного фемінізму у формуванні громадянської ідентичності мешканців(ок) України; доведено доцільність застосування феміністичного підходу національно-громадянського спрямування до українського контексту. Виокремлено авторський підхід до розуміння українського фемінізму як «громадянського», зважаючи на його історично зумовлені характеристики як «національного фемінізму» та «прагматичного фемінізму» (Марта Богачевська-Хом'як). Національний фемінізм визначено як форму державотворчого фемінізму, в якому право жінки на самовизначення є тотожним праву нації на суверенітет, а боротьба за гендерну рівність історично й практично невіддільна від національно-визвольних процесів та утвердження державності. Прагматичний фемінізм, згідно з концепцією Марти Богачевської-Хом'як, означено як підхід, що орієнтований на досягнення конкретних соціальних та інституційних змін, у межах якого гендерна рівність розглядається не як ідеологічна мета, а як умова ефективної участі жінок у громадському житті. Новітній український жіночий рух потрактовано авторкою в термінах «банального націоналізму» Майкла Білліга як «банальний громадянський фемінізм», що проявляється в практиках повсякденної громадянської участі (волонтерство, фінансова підтримка української армії, служба в Збройних силах України). Доведено, що звернення до властивого Україні національного фемінізму в його громадянському вимірі стало інструментальним доказом одночасного розвитку феміністичного руху та зміцнення національної стійкості через участь жінок у громадському житті. Визначено можливі напрямки подальших досліджень з обраної проблематики.

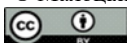
Ключові слова: громадянська ідентичність, національний фемінізм, «банальний націоналізм», гегемонна маскулінність, громадянський активізм, прагматичний фемінізм, український жіночий рух, гендерні відносини.

Для цитування: Молоціян А. О. Роль національного фемінізму у формуванні громадянської ідентичності мешканців(ок) України. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія Соціологічні дослідження сучасного суспільства: методологія, теорія, методи.* 2025. Випуск 55. С. 79-86. doi: <https://doi.org/10.26565/2227-6521-2025-55-08>

How to Cite: Molotsiian, A. (2025). 'The Role Of National Feminsm In The Formation Of Ukrainian Civic Identity'. *Visnyk of V. N. Karazin Kharkiv National University. Series Sociological studies of contemporary society: methodology, theory, methods.* 55. pp. 79-86. doi: <https://doi.org/10.26565/2227-6521-2025-55-08> [in Ukrainian]

Постановка проблеми. Актуальність теми зумовлена необхідністю переосмислення взаємодії громадянського та феміністичного вимірів сучасних викликів, що постали перед українським суспільством. Історичний досвід та тривала боротьба за державність постійно актуалізують питання громадянської ідентичності, роблячи його визначальним та пріоритетним для існування нації. Водночас феміністичний рух, попри значний поступ, радше відсувається на другий план, а його потенціал у державотворчих процесах залишається не до кінця розкритим або ж сприймається як вторинний. Попри характерну для українського контексту історичну тяглість тісного взаємозв'язку між громадянським та феміністичним питаннями, попри націєорієнтованість феміністичної думки, а також попри зорієнтованість жіночого руху на громадянську участь, цей взаємозв'язок не стільки заперечується, скільки залишається в тіні. Переривання історичної тяглості національного фемінізму в радянський період, а також характерне для воєнного часу послаблення феміністичного руху залишають все менше простору для реалізації потенціалу взаємодії громадянського та феміністичного дискурсів.

Після повномасштабного вторгнення рф в Україну дослідження перетину фемінізму й громадянської ідентичності почали актуалізуватися, проте здебільшого як секторальні або прикладні активістські розробки. Більшість із них зосереджується, радше, на окремих аспектах жіночого досвіду або громадянської мобілізації, не пропонуючи цілісної концептуалізації взаємодії феміністичного та громадянського вимірів даного феномену. У цьому контексті постає потреба в комплексному аналізі

українського фемінізму як історично зумовленого та контекстуально чутливого соціального феномену, що поєднує феміністичні та громадянські практики. Сучасне українське суспільство характеризується високим рівнем громадянської ідентичності, при чому її рівень постійно зростає. **Наукова проблема**, що зумовлює актуальність даної публікації, постає із запиту щодо виявлення чинників, що сприяють формуванню й подальшому зростанню громадянської ідентичності мешканців(ок) України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Опрацювання джерельної бази з досліджуваної теми свідчить про помірне зростання зацікавленості даною тематикою в сучасній українській науково-експертній площині, порівняно з періодом кінця 1990-х - початку 2000-х років, з натомість більш помітною активізацією в інформаційно-публіцистичному просторі. Відтак усі джерела можна поділити на дві умовні групи. До першої першочергово слід віднести публікації, присвячені історії українського жіночого руху та його ідеології, котрі не втратили своєї вагомості й сьогодні. Це фундаментальні наукові дослідження М. Богачевської-Хом'як [3; 4], Л. Смоляр [20], О. Маланчук-Рибак [13; 14], О. Кісь [23], а також класичні праці з проблем формування ідентичності, в тому числі громадянської, а саме роботи таких відомих західних та вітчизняних науковців, як Е. Еріксон [27], Е. Сміт [19], Б. Андерсон [2], В. Старосольський [21], О.-І. Бочковський [5]. У контексті обраної нами проблематики не можна не згадати наукові напрацювання відомого українського дослідника громадянської ідентичності О. Резніка [17]. Сучасне гроно досліджень феміністичного спрямування формують другу групу джерельної бази. До неї відносяться праці таких представниць вітчизняної соціологічної спільноти, як О. Стрельник [22], Т. Марценюк [15], Т. Червінська [24] О. Вілкова [6], які акцентують увагу на аналізі проблеми гендерної нерівності, особливо в умовах воєнного стану, а також дослідниць/дослідників, що працюють на стику історії та сучасного фемінізму (О. Гнатюк і М. Чех [8], М. Козловець [10], Я. Лис [11] та інші). Проте всі зазначені вище публікації та дослідження останніх років не торкаються впливу феміністичного руху на процеси формування громадянської ідентичності як важливої умови становлення української політичної нації.

З огляду на зазначене вище, **метою даної статті** є виявлення ролі та значення національного фемінізму у формуванні громадянської ідентичності мешканців(ок) України як визначальної складової становлення української політичної нації.

Виклад основного матеріалу. Реалізуючи мету нашої публікації, перш за все зазначимо, що теоретичне осмислення феномену нації й націєтворення, відповідно до усталеної в науці традиції, зокрема за Е. Смітом, засновується на виокремленні східної та західної моделі нації, де східна модель акцентує увагу на етнокультурних чинниках, що виконують компенсаторну функцію в умовах відсутності власної державності, а західна ґрунтується на громадянському принципі, відповідно до якого належність до нації визначається участю в політичній спільноті, а не етнічним походженням. Якщо західна модель акцентує на історичній території, політико-юридичній спільноті, політико-юридичній рівності її членів, спільній громадянській культурі та ідеології, яку називають громадянською, то східна модель національної ідентичності композиційно стосується факту соціально-культурного походження, мови, традицій та звичаїв, тобто етнічності. Поняття громадянської ідентичності є тотожним поняттю національної ідентичності, коли останню розглядають у межах парадигми стосовно нації як співгромадянства, спільноти, організованої за державно-політичною ознакою. Енциклопедія сучасної України визначає громадянську ідентичність як ототожнення себе зі спільнотою громадян національно-державного утворення, як феномен свідомого та активного громадянства, а також як усвідомлення себе членом громадянського суспільства [17]. Отже, громадянська ідентичність виступає як феномен свідомого та активного громадянства через усвідомлення себе громадянином(кою) певної держави. Громадянська ідентичність також визначається за рахунок ототожнення індивіда зі своєю країною, відчуттям гордості за Батьківщину та бажанням жити в межах своєї держави. Такі індикатори відображають важливі аспекти взаємодії індивіда з державою, зокрема його стосунки з державними інституціями, участю в політичному житті та рівнем підтримки різних суспільних ініціатив і напрямів розвитку країни. Означені прояви громадянської ідентичності не лише демонструють особисті переконання, але й підкреслюють ступінь емоційної прив'язаності до національної спільноти, раціонального розуміння суспільних процесів і готовності діяти на благо своєї країни, формуючи тим самим певний рівень масової свідомості.

Громадянська ідентичність мешканців(ок) України в сучасних умовах поступово вбудовується у повсякденні практики участі, що передбачають такі форми активізму, як волонтерство та фінансова підтримка армії. Таке відтворення ідентичності великою мірою робить її такою потужною, значимою та обов'язковою або навіть банальною, в термінах «банального націоналізму» (за визначенням британського соціолога М. Білліга [25]). Банальний націоналізм пов'язаний з повсякденними практиками та уявленнями людей, створюючи почуття належності до певної нації, одночасно відокремлюючи її від інших. Застосування концепту «банальності» до громадянської ідентичності дозволяє зафіксувати, як рутинні практики солідарності та залученості трансформуються у стабільні форми громадянської самосвідомості та активізму [16]. Стійку тенденцію до зростання громадянської згуртованості в українському суспільстві, а також високий рівень самоусвідомлення, патріотизму та відповідальності за майбутнє своєї держави

мешканців(ок) України демонструє соціологічне дослідження з проблем утвердження громадянської ідентичності, здійснене у 2025 році соціологічною групою «Рейтинг» на замовлення Міністерства молоді та спорту України [1]. Результати цього дослідження свідчать про те, що наразі в українському суспільстві громадянська модель нації переважає над етнічною, оскільки мешканці/мешканки нашої країни визначальними чинниками національної належності вважають самоусвідомлення свого українського громадянства, дотримання законів України і відчуття відповідальності за власну державу, а не етнічне походження чи релігійну приналежність.

Процеси формування та відтворення громадянської ідентичності не є гендерно нейтральними, що зумовлює залучення феміністичного підходу до вивчення формування громадянського активізму, в тому числі в екстремальних умовах, зокрема в умовах війни, яку наразі переживає українське суспільство. Фемінізм є складним, нормативно й ціннісно навантаженим поняттям та теоретичним підходом, який ґрунтується на принципових світоглядних засадах так само, як і громадянська ідентичність. Обидва концепти (і фемінізм, і громадянська ідентичність) нерідко зазнають спрощення в публічному дискурсі, де їх почасти викривлюють, редукують до поверхневих або крайніх форм, радикалізують і сприймають передусім крізь призму емоційних реакцій, а не аналітичного осмислення. Однак саме їхнє протиставлення частіше можна зустріти у публічному просторі через акцентування тих складових, які між собою різняться і за рахунок котрих вони зчитуються як взаємовиключні. Таке протиставлення з явним натяком на неможливості взаємодії та співіснування має низку причин різного рівня та характеру. Якщо громадянська ідентичність зосереджена передовсім на колективній ідентичності та патріотизмі, що нерідко ставляться вище за індивідуальні права чи свободи, то фемінізм, акцентує увагу саме на правах і свободах жінок. Як зазначає історикня та громадська активістка Я. Лис, «оформлення крайнього правого інтегрального націоналізму на українських теренах, який відмежувався від правоцентризму, породило його конфронтацію з феміністичним рухом 1930-х років» [11]. Така конфронтація була спричинена різницею пріоритетів: якщо фемінізм пропонує бачити жінку як індивіда з правами, рівністю, автономією, то громадянська ідентичність пропонує бачити жінку передовсім як представницю держави з визначеними обов'язками та ролями. Проте феміністична ідеологія не передбачає нівелювання прав людини або інтересів будь-якої групи. Згідно з цією ідеологією, загальнолюдські гуманістичні цінності не можуть нівелюватися на догоду інтересам нації, партії чи держави.

Окрім цього, громадянська ідентичність часто пов'язана із консервативними уявленнями про гендерні ролі, де жінки передовсім розглядаються як берегині культури, мови та сімейних цінностей, а чоловіки — як захисники держави. Ідеї «традиційної сім'ї», «традиційних гендерних ролей», «традиційної моралі» часто стають складовими консервативних публічних нарративів. Фемінізм кидає виклик цим стереотипам, виступаючи за рівноправність жінок у всіх сферах життєдіяльності суспільства, що може викликати протидію з боку консерваторів. У такому контексті фемінізм як рух за гендерну рівність, за зміну ролей і стереотипів сприймається як загроза цим традиційним для патріархального суспільства уявленням. У праці «Маскулінність та націоналізм: гендер та сексуальність у творенні націй» американська соціологиня Д. Нейджел розглядає національну державу як маскуліну інституцію, досліджуючи зв'язок між маскулінністю та державністю [7]. На її думку, культура та ідеологія гегемонної маскулінності - це «пальці однієї руки» з культурою та ідеологією гегемонного націоналізму, а сучасна форма західної маскулінності з'явилася приблизно в той самий час і в тому самому місці, що й сучасний націоналізм. Наголошуючи на тому, що маскулінність найяскравіше втілюється у політиці націоналізму, авторка підкреслює, що, з одного боку, національна держава — це маскуліна інституція, якій характерні ієрархія, домінування чоловіків на рівні прийняття рішень та жіноче підпорядкування, а з іншого боку, націоналізм вивисує та робить пріоритетними такі культурні норми й цінності, котрі традиційно виховуються у чоловіках. Водночас у межах національної культури жінкам відводиться виразно символічна роль: вони стають уособленням уявлень про фемінінність, сформованих у переважно маскулінних дискурсах, які визначають, якою «має бути» жінка та яке місце вона повинна посідати в суспільстві. Поняття гегемонної маскулінності запропонувала відома австралійська соціологиня Р. Коннелл, визначаючи гегемонну маскулінність як «конфігурацію гендерної практики, що втілює актуальну на даний момент відповідь на питання щодо легітимності патріархату, яка гарантує домінантне становище чоловіків та субординацію жінок» [26, р.77]. Тобто гегемонна маскулінність є нормативною домінуючою маскулінністю, для котрої на вершині ієрархії знаходиться певного штибу чоловік, якому притаманні саме ті риси, що заохочуються та підтримуються традиційними національними уявленнями про нього. Саме уявлення про «ідеального представника» національної держави та ідеального воїна-захисника цілком збігається з уявленням про те, хто займає вершину ієрархії у вимірі гегемонної маскулінності. Поняття «гегемонна маскулінність» та відповідні йому феномени дозволяє з'ясувати, яким чином домінантні уявлення про мужність структурують національні дискурси, закріплюючи асоціацію громадянської «повноцінності» з маскулінними моделями захисту, сили та контролю. Таким чином, держава відтворює та заохочує гендерну ієрархію, а гендерна ієрархія продукує для національної держави гегемонну маскулінність.

Пріоритетність і нагальність питань національної безпеки, що опиняються сьогодні в центрі уваги, на нашу думку, виступають однією з важливих причин, яка зумовлює суперечність між фемінізмом та громадянською ідентичністю. Так, якщо громадянська ідентичність ставить на перший план національні й державні інтереси, відкладаючи, в тому числі, питання гендерної рівності як «несвоєчасні», то фемінізм вимагає, щоб гендерна рівність була невід'ємною частиною будь-якого суспільного порядку, незалежно від обставин і ситуації. В екстремальних умовах феміністичний поступ відкладається або маргіналізується, поступаючись місцем питанням виживання та національної безпеки. Внаслідок цього формується серйозна небезпека не лише тимчасового призупинення, а й поступового згортання вже досягнутих феміністичних здобутків, виборених упродовж попередніх років. Такий процес може супроводжуватися поверненням до більш консервативних підходів та соціальних практик, які закріплюють чіткі гендерні ролі, що обмежують можливості участі жінок в усіх сферах життєдіяльності суспільства. Отже, громадянська ідентичність, з одного боку, та фемінізм – з іншого, на перший погляд, можуть здаватися суперечливими та взаємовиключними феноменами. Однак більш глибокий аналіз доводить, що вони не лише не є такими, але й часто співіснують, доповнюючи та посилюючи один одного. Фемінізм та громадянська ідентичність можуть взаємодіяти у процесах формування колективної ідентичності, коли жінки виступають символами національної культури та її репрезентації. Наприклад, ідеал «батьківщини-матері» поєднує гендерні і національні символи, підкреслюючи вагу жіночої ролі у підтримці національної спільноти. Ще одним прикладом взаємодії фемінізму та громадянської ідентичності є постколоніальний фемінізм, теоретики(ні) якого вивчають взаємозв'язок між колоніальним пригніченням, гендерною нерівністю та національним самовизначенням. На думку прихильників(ць) цієї теорії, емансипація жінок може ставати частиною національної боротьби за незалежність, де феміністичні ідеї інтегруються у більш широкий контекст опору імперській чи колоніальній політиці.

Концепція постколоніального фемінізму має значний потенціал для аналізу становища українських жінок, оскільки вона дозволяє враховувати подвійний тиск, з яким вони стикаються: з одного боку, це системний гніт патріархальних структур, а з іншого — наслідки історичного імперського впливу, що продовжують формувати соціальні, політичні та культурні обмеження їхніх прав і можливостей. Патріархат, який, на нашу думку, є традиційним для українського суспільства та передбачає, зокрема, чіткі гендерні ролі, формує стійкі культурні стереотипи та зберігає усталений суспільний лад, який обмежує роль жінки, водночас імперський (радянський) спадок продовжує впливати на всі аспекти суспільного життя. Такий колоніалізм не завжди легко помітити, адже він функціонує на рівні щоденних практик, культурних норм та неусвідомленого відтворення ієрархій, знаходячи прояв у межах суспільних конвенцій, замаскованих під «нормальність» [18]. У цьому контексті постколоніальний фемінізм пропонує важливий інструмент для розуміння того, як ці два види упослідження співіснують та впливають на життя жінок в Україні, водночас вказуючи на необхідність деконструкції цих непомітних, але впливових механізмів. Таким чином, цілком обґрунтованим є застосування не лише терміну постколоніальності відносно українського контексту, а й теорії постколоніального фемінізму щодо України.

Гендерний аспект українського суспільства влучно змальовує вітчизняна науковиця О. Стрельник у монографії «Турбота як робота: материнство у фокусі соціології» [22], де авторка переконливо доводить, як усталені гендерні норми й уявлення про «природну» жіночу роль у сфері материнства та догляду продовжують відтворюватися на рівні соціальних практик та інституцій в українському суспільстві. Концептуалізація турботи як форми праці дозволяє виявити структурну невидимість неоплачуваної репродуктивної роботи жінок, що підтримується звичною для українського суспільства моделлю розподілу гендерних ролей і водночас обмежує повноцінну громадянську участь жінок. Феміністична критика усталеного соціального порядку, який, попри трансформації, залишається актуальним для сучасного українського контексту, виявляє обмеження участі жінок у громадському житті. Відомі вітчизняні соціологині Т. Червінська та М. Соболевська розглядали гендерну нерівність, у тому числі, крізь призму розподілу часу як політичного ресурсу, що впливає на участь жінок у суспільному житті [24]. Адже структурний розподіл часу між неоплачуваною доглядовою працею та іншими соціальними ролями обмежує можливості жінок брати участь у громадських процесах.

Оригінальний аналітичний підхід поєднання феміністичного та громадянського дискурсу демонструють авторки статті «Між колоніальністю і націоналізмом: генеалогії феміністичного активізму в Україні» О. Плахотник та М. Маєрчик. Їхній підхід відрізняється від звичного західного означення хвиль фемінізму, який сприймається за замовчуванням та вважається універсальним. Твердження, ніби український фемінізм має дещо інший відлік та специфіку, доводиться ними у концептуальній рамці темпоральності через визначення «часу нації» і «часу фемінізму» як різних форм мислення й практик, націлених на різне майбутнє.

Поняття «час нації» визначається як лінійний історичний час, пов'язаний з ідеєю прогресу й розвитку. Це рух від того, що осудливо сприймають як відстале, непродуктивне, повільне, міноритарне, утопічне, до того, що схвально сприймають як прогресивне, продуктивне, успішне, тріумфальне й масове

[12]. Тобто є час посилення панівних систем, патріархальної спрямованості гендерного порядку і час послаблення рухів за права тих чи інших спільнот, час призупинки феміністичного активізму.

Поняття «час фемінізму» позначає темпоральність, у якій розгортаються ідеї не про те, як отримати доступ до позицій у структурах домінування, а як подолати, демонтувати, відмовитися від структур домінування або знайти спосіб жити поза ними, як організувати життєвий світ за іншим принципом, на відміну від системи поневолення, пригнічення й колонізації. У контексті «часу фемінізму» йдеться, радше, про гендерний активізм, емансипацію, про злам усталених патріархальних норм і правил.

Маємо підкреслити, що феміністичний активізм в Україні пройшов складний шлях становлення, зіткнувшись із численними викликами в перебігу національних, політичних та соціальних змін. Ініціативи, зокрема «Фемен» і «Феміністична Офензива», які започаткував «час фемінізму», з'явилися лише на початку 2010-х років, ставши помітним явищем у громадському житті України. Вони тимчасово порушили домінування «часу нації» — суспільного порядку, орієнтованого на національні інтереси й ідеології. У 2013 році цей активізм вийшов із публічного дискурсу через ускладнені політичні події під час Євромайдану, що стало певним переломним моментом, коли, незважаючи на потенціал для утвердження гендерної рівності, феміністичний рух був маргіналізований, а «час фемінізму» поступився місцем відродженню та утвердженню «часу нації». Після Євромайдану «час фемінізму» пережив нову хвилю активізації на тлі воєнних дій, коли почали формуватися нові феміністичні групи, котрі все частіше стали включати громадянський компонент у свою колективну ідентичність. Таким чином, новітній етап українського феміністичного руху відображає складність і динамічність суспільних змін, балансує між підтримкою національного відродження та боротьбою за гендерну рівність, що, власне, й свідчить про складну взаємодію фемінізму й громадянської ідентичності в умовах війни та інших суспільних викликів. За наявності протиріч між громадянським та феміністичним вимірами активізму все ж реалії воєнного стану (зростання участі жінок у ЗСУ, волонтерстві та інших громадських ініціативах) доводять, що взаємодія між фемінізмом та громадянськістю залежить від історичного контексту, певних політичних обставин і способів конструювання ідентичностей. Ці концепти та відповідні їм феномени можуть співіснувати у форматі взаємовигідного посилення, оскільки однією з умов довготривалого феміністичного поступу є демократичність держави та національна незалежність, тоді як задля стійкості нації та розвитку держави необхідною є повноцінна громадянська участь жінок.

Доречно нагадати, що український фемінізм кінця XIX-го – початку XX-го століття називали «прагматичним фемінізмом» або «фемінізмом дії». Прагматичний фемінізм можна визначити як рух, орієнтований на досягнення конкретних соціальних змін. У межах прагматичного фемінізму гендерна рівність розглядається не як ідеологічна мета, а як умова ефективної участі жінок у суспільному житті. Зазначене поняття було запропоноване М. Богачевською-Хом'як, аби увиразнити специфіку українського фемінізму, наголошуючи, що жіночі організації вирішували конкретні соціальні проблеми, займалися громадською діяльністю, фокусувалися на питаннях національних, проте не розглядали феміністичну ідеологію системно [3;4]. Як зазначала Л. Смоляр, прагматичний фемінізм став типологічно суспільним явищем у практиці тих народів, що перебували на етапі передіндустріального суспільства і головною метою мали реалізацію національно-визвольних завдань [20]. Прагматичний фемінізм та національний фемінізм є специфічними формами прояву фемінізму на теренах України.

Відновлення жіночого руху в незалежній Україні супроводжувалося процесами деконструкції радянської ідентичності та поступовим поверненням феміністичного дискурсу, а також відновленням пам'яті про дорадянський жіночий рух. Новітній історичний період означив широке поле проявів перетину феміністичної та громадської позиції і в наративах публічних осіб, і в громадських практиках. Це саме ті випадки, коли жінки, активно залучені до військової або волонтерської діяльності, до інших проявів активізму, демонструють свою громадянську позицію та участь, а також називають себе феміністками, адвокуючи захист прав жінок, виступають проти сексизму та будь-яких форм гендерної дискримінації. Такі приклади демонструють сучасний прояв національного фемінізму в українському суспільстві саме через особистісні позиції, безпосередню залученість та тісний взаємозв'язок феміністичного та громадянського феноменів. Ця «банальність» громадської активності проявляється саме за рахунок усталеності, систематичності й повсякденності проявів громадської ідентичності та участі. Військова служба, волонтерство, адвокація, публічні збори на армію, блогінг та багато інших важливих громадських практик українських жінок стали невід'ємною складовою сучасного суспільного життя. Саме в цьому відчувається зв'язок із першими українськими феміністками, котрі у своїй риториці відчутний акцент робили на темі національного визволення, для котрих фемінізм став інструментом для досягнення національної мети.

Висновки. Специфікою та характерною рисою українського фемінізму є його національна спрямованість, безпосередня включеність у громадські процеси, що зумовлює недоцільність його розгляду поза національним контекстом. Український фемінізм поєднує ідеї гендерної рівності з боротьбою за національне визволення, державність та збереження культурної ідентичності. На відміну від західного ліберального фемінізму, який часто фокусується на індивідуальних правах жінки, національний фемінізм

стверджує, що жінка не може бути вільною в поневоленій нації, визначаючи жіноче питання як невід’ємну частину питання про незалежність. Поєднання притаманного Україні національного фемінізму, зорієнтованого на соціальну відповідальність і включеність у національний рух, із прагматичним фемінізмом, зосередженим на діяльнісних і результативних формах жіночого активізму, формує підґрунтя для громадянського виміру українського фемінізму. Така практична й націєорієнтована спрямованість зумовлює фокус українського національного фемінізму на державотворенні, розширенні громадської участі та політичному представництві жінок, що засвідчує доцільність визначення українського фемінізму як громадянського.

Перспективним напрямом подальших досліджень з обраної нами проблематики є поглиблений аналіз взаємодії феміністичного та громадянського вимірів суспільних відносин через практики «банальної» участі. Окремої емпіричної уваги потребує дослідження механізмів трансформації повсякденної активності у сталу політичну суб’єктність та її подальшу інституціоналізацію у формі представництва. Важливим напрямом є також вивчення еволюції українського фемінізму та його ролі у формуванні громадянської ідентичності мешканців(ок) України в умовах війни та повоєнної відбудови.

Список використаної літератури:

1. Аналітичний звіт за результатами соціологічного дослідження у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності (2025 рік) [Електронний ресурс] / Міністерство молоді та спорту України. Київ, 2025. URL: https://mms.gov.ua/storage/app/sites/16/Patriotychne_vyhovannia/Soc_doslidzhennia/2025/2025-analiticnii-zvit-doslidzennia-u-sferi-utverdzhennia-ukrayinskoyi-nacionalnoyi-ta-gromadianskoyi-identichnosti.pdf.
2. Андерсон Б. Уявлені спільноти. Міркування щодо походження й поширення націоналізму. 2 вид., Київ: Критика, 2001. 276 с.
3. Богачевська-Хом’як М., Веселова О.М. Жіночий рух в Україні [Електронний ресурс]. *Енциклопедія історії України: Т. 3: Е-Й* / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. К.: В-во «Наукова думка», 2005. 672 с.: іл.. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Zhinochy_rukh_v_Ukraini.
4. Богачевська-Хом’як М. Білим по білому. Жінки в громадському житті України. 1884–1939. Київ: Либідь, 1995. 424 с.
5. Бочковський О. І. Вступ до націології. Київ: Генеза, 1998. 144 с.
6. Вілкова О. Соціальні наслідки війни: гендерний аспект. *Творення нових соціальних порядків в умовах російсько-української війни: збірник матеріалів XIII Львівського соціологічного форуму* (м. Львів, 20 жовт. 2023 р.). Львів: ЛНУ ім. Івана Франка, 2023. С. 148–151. URL: <https://clio.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2014/11/ZBIRNYK-13-sociolog-forum-2023.pdf>
7. Гендерний підхід: історія, культура, суспільство: хрестоматія / під ред. Л. Гентош, О. Кісь. Львів: ВНТЛ-Класика, 2003. 252 с. URL: <https://uamoderna.com/images/biblioteka/gender-approach-anthology.pdf>.
8. Гнатюк О., Чех М. Видання спадщини Ольгерда Іполита Бочковського. Бочковський О. І. *Вибрані праці та документи: у 3 т. Т. 1* / упоряд. О. Гнатюк, М. Чех. Київ: Україна Модерна: Дух і Літера, 2018. С. 5–10.
9. Кісь О. Фемінізм в Україні: кроки назустріч собі. Ч. 1. Академічний фемінізм [Електронний ресурс]. *Гендер в деталях*. 2019. 22 квіт. URL: <https://genderindetail.org.ua/season-topic/gender-after-euromaidan/feminizm-v-ukraini-kroki-nazustrich-sobi-ch-1-akademichniy-feminizm-1341003.html>.
10. Козловець М. Національна ідентичність як соціокультурний феномен. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка*. 2011. Вип. 60. С. 3–11. URL: <http://surl.li/ogayut>.
11. Лис (Лишка) Я. Український фемінізм та націоналізм в умовах Холодної війни (1946–1991). *Гендер в деталях*. 2020. 7 листоп. URL: <https://genderindetail.org.ua/library/istoriya-i-pamyat/feminism-and-nationalism-during-the-cold-war.html>
12. Маєрчик М., Плахотник О. Між колоніальністю і націоналізмом: генеалогії феміністичного активізму в Україні [Електронний ресурс]. *Критика феміністична: східноєвропейський журнал феміністичних і квір-студій*. 2019. № 1. URL: <https://doi.org/10.52323/079441>.
13. Маланчук-Рибак О. Жіночий рух як ідеологія і практика суспільних змін. *Основи теорії гендеру: навч. посіб.* Київ: К.І.С., 2004. С. 182–219. URL: https://genderindetail.org.ua/netcat_files/58/66/osnovy_teorii_genderu.pdf.
14. Маланчук-Рибак О. Ідеологія та суспільна практика жіночого руху на західноукраїнських землях XIX – першої третини XX ст.: монографія. Чернівці: Книги – XXI, 2006. 512 с. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Malanchuk-Rybak_Oksana/Ideolohiia_ta_suspilna_praktyka_zhinochoho_rukhu_na_zakhidnoukrainskykh_zemliakh_KhIKh_pershoi_tret.pdf
15. Марценюк Т. Забезпечення гендерної рівності у Збройних Силах України. *Empirio*. 2024. Т. 1, № 1. С. 44–54. URL: <https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/b7b419ca-1f3a-48fc-9f65-d7a396ba37f6/content>.
16. Молоціян, А. О. (2024). Про «банальність» громадянської ідентичності в період війни РФ проти України (2014–2024). *Перспективи. Соціально-політичний журнал*, (2), 240–248. <https://doi.org/10.24195/spj1561-1264.2024.2.30>.
17. Резнік О. С. Громадянська ідентичність [Електронний ресурс]. *Енциклопедія Сучасної України: у 30 т.* / редкол.: І. М. Дзюба [та ін.]; НАН України, НТШ. Київ: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2006. Т. 6: Го – Гю. URL: <https://esu.com.ua/article-31975>
18. Рябчук М. Долання амбівалентності. Дихотомія української ідентичності – історичні причини та політичні наслідки. Київ: ІпіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2019. 240 с. URL: https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2019/04/dolannia_ambivalentnosti.pdf.
19. Сміт Е. Д. Національна ідентичність / пер. з англ. П. Таращука. Київ: Основи, 1994. 224 с. URL: <http://dontsovnyc.com.ua/wp-content/uploads/2016/02/Smit-Antoni.-Natsionalna-identychnist.pdf>
20. Смоляр Л. Минувле заради майбутнього. Жіночий рух Наддніпрянської України II пол. XIX — поч. XX ст. Сторінки історії: монографія. Одеса: Астропринт, 1998. 408 с.
21. Старосольський В. Теорія нації / передм. Б. Заречнюка. Нью-Йорк; Київ: Наук. т-во ім. Шевченка, 1998. 157 с.

22. Стрельник О. Турбота як робота: материнство у фокусі соціології [Електронний ресурс]. *Представництво Фонду імені Гайнріха Бьолля в Україні*. 2017. URL: <https://ua.boell.org/uk/2017/05/23/turbota-yak-robota-materinstvo-u-fokusi-sociologiyi>.
23. Фемінізм у незалежній Україні: еволюція сприйняття: [лекція Оксани Кісь]. *Національна академія наук України: [офіційний вебсайт]*. 2019. 27 верес. URL: <https://old.nas.gov.ua/UA/Messages/Pages/View.aspx?MessageID=5505>
24. Червінська Т. Г., Соболевська М. О. Часовий вимір гендерної нерівності. *Актуальні проблеми філософії та соціології*. 2021. Вип. 31. С. 74–78. DOI: <https://doi.org/10.32837/apfs.v0i31.1006>. URL: <https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/725e9866-6412-4d26-8666-b3eb8a37a5a5/content>
25. Billig M. *Banal Nationalism*. London : SAGE Publications, 1995. 208 p.
26. Connell R. W. (2005). *Masculinities*. 2nd ed. Berkeley, CA : University of California Press, 324 p. URL: <https://genderandmasculinities.wordpress.com/wp-content/uploads/2017/02/robert-w-connell-masculinities-second-edition-3.pdf>.
27. Erik H. Erikson. *Identity, youth and crisis*. New York: W. W. Norton Company, 1968.- 336 p.

Статтю отримано 17.08.2025

Статтю рекомендовано до публікації 17.09.2025

Статтю прийнято до друку 22.12.2025

Статтю опубліковано 29.12.2025

The article received 17.08.2025

The article is approved for publication 17.09.2025

The article is recommended for publication 22.12.2025

The article is published 29.12.2025

THE ROLE OF NATIONAL FEMINISM IN THE FORMATION OF UKRAINIAN CIVIC IDENTITY

Molotsiian Anastasiia – Master of Science in Sociology, PhD student, Faculty of Sociology, Taras Shevchenko National University of Kyiv, Hlushkov ave. 4-d, Kyiv, 03022, Ukraine, e-mail: nastiamol98@gmail.com ORCID <https://orcid.org/0000-0001-7441-225X>

The article provides a theoretical analysis of the role of national feminism in shaping the civic identity of Ukrainian residents; it substantiates the feasibility of applying a nationally and civically oriented feminist approach to the Ukrainian context. The author's distinct approach to conceptualizing Ukrainian feminism as "civic" is outlined, taking into account its historically determined characteristics as "national feminism" and "pragmatic feminism" (Martha Bohachevsky-Chomiak). National feminism is defined as a form of state-building feminism, in which a woman's right to self-determination is identical to the nation's right to sovereignty, and the struggle for gender equality is historically and practically inseparable from national liberation processes and the consolidation of statehood. Pragmatic feminism, according to Martha Bohachevsky-Chomiak's concept, is defined as an approach oriented toward achieving specific social and institutional changes, within which gender equality is viewed not as an ideological goal, but as a prerequisite for women's effective participation in civic life. The contemporary Ukrainian women's movement is interpreted by the author in terms of Michael Billig's "banal nationalism" as "banal civic feminism," which manifests itself in the practices of everyday civic participation (volunteering, financial support of the Ukrainian army, service in the Armed Forces of Ukraine). It is demonstrated that the appeal to Ukraine's inherent national feminism in its civic dimension has become instrumental evidence of the simultaneous development of the feminist movement and the strengthening of national resilience through women's participation in public life. Potential directions for further research on the chosen problematics are identified.

Keywords: national and civic identity, national feminism, 'banal nationalism', hegemon masculinity, civic activism, pragmatic feminism, Ukrainian women's movement, gender relations.

References:

1. *Analytical report on the results of a sociological study in the field of affirming Ukrainian national and civic identity (2025)* / Ministry of Youth and Sports of Ukraine. Kyiv, 2025. URL: https://mms.gov.ua/storage/app/sites/16/Patriotychno_vyhovannia/Soc_doslidzhennia/2025/2025-analiticnii_zvit-doslidzennia-u-sferi-utverdzenia-ukrayinskoyi-nacionalnoyi-ta-gromadianskoyi-identichnosti.pdf
2. Anderson, B. (2001). *Imagined Communities. Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*. 2 ed. Kyiv: Krytyka. 276 p. [in Ukrainian].
3. Bohachevska-Chomiak, M., Veselova, O. (2005). Women's Movement in Ukraine. *Historic Encyclopedia of Ukraine: 3*. Eds. V. Smoliiy and others. NASU. Institute of History of Ukraine. Kyiv: Naukova dumka. 672 p. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Zhinochy_rukh_v_Ukraini.
4. Bohachevska-Chomiak, M. (1995). *Feminists Despite Themselves: Women in Ukrainian Community Life. 1884-1939*. Kyiv: Lybid. 424 c. [in Ukrainian]
5. Bochkovsky, O.-I. (1998). *Introduction to Naciology*. Kyiv: Heneza. 144 p. [in Ukrainian]

6. Vilkova, O. (2023). Social Consequences of the War: gender aspect. In: *Creation of New Social orders in conditions of Russian-Ukrainian War. Collected materials of XIII Lviv Sociological Forum. Lviv, 20 October, 2023*. Lviv: Ivan Franko LNU. P. 148–151. URL: <https://clio.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2014/11/ZBIRNYK-13-sociolog-forum-2023.pdf>.
7. *Gender Approach: history, culture, society. Reader*. (2003). Eds. Hentosh L., Kis O. Lviv: VNTL-Klasyka: BHTЛ-Kласика.- 252p. URL: <https://uamoderna.com/images/biblioteka/gender-approach-anthology.pdf>.
8. Hnatiuk, O., Chech, M. (2018). Issue of Heritage of Olgerd-Ipolit Bochkovsky. In: Bochkovsky O.I. *Selected Works and Documents. V.1*. Kyiv: Ukraina Moderna: Duch i Litera. P. 5–10 [in Ukrainian]
9. Kis, O. (2019). Feminism in Ukraine: Steps towards Yourself. P. 1. Academic Feminism In: *Gender in Details*. 22 April. URL: <https://genderindetail.org.ua/season-topic/gender-after-euromaidan/feminizm-v-ukraini-kroki-nazustrich-sobi-ch-1-akademichniy-feminizm-1341003.html>.
10. Kozlovets, M. (2011). National Identity as Sociocultural Phenomenon. *Visnyk of Ivan Franko Zhytomyr State University*. Issue 60. P. 3-11. <http://surl.li/ogayut> [in Ukrainian]
11. Lys, (Lyshka) Ya. (2020). Ukrainian Feminism and Nationalism during the period of Cold War (1946–1991). *Gender in Details*. 7 November. URL: <https://genderindetail.org.ua/library/istoriya-i-pamyat/feminism-and-nationalism-during-the-cold-war.html> [in Ukrainian]
12. Majerchuk, M., Plakhotnyk, O. (2019). Between Colonialism and Nationalism: Genealogy of Feminist Activism in Ukraine. *Critics Feministic: East-European Journal of Feminist and Queer studies*. № 1. URL: <https://doi.org/10.52323/079441>.
13. Malanchuk-Rybak, O. (2004). Women's Movement as Ideology and Practice of Social Changes. In: *Basics of Gender Theory. Textbook*. Kyiv: K.I.S. C. 182-219. URL: https://genderindetail.org.ua/netcat_files/58/66/osnovy_teorii_genderu.pdf.
14. Malanchuk-Rybak, O. (2006). *Ideology and Social Practice of Women's Movement on the Western Ukrainian Lands of XIX-first third part XX century*: Monography. Chernivtsi: Knygy-XXI. 512 c. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Malanchuk-Rybak_Oksana/Ideolohiia_ta_suspilna_praktyka_zhinochoho_rukhu_na_zakhidnoukrainskykh_zemliakh_KhIKh_pershoi_tret.pdf
15. Martseniuk, T. (2024). 'Ensuring of Gender Equality in the Military Forces of Ukraine'. *Empirio*. V.1(1.44-54). URL: <https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/b7b419ca-1f3a-48fc-9f65-d7a396ba37f6/content>.
16. Molotsiian, A. (2024). 'About 'Banality' of Civic Identity during the period of War Russia against Ukraine (2014–2024)' *Perspektyvy. Social-Political Journal*, (2), 240–248. <https://doi.org/10.24195/spj1561-1264.2024.2.30> [in Ukrainian]
17. Reznik, O. (2006). Civic Identity. In: *Encyclopedia of Modern Ukraine*. Eds. I. Dziuba and others. NAS of Ukraine, NTSU. Kyiv: Institute of Encyclopedic Research NAS of Ukraine. V. 6: Go-Go. <https://esu.com.ua/article-31975>.
18. Riabchuk, M. (2019). *Overcoming the Ambivalence. Dichotomy of Ukrainian Identity – Historical Reasons and Political Consequences*. Kyiv: Ivan Kuras IPES NAS of Ukraine. 240 c. URL: https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2019/04/dolannia_ambivalentnosti.pdf
19. Smith, A. (1994). *National Identity*. Kyiv: Osnovy. 224 c. Available at: <http://dontsov-nic.com.ua/wp-content/uploads/2016/02/Smit-Entoni.-Natsionalna-identychnist.pdf> [in Ukrainian]
20. Smoliar, L (1998). *Past for the Future. Women's Movement of Dnieper Ukraine II part of XIX-XX century. Pages of History*. Monography. Odesa: Astroprint. [in Ukrainian]
21. Starosolsky, V. (1998). *The Theory of Nation*. New-York; Kyiv: NTSU. 157 c. [in Ukrainian].
22. Strelnyk, O. (2017). *Care as A Work: Maternity in the Focus of Sociology*. Kyiv: UA Boell Foundation. 288 P. URL: <https://ua.boell.org/uk/2017/05/23/turbota-yak-robota-materinstvo-u-fokusi-sociologiyi>.
23. Feminism in the Independent Ukraine: Evolution of Perception (2019). Lecture of Oxana Kis. *NAS of Ukraine*. 27 Sept. URL: <https://old.nas.gov.ua/UA/Messages/Pages/View.aspx?MessageID=5505>.
24. Chervinska, T., Sobolevska, M. (2021). Time Dimension of Gender Inequality. *Actual Problems of Philosophy and Sociology*. Issue 31. P. 74-78. DOI: <https://doi.org/10.32837/apfs.v0i31.1006>. URL: <https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/725e9866-6412-4d26-8666-b3eb8a37a5a5/content> [in Ukrainian]
25. Billig M. *Banal Nationalism*. London: SAGE Publications, 1995. 208 p.
26. Connell, R. W. (2005) *Masculinities*. 2nd ed. Berkeley, CA: University of California Press, 324 p. URL: <https://genderandmasculinities.wordpress.com/wp-content/uploads/2017/02/robert-w-connell-masculinities-second-edition-3.pdf>
27. Erikson Erik H. (1968). *Identity, youth and crisis*. New York: Norton Company, 336 p.

The article received 17.08.2025

The article is approved for publication 17.09.2025

The article is recommended for publication 22.12.2025

The article is published 29.12.2025

РОЗДІЛ 3

ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМ ОСВІТИ ТА МОЛОДІ

DOI 10.26565/2227-6521-2025-54-09

УДК 316.346.32-053.6:316.752

ЦІННІСНІ ПРЕФЕРЕНЦІЇ УКРАЇНСЬКИХ СТАРШОКЛАСНИКІВ В УМОВАХ ВІЙНИ: СПІЛЬНЕ ТА ВІДМІННЕ В РЕГІОНАЛЬНОМУ ВИМІРІ

Сокурянська Людмила Георгіївна – докторка соціологічних наук, професорка, професорка ЗВО кафедри соціології ННІ соціології та медіакомунікацій Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, майдан Свободи, 6, Харків, 61022, Україна, e-mail: sokuryanska@karazin.ua, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4097-952X>

Беляєва Вікторія Олександрівна – аспірантка кафедри соціології ННІ соціології та медіакомунікацій Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, майдан Свободи, 6, Харків, 61022, Україна, e-mail: viktorii.bieliaieva@student.karazin.ua, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0437-0116>

У статті аналізуються ціннісні преференції старшокласників України в умовах російсько-української війни. Надаються авторські визначення таких понять, як «ціннісні преференції» (ієрархічно побудована система життєвих переваг особистості, тобто система її екзистенційних цінностей та ціннісних пріоритетів у всіх сферах її діяльності (професійній, громадській, політичній, сімейно-побутовій, освітній, дозвіллевій тощо)) та «українська політична нація» (спільнота громадян української держави всіх національностей, мовних та релігійних преференцій, об'єднаних спільними цінностями, політичними інтересами, патріотичними настановами, повагою до історії та культури України, її державних символів та готовністю захищати суверенітет та цілісність своєї країни). Наводяться результати всеукраїнського соціологічного дослідження «Старшокласник – 2024: життєві та освітньо-професійні плани старшокласників України в умовах війни», що проводилось за ініціативи Соціологічної асоціації України фахівцями кафедри соціології навчально-наукового інституту соціології та медіакомунікацій Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна протягом жовтня-листопада 2024 року. Розглядаються орієнтації українських старшокласників на термінальні та інструментальні цінності, їхні освітньо-професійні плани після отримання середньої освіти, оцінки престижності та привабливості тих чи інших професій, мотивація отримання вищої освіти, професійний вибір, громадянська ідентичність тощо. Формулюється висновок про те, що високий рівень громадянської ідентичності та зафіксована єдність ціннісних преференцій українських старшокласників у різних сферах їхньої життєдіяльності за відсутності відчутних міжрегіональних відмінностей у цих показниках дають підстави говорити про активне становлення української політичної нації на мезосоціальному рівні цього процесу.

Ключові слова: ціннісні преференції, російсько-українська війна, старшокласники, освітньо-професійні плани, громадянська ідентичність, українська політична нація.

Для цитування: Сокурянська Л. Г., Беляєва В. О. Ціннісні преференції українських старшокласників в умовах війни: спільне та відмінне в регіональному вимірі. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія Соціологічні дослідження сучасного суспільства: методологія, теорія, методи.* 2025. Випуск 55. С. 87-101. doi: <https://doi.org/10.26565/2227-6521-2025-54-09>

How to Cite: Sokuryanska, L. & Bieliaieva, V. (2025) 'Value Preferences Of Ukrainian Senior Grade Students In War Conditions: Common And Different In The Regional Dimension'. *Visnyk of V. N. Karazin Kharkiv National University. Series Sociological studies of contemporary society: methodology, theory, methods.* 55. pp. 87-101. doi: <https://doi.org/10.26565/2227-6521-2025-54-09> [in Ukrainian]

Постановка проблеми та актуальність статті. Невсучасний інтерес до «таємничого світу цінностей» (Г. Ріккерт) зумовлюється не тільки актуальною науковою, але й нагальною суспільною потребою у визначенні можливих напрямків подальших соціокультурних трансформацій у їхньому глобальному та локальному контекстах, адже, як засвідчує історія, ціннісні зміни є чи не найбільш

значущим чинником і водночас показником соціальної динаміки. Протягом довгого часу вважалося, що одним із головних суб'єктів цієї динаміки є молодь, яка, інтеріоризуючи аксіофеномени попередніх поколінь, одночасно вносила у суспільство власний ціннісний дискурс, тим самим змінюючи його. В умовах сучасного експоненційного світу, тобто світу, який змінюється надзвичайно швидко та непередбачувано, дослідження чинників та суб'єктів суспільної трансформації значно проблематизується як з онтологічної, так і з гносеологічної точки зору. По-перше, виникає питання, чи саме зміна поколінь є сьогодні рушійною силою трансформації соціуму, чи за сучасних умов суб'єктність молоді у процесах соціальної динаміки суттєво знижується, поступаючись інформаційним та комунікативним технологіям, які здійснюють значний вплив на соціальну взаємодію у всіх сферах життєдіяльності суспільства, перетворюючи знання та інформацію в головну цінність та найпотужніший фактор розвитку соціуму. По-друге, необхідно з'ясувати, наскільки цей глобальний тренд відповідає змінам, які відбуваються на локальному рівні, тобто на рівні конкретних суспільств, умови функціонування яких суттєво відрізняються в силу тих чи інших об'єктивних та суб'єктивних причин. У межах даної статті ми акцентуємо увагу на екстремальній ситуації, яку переживає сьогодні українське суспільство, а саме на його трансформації в умовах війни. По-третє, важливо визначити, як за цих умов змінюються ціннісні преференції різних молодіжних когорт, зокрема українських старшокласників, які, маємо сподіватися, вже в недалекому майбутньому братимуть участь у повосенній відбудові нашої країни. По-четверте, чи свідчить ціннісний дискурс різних регіональних спільнот цієї групи вітчизняної молоді про формування української політичної нації. Зазначимо, що головними чинниками та водночас показниками цього процесу відомі вітчизняні науковці Є. Головаха та Н. Черниш вважають саме ціннісну єдність та громадянську ідентичність українців [1, 2]. Про своєрідну ціннісну модель української ідентичності пише знана українська соціологиня Н. Костенко, підкреслюючи, що в умовах війни комунітарне «ми» формується «як контекстуально опосередкована єдність з ціннісним кредо «свободи, гідності, безпеки», високою довірою до влади та військових, практиками взаємодопомоги, «органічної солідарності» за Дюркгаймом...» [3, с. 14].

Отже, ми бачимо, що наше суспільство змінюється, але не знаємо, хто і що саме зумовлює його трансформацію, не можемо чітко визначити головних суб'єктів та спрямованість цього процесу. На нашу думку, за цих умов суттєво зростає роль соціології у вирішенні зазначеної проблемної ситуації. Звичайно, щоб надати відповіді на всі сформульовані вище питання, необхідно провести ґрунтовні теоретичні та емпіричні дослідження, що потребують значних інтелектуальних зусиль, спрямованих, зокрема, на суттєве корегування методології та методики вивчення ціннісної трансформації, рушійних сил та акторів цього процесу. У цій публікації, аналізуючи результати емпіричних досліджень, здійснених в останні роки вітчизняними соціологами, зокрема фахівцями кафедри соціології навчально-наукового інституту соціології та медіакомунікацій Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, ми будемо намагатися з'ясувати, чи можна говорити про певну єдність ціннісних преференцій сучасних українських старшокласників та сформованість їхньої громадянської ідентичності, а отже, про формування української політичної нації на мезорівні даного тренду. З огляду на все зазначене вище, *актуальність* такого аналізу не викликає сумнівів, адже, як ми вже зазначали, це дозволить нам визначити головні рушійні сили та показники цього процесу, а також напрямки подальших соціокультурних зрушень у нашому суспільстві.

Аналіз існуючих досліджень і публікацій з обраної проблематики. Аксіодискурс сучасної, у тому числі вітчизняної, соціології представлений численними публікаціями, що висвітлюють результати реалізації дослідницьких проєктів, у межах яких аналізуються питання ціннісної зумовленості суспільних змін, трансформації самої системи цінностей у світовому, європейському на національному контекстах, яка впливає на соціальний, політичний, культурний та економічний розвиток країн, зокрема на зміни, які відбуваються в українському суспільстві [4-9]. Автори цих та багатьох інших публікацій з обраної нами проблематики, використовуючи, зокрема, типологію цінностей таких видатних соціологів, як М. Рокіч [10, 11], Ш. Шварц [12, 13] та Р. Інглхарт [14, 15], здійснюють аналіз ціннісних орієнтацій на мега-, макро-, мезо- та мікросоціальному рівні, роблять прогнози щодо можливих напрямків аксіодинаміки у поствоєнній Україні [16-19]. Мезорівень ціннісної трансформації, тобто зміни цінностей та ціннісних орієнтацій на груповому та інституційному рівнях, найчастіше аналізується на прикладі такої соціально-демографічної групи, як молодь, перш за все шкільна та студентська [20], та такого соціального інституту, як освіта.

Що стосується дискурсу війни, то маємо зазначити, що за майже чотири роки повномасштабної російської агресії проти нашої країни були здійснені численні дослідження, присвячені впливу російсько-української війни як на населення України в цілому, так і на зазначені молодіжні спільноти та вітчизняну освітню систему, зокрема [21-34]. В межах цих досліджень вивчалися такі питання, як вплив стресових станів на ціннісні орієнтації на поведінкові практики населення України, в тому числі молодіжних когорт; можливості та проблеми самореалізації української молоді в екстремальних ситуаціях, формування її соціального капіталу за цих умов; трансформація соціального порядку у вітчизняних закладах середньої та вищої освіти, ставлення суб'єктів освіти (школярів, студентів, вчителів та викладачів вишів) до дистанційного навчання, оцінка його переваг та недоліків; чинники та показники резильєнтності української

освітньої системи; зміни ціннісних пріоритетів та життєвих планів молоді, що навчається, зокрема старшокласників, тощо. Як бачимо, означені нами дослідження та публікації торкаються надзвичайно широкого кола проблем життєдіяльності сучасної української молоді та функціонування вітчизняної системи освіти. Проте автори жодного із цих досліджень не акцентували свою увагу на питаннях формування ціннісної єдності молоді як одного із чинників становлення української політичної нації. Саме це й зумовило наше прагнення з'ясувати, чи існує єдність ціннісних переваг такої групи вітчизняної молоді, як старшокласники, які мешкають у різних регіонах нашої країни.

Отже, *метою* даної статті є визначення ступеня єдності (спільного та відмінного) у ціннісних перевагах сучасних українських старшокласників як чинника та показника формування української політичної нації.

Виклад основного матеріалу. Реалізуючи мету нашої публікації, перш за все визначимо її основні поняття. Почнемо з поняття «ціннісні переваги».

Одна із його складових, а саме поняття «преваги», означає пріоритет, першість, переважну вартість, першочергову значущість для індивіда чи групи когось-небудь або чогось-небудь, орієнтації на те, чого варто бажати, що повинно бути. Преваги формуються у процесі соціалізації індивіда під впливом сім'ї, системи освіти, кола спілкування, медіаспоживання, субкультур та культури певного суспільства в цілому. Що стосується поняття «цінності», яке має велику кількість дефініцій у філософському та соціологічному дискурсах, то у цій публікації ми будемо виходити із його визначення, сформульованого однією із її авторів (а саме Л. Сокурянською), згідно з яким, цінності – це концепції життєвих переваг особистості (або соціальної групи), що відображують її здатність осмислення навколишньої реальності, оцінювання ставлення до неї, а також її емоційний (афективний) стан, волюнтарні інтенції та є головними мотиваторами поведінки та діяльності того чи іншого соціального суб'єкта. З огляду на зазначене вище, *поняття «ціннісні переваги»* ми визначимо як *ієрархічно побудовану систему життєвих переваг особистості, тобто систему її екзистенційних цінностей та ціннісних пріоритетів у всіх сферах її діяльності (професійній, громадській, політичній, сімейно-побутовій, освітній, дозвільній тощо)*. Ми погоджуємося з київською дослідницею О. Вербецькою, яка підкреслює, що «поняття «ціннісні переваги» постає одним із найбільш плідних у вивченні ціннісного каркасу суспільства, завдяки якому можна з'ясувати не тільки, який набір цінностей притаманний певному суспільству, але й у якому співвідношенні вони перебувають між собою. Отже, ціннісні переваги є рівнодіючою багатьох соціальних цінностей, що існують у будь-якому суспільстві» [35]. У контексті обраної нами проблематики надзвичайно важливо підкреслити, що найбільш активна фаза засвоєння ціннісних переваг припадає на так званий «формативний період» (Р. Інглхарт) життєвого циклу особистості, тобто на підлітковий вік (12-17 років). З огляду на ціннісні переваги, людина віддає перевагу тому чи іншому життєвому вибору (майбутньої професії, подружньої пари, народженню дітей, місцю проживання, громадській діяльності, певним дозвільним практикам тощо), в тому числі визначає першочергову значущість тих чи інших екзистенційних цінностей, тобто перевагу одних цінностей над іншими.

Отже, поняття «ціннісні переваги» не є абсолютно тотожним поняттю «ціннісні орієнтації», воно є більш широким, оскільки, як зазначалось вище, позначає, по-перше, *ієрархічно побудовану систему екзистенційних цінностей* індивіда чи соціальної групи, а по-друге, *ціннісні переваги у всіх сферах їхньої життєдіяльності*. З огляду на це, можна стверджувати, що ціннісні переваги знаходять своє відображення в оцінках людей навколишнього світу, їхніх рішеннях, життєвих виборах та реальних діях. У межах даної статті ми будемо звертатися саме до поняття «ціннісні переваги» та аналізувати відповідні йому феномени, зокрема такі, як ієрархія орієнтацій на термінальні (цінності-цілі) та інструментальні (засоби досягнення цілей) (за термінологією М. Рокіча) цінності, першочергова значущість вищої освіти, пріоритети при виборі майбутньої професії та місця працевлаштування, переважання ставлення до сімейно-шлюбних відносин, у тому числі до народження дітей, пріоритетні практики дозвілля сучасних українських старшокласників тощо.

Ще одним поняттям, яке потребує своєї дефініції в межах даної публікації, є поняття «українська політична нація». Проблеми формування політичної нації в Україні в історичному та актуальному контекстах набули широкого обговорення у філософії, соціології, юриспруденції, інших галузях соціогуманітарного знання з появою незалежної української держави. Результати численних досліджень з даної проблематики представлені в роботах таких відомих вітчизняних суспільствознавців, як О. Власюк, Є. Головаха, В. Крисаченко, М. Розумний, М. Степико, Н. Черниш, В. Яблонський та ін. (див.: [1, 2, 36-42]). У своїх публікаціях вони розглядали питання генези, сучасного стану, проблем та перспектив становлення української політичної нації, її ролі у контексті державотворення та забезпечення національної безпеки української держави, визначаючи основою формування політичної нації в Україні громадянсько-політичну ідентичність та ціннісні орієнтації її мешканців. Так, на думку Н. Черниш, становлення української політичної нації «вимагає органічного сплаву таких ознак, як національна

держава, спільність національних інтересів, сформованість соціального капіталу, єдність цінностей, ідентичність громадянина країни, наявність сильного громадянського суспільства тощо» [2, с. 19]. Підкреслюючи історичну довготривалість формування політичної нації в Україні, львівська науковиця акцентує на тому, що незалежний статус української держави дещо прискорив цей процес, але найбільш потужним фактором утворення політичної нації в нашій країні стала російсько-українська війна. «В Україні, – зазначає Н. Черниш, – протягом першої половини 2022 р. внаслідок гострої фази російської збройної агресії відбулося швидке перетворення українського суспільства в сенсі підвищення рівня його консолідації та інтеграції населення регіонів в єдине ціле. В такий спосіб відбулося формування головних характеристик української політичної нації з осердям в її етнічно українському стрижні. До них належать: утворення спільного для більшості громадян України аксіологічного простору з домінуванням цивілізаційних цінностей свободи, демократії і незалежності; радикальне прирощення соціального капіталу, насамперед у вигляді зміцнення довіри як на вертикальному, так і на горизонтально-мережевому рівнях; єднання держави і громадянського суспільства у прагненні перемоги над ворогом; нівелювання регіональних відмінностей в оцінці головних параметрів як біжучої ситуації, так і візії майбутньої перемоги України та успішної повоєнної відбудови тощо» [2, с. 23]. При цьому вона посилається на результати досліджень, здійснених соціологічною групою «Рейтинг» та Київським міжнародним інститутом соціології [2, с. 19].

Підсумовуючи зазначене вище, поняття «українська політична нація» можна визначити як спільноту громадян української держави всіх національностей, мовних та релігійних преференцій, об'єднаних спільними цінностями, політичними інтересами, патріотичними настановами, повагою до історії та культури України, її державних символів та готовністю захищати суверенітет та цілісність своєї країни.

Емпіричною базою цієї статті є результати всеукраїнського соціологічного дослідження «Старшокласник – 2024: життєві та освітньо-професійні плани старшокласників України в умовах війни», що проводилось за ініціатииви Соціологічної асоціації України фахівцями кафедри соціології ННІ соціології та медіакомунікацій Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна (керівник дослідження – професор Л. Сокурянська) в жовтні-листопаді 2024 року методом онлайн-опитування на платформі LimeSurvey. У дослідженні взяли участь 2043 старшокласники (учні 10–11-х класів) Львівської області, зокрема таких міст, як Борислав та Дрогобич, Одеси, Харкова та Черкас. Для аналізу та інтерпретації отримані дані було зважено за регіоном.

Аналіз результатів цього дослідження почнено з даних стосовно орієнтацій наших респондентів на термінальні та інструментальні цінності (див. табл. 1, 2).

Як бачимо, найбільш значущими для старшокласників усіх регіонів України є такі цінності, як здоров'я, матеріальне благополуччя та сім'я. Результати численних загальнонаціональних та регіональних досліджень, здійснених вітчизняними соціологами, зокрема фахівцями кафедри соціології навчально-наукового інституту соціології та медіакомунікацій Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, свідчать про те, що ця трійця цінностей традиційно передує у ціннісній ієрархії українців поза залежністю від регіону їхнього проживання, вікових та гендерних відмінностей. З огляду на це, ми винесемо ці цінності, так би мовити, «за дужки» і подивимося, які саме термінальні цінності знаходяться у топі досліджуваної нами групи молоді. Як виявилось, українські старшокласники (і в цілому по масиву опитаних, і у всіх територіальних групах) віддають перевагу таким цінностям, як друзі (4-те рангове місце), особиста свобода, незалежність у судженнях та діях (5-те рангове місце) та можливість розвитку, реалізації своїх здібностей, талантів (6-те рангове місце). Орієнтації на дві останні із зазначених цінностей свідчить про постматеріалізацію (за Р. Інглхартом) їхньої ціннісної свідомості. Нагадаємо, що дослідження, результати якого покладені в основу емпіричної бази даної публікації, було проведено наприкінці 2024 року, тобто в умовах гарячої фази російсько-української війни. Ми згадали про це, оскільки Р. Інглхарт припускав, що в екстремальних ситуаціях, зокрема в умовах економічної кризи, можливе повернення до матеріалістичних цінностей (цінностей фізичної та економічної безпеки). До речі, під час світової економічної кризи 2008 року ця гіпотеза американського науковця була підтверджена. Безперечно, війна є більш загрозливою екстремальною ситуацією, ніж економічна криза, оскільки в її умовах суттєво зростає рівень як фізичної, так і економічної небезпеки, особливо першої. Отже, війна також уможливорює повернення до матеріалістичних цінностей. Але, як засвідчують дані дослідження «Старшокласник – 2024...» та багатьох інших досліджень, здійснених вже під час російсько-української війни (див., напр.: [43]), припущення Р. Інглхарта не підтвердилося: рівень орієнтацій вітчизняної молоді, в тому числі учнівської, на такі постматеріалістичні цінності, як свобода та самореалізація, не тільки не знизився, а подекуди навіть підвищився.

Завершуючи аналіз орієнтацій старшокласників України на термінальні цінності, маємо констатувати достатньо високий рівень єдності преференцій наших респондентів у цій царині.

Таблиця 1.

Орієнтації українських старшокласників на термінальні цінності (% та рангове місце)

Table 1.

Orientations of Ukrainian high school students towards terminal values (% and rank)

Термінальні цінності	Черкаси		Харків		Борислав, Дрогобич		Одеса		Загалом по масиву	
	%	Ранг	%	Ранг	%	Ранг	%	Ранг	%	Ранг
Активна участь у суспільному житті	9	11-12	11	11	9	11	8	11	9	11
Взаємопорозуміння з батьками, старшим поколінням	19	5	17	7	16	6-7	14	8-9	17	7
Високе службове та суспільне становище	9	11-12	8	12	7	12	6	13	8	12
Друзі	32	4	24	4-5	38	2-4	35	4	33	4
Залучення до цінностей духовної культури, літератури, мистецтва	4	15-16	6	14	5	14-16	3	16	4	15-16
Здоров'я	46	1	44	1	57	1	40	2	48	1
Користь, принесена суспільству	5	13-14	7	13	5	14-16	7	12	5	13-14
Матеріальне благополуччя	44	2	41	2-3	38	2-4	43	1	41	2
Можливість розвитку, реалізації своїх здібностей, талантів	16	7	24	4-5	16	6-7	20	6	18	6
Освіта	12	10	12	9-10	10	10	11	10	11	10
Особиста свобода, незалежність у судженнях та діях	17	6	21	6	21	5	14	8-9	19	5
Особистий спокій, відсутність хвилювань, неприємностей	13	9	12	9-10	11	9	18	7	13	9
Повноцінний відпочинок, цікаві розваги	5	13-14	5	15	6	13	5	14	5	13-14
Сім'я	38	3	41	2-3	38	2-4	37	3	38	3
Хороші, добрі стосунки з оточуючими	4	15-16	4	16	5	14-16	4	15	4	15-16
Цікава, творча робота, робота «до душі»	14	8	16	8	12	8	23	5	15	8

А тепер спробуємо проінтерпретувати отримані дані щодо орієнтацій опитаних нами старшокласників на інструментальні цінності (див. табл. 2).

Перш за все зазначимо, що дані, представлені в таблиці 2, отримані нами завдяки відповідям наших респондентів на питання про те, що, на їхню думку, є сьогодні найважливішим для досягнення життєвого успіху, тобто які характеристики особистості (її якості, знання, вміння, навички, життєві принципи тощо) допоможуть їй досягти поставлених цілей (реалізувати термінальні цінності). Саме ці характеристики людини й визначаються в якості її інструментальних цінностей.

Отже, отримані нами дані довели, що, з огляду українських старшокласників, найбільш важливими факторами досягнення життєвого успіху (інструментальними цінностями) є високий інтелект, здібності (1-ше рангове місце по масиву в цілому та по всім територіальним групам), працелюбність, сумлінність (2-ге рангове місце), а також знання іноземних мов (3-тє рангове місце). У цьому контексті маємо акцентувати на певному протиріччі між найвищою оцінкою респондентів такої інструментальної цінності, як високий інтелект, та їхніми орієнтаціями на такі термінальні цінності, як освіта (10-те рангове місце в ієрархії орієнтацій на ці цінності) та залучення до цінностей духовної культури, літератури, мистецтва (останні, 15-16 рангові місця), завдяки реалізації яких, власне, і формується інтелект особистості.

Продовжуючи наш аналіз орієнтацій українських старшокласників на інструментальні цінності, підкреслимо, що ми не виявили значних відмінностей у відповідях респондентів із різних регіонів країни щодо впливу цих цінностей на досягнення життєвого успіху. Хіба що для харківських старшокласників такі інструментальні цінності, як готовність іти на ризик та знання іноземних мов, є дещо більш значущими, ніж для респондентів з інших міст. На наш погляд, це можна пояснити, з одного боку, надзвичайно складною безпековою ситуацією у прифронтовому Харкові, мешканці якого постійно ризикують своїм життям. З іншого боку, саме з огляду на цю ситуацію, частина харків'ян, перш за все тих, хто має дітей і хоче захистити їх від загроз війни, можуть планувати виїзд за кордон, що, в тому числі, потребує певного рівня знання іноземних мов.

Таблиця 2.

Орієнтації українських старшокласників на інструментальні цінності (% та рангове місце)

Table 2.

Orientations of Ukrainian high school students towards instrumental values (% and rank)

Інструментальні цінності	Черкаси		Харків		Борислав, Дрогобич		Одеса		Загалом по масиву	
	%	Ранг	%	Ранг	%	Ранг	%	Ранг	%	Ранг
Високий інтелект, здібності	58	1	62	1	53	1	59	1	57	1
Приваблива зовнішність	26	7	19	9-10	28	6	24	8	26	7
Працелюбність, сумлінність	42	2	45	2	40	2	39	2	41	2
Чесність, порядність, принциповість	34	3-4	29	6	31	5	33	4	32	5
Вдалий шлюб	12	14	4	20	18	11-13	12	17	13	14
Організаторські навички	16	12	19	9-10	12	15-16	17	11	15	12-13
Впливові друзі	15	13	12	13-14	18	11-13	14	15-16	15	12-13
Хороша освіта	34	3-4	37	4	34	3-4	31	5	34	4
Вихованість, гарні манери	20	9	16	11-12	22	8-9	18	10	20	9
Політична активність	4	22	3	21-22	3	22	4	22	3	22
Везіння, щасливий випадок	10	15	12	13-14	14	14	13	14	12	15
Хороше здоров'я	17	10-11	16	11-12	18	11-13	14	15-16	17	11
Готовність йти на ризик	28	6	32	5	27	7	28	6	28	6
Уміння іноді йти в обхід закону	6	19	3	21-22	7	18-20	5	21	6	19-20
Егоїзм, індивідуалізм	8	17-18	10	15-16	12	15-16	12	14-15	10	16
Готовність допомагати людям	8	17-18	8	17-18	9	17	12	14-15	9	17
Впливові/заможні родичі/батьки	9	16	10	15-16	7	18-20	10	18	8	18
Знання іноземних мов	33	5	44	3	34	3-4	37	3	36	3
Прагнення й уміння робити добро людям	5	20-21	6	19	7	18-20	9	19	6	19-20
Уміння переконувати, красномовність	17	10-11	21	8	21	10	21	9	19	10
Уміння розпоряджатися грошима	24	8	28	7	22	8-9	26	7	24	8
Цифрова компетентність	5	20-21	9	17	4	21	7	20	5	21

Аналізуючи отримані дані, ми виявили ще одну відмінність в орієнтаціях наших респондентів на інструментальні цінності, а саме: попри свою домінантність, для старшокласників Львівщини цінність високого інтелекту є менш значущою, ніж для їхніх ровесників з інших регіонів України.

В межах нашого дослідження велика увага була приділена ціннісним перевагам українських старшокласників у сфері освіти. Для цього ми проаналізували їхні освітньо-професійні плани після закінчення школи, мотивацію отримання вищої освіти, оцінки престижності та привабливості тих чи інших професій, а також ті професії, які вони найімовірніше оберуть у майбутньому.

Отже, розглянемо освітньо-професійні плани українських старшокласників (див. рис. 1).

Як засвідчують дані, представлені на рисунку 1, опитані нами старшокласники перш за все планують продовжити своє навчання в закладах вищої освіти України. Підкреслимо, що саме за цією позицією є найпомітніша регіональна варіативність: максимальні значення спостерігаються в Харкові, тоді як у Черкасах частка тих, хто прагне отримати вищу освіту, є найнижчою. Водночас черкаські старшокласники вирізняються більш високим рівнем невизначеності щодо планів після закінчення школи.

Інші освітні траєкторії – поєднання роботи з навчанням, вступ до коледжів в Україні чи за кордоном – відрізняються значно меншими міжміськими коливаннями. Наміри одразу виходити на ринок праці, ставати добровольцями або зосереджуватися на сімейних ролях не є розповсюдженими та не мають суттєвої регіональної диференціації.

Рисунок 1. Плани старшокласників після закінчення школи (% загалом по масиву опитаних та залежно від міста проживання)

Figure 1. Plans of high school students after graduating from school (% in total and depending on city of residence)

З огляду на те, що українські старшокласники після закінчення школи переважно планують вступати до закладів вищої освіти, важливо розглянути, що мотивує їх до цього (див. рис. 2).

Як бачимо, серед старшокласників з усіх регіонів України домінує така мотивація до здобуття вищої освіти, як можливість досягнення матеріального благополуччя в майбутньому (1-ше рангове місце), що відповідає одній з найбільш важливих для них термінальних цінностей. Значущими факторами, які спонукають старшокласників продовжувати навчання в закладах вищої освіти, є також можливості одержати професійні знання (2-ге рангове місце) і зробити кар'єру як в Україні, так і за кордоном (3-тє рангове місце). Оцінюючи кар'єрні домагання наших респондентів, маємо підкреслити, що за радянських часів такі прагнення людини засуджувались; слово кар'єрист було образливим. Що ж стосується представлених вище даних щодо мотивації отримання вищої освіти сучасних українських старшокурсників, а по суті цінності для них такої освіти, то, враховуючи рівень оцінки наших респондентів отримання завдяки вищій освіті професійних знань, їхнє бажання кар'єрного зростання, скоріше, можна інтерпретувати як прагнення до самореалізації у сфері фахової діяльності.

Серед значущих регіональних відмінностей в оцінках інструментальних цінностей звертають на увагу такі: можливість стати культурною людиною є помітно менш важливою для старшокласників Одеси (17% проти 25-32% в інших містах). Можливість спілкування з однолітками мотивує старшокласників зі Львівщини більше, ніж з інших регіонів. А старшокласники Одеси та Черкаси більше за інших орієнтовані

на продовження навчання за кордоном. З'ясування того, чим це можна пояснити, потребує подальших досліджень, в тому числі із застосуванням якісної методології.

Рисунок 2. Мотивації старшокласників до здобуття вищої освіти (% загалом по масиву опитаних та залежно від міста проживання)

Figure 2. Motivations of high school students to pursue higher education (% in total and depending on city of residence)

Подивимось, які професії та види зайнятості наші респонденти вважають престижними, привабливими та які найімовірніше оберуть (див. табл. 3).

Як бачимо до найбільш престижних старшокласники відносять такі професії та види зайнятості, як юрист, лікар, підприємець/бізнесмен, програміст та психолог. Привабливими для них є ті ж професії та види зайнятості, але перш за все їм подобається професія графічного дизайнера. Старшокласники також зазначили, що найімовірніше оберуть саме ці професії. У цьому контексті підкреслимо, що, за даними нашого дослідження, 53% із них вже визначилися зі своїм майбутнім фахом. Отже, можемо зафіксувати, що уявлення старшокласників про престижність, привабливість і ймовірність вибору професії значною мірою збігаються.

Таблиця 3.

Професії та види зайнятості, які старшокласники вважають престижними, привабливими та які вони найімовірніше оберуть (% загалом по масиву опитаних)

Table 3.

Professions and types of occupations that high school students consider prestigious, attractive, and most likely to choose (% in total)

Професії та види зайнятості	Престижні	Привабливі	Оберуть
Артист (співак, танцюрист тощо)	23	22	12
Архітектор	35	19	11
Бармен, офіціант	5	9	6
Блогер	15	18	9
Військовослужбовець	26	13	9
Водій	7	5	4
Графічний дизайнер	35	31	22
Економіст, бухгалтер	26	13	11
Журналіст	22	16	8
Інженер	-	9	6
Лікар	52	19	14
Медсестра	13	5	3
Менеджер	21	15	10
Науковець	29	6	3
Охоронець	4	2	2
Перекладач	32	22	14
Підприємець / Бізнесмен	52	30	17
Політик	35	11	6
Поліцейський	25	13	8
Програміст	47	23	15
Продавець	4	3	1
Психолог	38	28	18
Робітник (будівельник, слюсар, електрик тощо)	11	4	4
Соціолог	10	5	2
Соціальний працівник	7	4	2
Учитель	18	9	7
Фермер	9	5	2
Фрілансер	23	18	12
Юрист	52	25	16

Важливою складовою ціннісних преференцій особистості є її орієнтації на створення сім'ї та народження дітей. Згідно з результатами опитування, понад 60% старшокласників в цілому по масиву орієнтуються на створення власної сім'ї. Найвищий рівень сформованості таких намірів зафіксовано в Бориславі та Дрогобичі, тоді як в Одесі він є найнижчим (66% проти 55%). Половина опитаних старшокласників хоче мати дітей у майбутньому. Цей показник помітно нижчий тільки серед одеських респондентів (44%). Відповідно, в Одесі найбільша частка тих, хто вказав, що не хоче мати дітей (близько чверті опитаних). Приблизно третина старшокласників в цілому по масиву опитаних зазначили, що ще не думали про це.

Що стосується ціннісних преференцій наших респондентів у сфері дозвілля, то ми з'ясували, що старшокласники усіх регіонів найчастіше проводять свій вільний час на прогулянках із друзями (найчастіше це роблять одесити (65,5%) та черкашани (64,9%), дещо менше старшокласники Львівщини (61,7%) та Харкова (59%). Щодо харків'ян, то більш низький рівень їхнього залучення до цієї дозвіллевой практики можна пояснити як їхнім проживанням у прифронтовій зоні, так і тим, що багато хто із ровесників наших харківських респондентів наразі мешкають за кордоном. У пріоритеті опитаних нами українських старшокласників також знаходиться така практика проведення вільного часу, як спілкування в інтернеті. До неї вдаються 57,8% одеситів, 55,6% харків'ян, 52,6% черкашан та 45,5% респондентів з Борислава та Дрогобича. Можна припустити, що такий рівень залучення старшокласників Львівщини до спілкування в інтернеті пояснюється, в тому числі, тим, що вони значно частіше (у порівнянні із респондентами інших регіонів України) присвячують свій вільний час відвідуванню церкви (13% старшокласників Львівщини проти 6% одеситів, 3,7% черкашан та 1,7% харків'ян). Третю рангову позицію посідає така дозвіллева практика, як відвідування гуртків, спортивних секцій тощо. Цим полюбляють займатися 50% старшокласників, опитаних у Черкасах, 48,1% респондентів з Харкова, 43,8% – з Одеси та 33,1% – з Львівщини.

Отже, можна констатувати, що наразі ціннісні преференції українських старшокласників як у контексті їхніх орієнтацій на термінальні та інструментальні аксіофеномени, так і у пріоритетах в освітній, професійній, сімейній, дозвіллевій тощо сферах мають багато спільного, тобто можна говорити про достатньо високий рівень ціннісної єдності цієї соціально-демографічної групи, що є однією з ознак формування української політичної нації на мезосоціальному рівні. Втім, ще більш важливою в цьому контексті є громадянська ідентичність українських старшокласників (див. табл. 4).

Таблиця 4.

Ким відчують себе українські старшокласники (% загалом по масиву опитаних за відповідями «відчую повною мірою» + «скоріше відчую»)

Table 4.

How Ukrainian high school students feel about themselves (% of total respondents who answered "I feel completely" + "I feel somewhat")

Відчують себе:	Черкаси	Харків	Борислав, Дрогобич	Одеса	По масиву
Громадянином/громадянкою України	86	89	85	82	86
Представником/представницею свого регіону	75	86	70	70	74
Мешканцем / -кою свого рідного міста, села, селища	79	88	74	79	78
Європейцем/європейкою	53	48	45	42	48
Громадянином/громадянкою світу	71	69	64	67	68

Отже, наше дослідження засвідчило, що найбільш вираженою є громадянська ідентичність українських старшокласників. При цьому найбільш високий рівень громадянської ідентичності притаманний респондентам з Харкова. У цьому контексті згадаємо, що, на думку львівської професорки Н. Черниш [2], як і багатьох інших вітчизняних науковців, найбільш впливовим фактором формування громадянської ідентичності, а отже, і української політичної нації стала російсько-українська війна. Харківські старшокласники також виявили найвищий рівень регіональної та міської ідентичності. На наше переконання, це пояснюється тим, що вони відчують себе причетними до незламної спільноти харків'ян, до міста, яке (як і інші прифронтові міста) найбільше постраждало від російської агресії, що вони сповнені гордості та шани до нього.

Звертає на себе увагу відсутність різких регіональних розривів у відповідях старшокласників щодо відчуття ними своєї причетності до тієї чи іншої соціально-територіальної спільноти. Попри відмінності в безпековій ситуації, соціально-економічних можливостях та історичному досвіді різних міст, опитані нами старшокласники демонструють подібну структуру ідентичностей. Це може свідчити про посилення процесів консолідації українського суспільства, у контексті яких молодь дедалі більше відчуває себе частиною єдиної політичної спільноти.

Цікавими, на наш погляд, є дані щодо європейської та глобальної ідентичності українських старшокласників. Попри те, що Україна є невід'ємною частиною Європи, наші респонденти виявили значно більш високий рівень ідентичності громадянина світу. Пояснення цьому знаходимо у такому понятті та відповідному йому феномені, як «глобальне село» (Маршалл Маклюен), в якому вже протягом багатьох років всі ми живемо. А для сучасних старшокласників перебування у цьому селі почалося чи не з пелюшок.

Таким чином, зафіксована конфігурація ідентичностей українських старшокласників дає підстави розглядати їх як важливий соціальний ресурс подальшого зміцнення української політичної нації, формування якої отримало потужний поштовх саме в умовах російсько-української війни.

Висновки та перспективи подальших досліджень з обраної проблематики. Здійснений нами аналіз результатів всеукраїнського соціологічного дослідження «Старшокласник – 2024: життєві та освітньо-професійні плани старшокласників України в умовах війни» дає можливість зафіксувати, що, попри різницю регіональних контекстів, наявність воєнного досвіду та специфіку локальних соціальних умов, структура термінальних та інструментальних цінностей українських старшокласників виявляється високою мірою уніфікованою. Це може слугувати одним з емпіричних індикаторів процесів консолідації, що розгортаються в українському суспільстві під впливом війни. У цьому сенсі отримані дані узгоджуються з висновками дослідників, які фіксують формування єдиного символічного та ціннісного простору, у межах якого регіональні відмінності втрачають статус визначального чинника соціальної диференціації.

Важливо також відмітити, що, незважаючи на війну, яка мала б суттєво підвищити рівень орієнтацій учнівської молоді на цінності виживання та знизити рівень її орієнтацій на самореалізацію, цього не відбулося. В сучасному українському контексті гіпотеза Р. Інглхарта про вплив екстремальних ситуацій на тренд від постматеріалістичних (постмодерністських) до матеріалістичних цінностей не підтверджується. Орієнтації українців, у тому числі молодих, на такі цінності, як здоров'я, сім'я, матеріальне благополуччя, домінували як до війни, так і сьогодні. Звичайно, війна підвищує їхню значущість як цінностей виживання, але вона суттєво не знижує, а подекуди навіть підвищує орієнтації

молоді на такі постматеріалістичні цінності, як самореалізація та свобода і незалежність у судженнях та діях. Останнє засвідчують результати нашого дослідження, а також дані, отримані в межах опитувань, здійснених іншими українськими соціологами (див., напр.: [24, 25, 26]).

Разом із тим не менш принциповим є поєднання панівних цінностей із орієнтацією на освіту, інтелектуальний розвиток, мовні та професійні компетентності. Така структура преференцій дозволяє говорити про формування специфічного типу молодіжної свідомості, в межах якої прагнення стабільності не заперечує установки на індивідуальні досягнення та соціальну мобільність.

Особливо важливими в контексті проблематики цієї статті є показники громадянської ідентичності сучасних українських старшокласників. Її високий рівень за відсутності різких міжрегіональних контрастів дає підстави говорити про активне становлення української політичної нації на мезосоціальному рівні цього процесу.

Перспективи подальших досліджень у межах окресленої проблематики пов'язані насамперед із необхідністю перевірки стійкості зафіксованої ціннісної єдності в часовій динаміці. Важливо з'ясувати, чи є ця єдність ситуативним ефектом воєнного контексту, чи вона набуває рис довготривалої тенденції, що визначатиме аксіологічний профіль покоління в поствоєнний період. Окремої уваги потребує дослідження соціальних механізмів, завдяки яким відбувається формування спільного ціннісного простору: ролі інституцій освіти, медіасередовища, родинної соціалізації, досвіду вимушеної мобільності тощо.

Насамкінець сформулюємо припущення, що сучасні старшокласники можуть стати носіями нового типу громадянськості, в межах якої національна ідентичність поєднуватиметься з відкритістю до наднаціональних спільнот, зокрема до європейської та глобальної. Подальший аналіз покаже, чи буде така багаторівнева ідентичність стабільною рисою покоління, чи вона змінюватиметься під впливом політичних та соціально-економічних процесів повоєнного розвитку українського суспільства.

Список використаної літератури:

1. Головаха Є. Війна і формування політичної нації в Україні. *Український соціологічний журнал*. 2022. Випуск 28. С. 6–14. DOI: <https://doi.org/10.26565/2077-5105-2022-28-01>
2. Черниш Н. Формування української політичної нації. *Український соціологічний журнал*. 2022. Випуск 28. С. 15–25. DOI: <https://doi.org/10.26565/2077-5105-2022-28-02>
3. Костенко Н. Всередині та поза межами ідентичності в культурному досвіді пандемії та війни. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. 2022. No 2. С. 5–21. DOI: <https://doi.org/10.15407/sociology2022.02.005>
4. World Values Survey (WVS). Wave 8. 2017-2022. URL: <https://www.worldvaluessurvey.org/WVSDocumentationWV7.jsp>.
5. EVS: European Values Study 2017: Integrated Dataset (EVS 2017). GESIS Data Archive, Cologne, 2022. ZA7500 Data file Version 5.0.0, doi:10.4232/1.13897. URL: https://search.gesis.org/research_data/ZA7505.
6. Савельєв Ю. Інклюзивна модернізація і суперечності ціннісних змін у країнах Східної Європи у 1990-2000-х роках. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. 2019. Випуск 2. С. 70–97.
7. Дембіцький С., Сидоров М., Плющ В., Соснюк Є., Шалімова О. Системний підхід до соціологічного вивчення індивідуальних цінностей. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. 2019. Випуск 3. С. 102–123. <https://doi.org/10.15407/sociology2019.03.10>.
8. Костенко Н. *Цінності та ціннісні зміни в сучасному суспільстві: тренди і перспективи*. Київ: Інститут соціології НАН України, 2020. 358 с.
9. Бондаренко О. О. Трансформація ціннісних орієнтацій українського суспільства в контексті соціокультурних змін початку XXI століття. *Вісник Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв*. 2025. № 2. С. 99–106.
10. Rokeach M. A theory of organization and change within value-attitude systems. *Journal of Social Issues*, 1968. 24(1). P. 13–33. DOI: <https://doi.org/10.1111/j.1540-4560.1968.tb01466.x>.
11. Rokeach M. *The Nature of Human Values*. New York: The Free Press, 1973. 438 p.
12. Schwartz S. H., Bilsky W. Toward a universal psychological structure of human values. *Journal of Personality and Social Psychology*, 1987. 53(3). P. 550–562. DOI: <https://doi.org/10.1037/0022-3514.53.3.550>.
13. Schwartz S. H. Universals in the content and structure of values: Theoretical advances and empirical tests in 20 countries. *Advances in Experimental Social Psychology*. 1992. Vol. 25, P. 1–65.
14. Inglehart R. The silent revolution in Europe: Intergenerational change in post-industrial societies. *American Political Science Review*, 1971. 65(4). P. 991–1017. DOI: <https://doi.org/10.2307/1953494>.
15. Inglehart R., Welzel C. *Modernization, Cultural Change, and Democracy: The Human Development Sequence*. Cambridge University Press, 2005. 333 p.
16. Дембіцький С., Сидоров М. Цінність самореалізації у структурі індивідуальної життєдіяльності. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. 2022. Випуск 1. С. 6–28. DOI: <https://doi.org/10.15407/sociology2022.01.006>
17. Бех І. Д. Самореалізація особистості як визначальний чинник її життєдіяльності. *Базатовимірність особистості: теорія, психодіагностика, корекція : зб. наук. праць за матеріалами Всеукр. наук.-практ. семінару з міжнар. участю (23 березня 2017 р., м. Полтава)*. 2017. С. 31–36. <http://dspace.pnpu.edu.ua/handle/123456789/7947>.
18. Долинська Л., Пенькова О. Самореалізація особистості як соціально-психологічний феномен. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 12, Психологічні науки*. Київ: Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова; 2016. Вип. 3 (48). С. 18–25.

19. Бакіров В. С., Сокурянська Л. Г. Ціннісні зрушення у повоєнній Україні: напрямки, чинники, суб'єкти. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Соціологічні дослідження сучасного суспільства: методологія, теорія, методи»*. Харків; 2024. Вип. 51. С. 29–37. DOI: <https://doi.org/10.26565/2227-6521-2023-51-03>
20. Заредінова Е. Р. *Формування соціокультурних цінностей студентів в освітньому середовищі закладу вищої освіти: теорія і методика*. Київ: Видавничий Дім «Слово»; 2020. 372 с. ISBN 978-966-194-313-0.
21. Дембіцький С. Індивідуальні та соціетальні цінності під час війни: актуальність, структура та вплив. *Національна безпека і оборона*. 2022. Випуск 3–4. С. 93–102.
22. Кухта М., Соболева Н. Молодь України у період суспільних турбулентностей 2019–2021. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. 2023. Випуск 3. С. 31–59. <https://doi.org/10.15407/sociology2023.03.031>.
23. Борисов Р., Голіков О., Крайнюков А., Кутирьова В., Ніколаєвська А., Сокурянська Л.; за ред. Сокурянської Л. *Шкільна освіта в умовах війни: стан, можливості, обмеження*. Харків: Управління освіти адміністрації Салтівського району Харківської міської ради; 2023. 168 с.
24. Волосевич І., Когут І., Жерьобкіна Т., Назаренко Ю. *Вплив війни на молодь в Україні*. 2023. Київ. 2023. 72 с.
25. Костюченко Т., Волосевич І. *Вплив війни на молодь в Україні*. 2024. Київ, 2024. 83 с.
26. Мацко-Деміденко І. Студентська молодь у надзвичайних умовах війни. *Українське суспільство в умовах війни*. 2024. Київ: Інститут соціології НАН України; 2024. С. 326–345.
27. Когут І., Нікуліна О., Сирбу О., Жерьобкіна Т., Назаренко Ю. *Війна та освіта: Як рік повномасштабного вторгнення вплинув на українські школи*. Київ, 2023. 136 с.
28. Vox Populi, savED. *Війна та освіта. Два роки повномасштабного вторгнення*. Звіт за результатами дослідження. Київ, 2024. 70 с.
29. Ніколаєнко С. О., Зеленська В. С. Емпіричне дослідження особливостей копінг-стратегій студентів із різними рівнями адаптованості до навчання в умовах війни в Україні. *Габітус*, випуск 57, 2024. С. 161–166. <https://doi.org/10.32782/2663-5208.2024.57.26>.
30. Vox Populi, savED. *Війна, освіта та соціальний капітал. Три роки повномасштабного вторгнення*. Звіт за результатами дослідження. Київ, 2025. 67 с.
31. Дембіцький С. Ціннісно-мотиваційна сфера під тиском: наслідки стресових станів. *Стресові стани населення України в контексті війни: досвід соціологічного вивчення*. Київ: Інститут соціології НАН України; 2025. С. 110–128.
32. Сокурянська Л. Г., Сопільняк Д. Р. Вплив війни на соціальний порядок в українських закладах середньої освіти. *Навчальний заклад та викладач: зміни векторів взаємозалежності: матеріали XXIII Міжнар. наук.-практ. конф., Харків, 7 лют. 2025 р.* Харків: Вид-во НУА; 2025. С. 191–196.
33. Дембіцький С., Бурова О., Гломозда Д., Соболева Н., Буров І., Мариніч І. Вплив стресових станів на ціннісно-мотиваційну сферу українців під час війни. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. 2025. Випуск 1. С. 5–24.
34. Сокурянська Л., Сопільняк Д. Українська освіта в умовах війни: стан резильєнтності та можливості забезпечення якості освітніх послуг. *Соціологія, соціальна робота та соціальне забезпечення: регулювання соціальних проблем (Львів, 15–16 травня 2025 р.): збірник матеріалів XV Міжнародної науково-практичної конференції*. Львів: Видавництво «Магнолія 2006»; 2025. С. 22–25.
35. О. Вербецька. Ціннісні преференції в соціологічному дискурсі. *Соціальні технології: актуальні проблеми теорії та практики*, 2015, вип. 65–66. С. 56–64.
36. Українська політична нація: проблеми становлення. *Збірник наукових статей*; за ред. Розумного М. М., Степика М. Т., Яблонського В. М. Київ: НІСД; 2012. 384 с.
37. Крисаченко В. С., Степико М. Т., Власюк О. С. *Українська політична нація: тенева, стан, перспективи*; за ред. Крисаченка В. С. Київ: НІСД; 2004. 648 с.
38. Чупрій Л. Формування української політичної нації в контексті забезпечення національної безпеки української держави. *Епістемологічні дослідження в філософії, соціальних і політичних науках*. 2012. № 3 (22). С. 240–245.
39. Телегуз І. А. Дослідження проблем формування української нації у науковій спадщині Микити Шаповала. *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*, 2014, вип. XXXVIII. С. 321–323.
40. Букресва І. В. Громадянсько-політична ідентичність як основа формування політичної нації в Україні. *Наукові праці. Соціологія*. 2014. Т. 234, № 222. С. 24–28.
41. Луценко М. В. Українська політична нація в контексті державотворення. *Українське державотворення: історичний аспект: матеріали Всеукр. наук. конф., Харків, 28 трав. 2021 р.* Харків: ХНПУ ім. Г. С. Сковороди; 2021. С. 156–160.
42. Заяць Н. В. Національна ідентичність як основа для розвитку політичної нації в Україні. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція*. 2022. Вип. 56. С. 28–32.
43. Костюченко Т., Волосевич І., Info Sapiens. *Вплив війни на молодь в Україні – 2023–2024: аналітичний звіт*. Київ: ПРООН, 2024.

Статтю отримано 13.09.2025

Статтю рекомендовано до публікації 13.10.2025

Статтю прийнято до друку 22.12.2025

Статтю опубліковано 29.12.2025

Внесок авторів: всі автори зробили рівний внесок у цю роботу

Конфлікт інтересів: автори повідомляють про відсутність конфлікту інтересів

VALUE PREFERENCES OF UKRAINIAN SENIOR GRADE STUDENTS IN WAR CONDITIONS: COMMON AND DIFFERENT IN THE REGIONAL DIMENSION

Sokuryanska Lyudmila – Doctor of Sociological Sciences, Professor, Professor of the Department of Sociology of the V. N. Karazin Kharkiv National University, Maydan Svobody, 6, Kharkiv, 61022, Ukraine, e-mail: sokuryanska@karazin.ua, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4097-952X>

Bieliaieva Viktoriia – Postgraduate student, Department of Sociology, Research Institute of Sociology and Media Communications, V. N. Karazin Kharkiv National University, Svobody Square, 6, Kharkiv, 61022, Ukraine, e-mail: viktoriia.bieliaieva@student.karazin.ua, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0437-0116>

The article analyzes the value preferences of Ukrainian high school students in the context of the Russian-Ukrainian war. The authors propose their own definitions of the concepts “value preferences” (a hierarchically structured system of an individual’s life priorities, that is, a system of existential values and value priorities across all spheres of activity — professional, civic, political, family and domestic, educational, leisure, etc.) and “Ukrainian political nation” (a community of citizens of the Ukrainian state of all nationalities, linguistic and religious preferences, united by shared values, political interests, patriotic attitudes, respect for the history and culture of Ukraine, its state symbols, and a willingness to defend the sovereignty and territorial integrity of their country). The article presents the results of the nationwide sociological study “High School Student – 2024: Life and Educational-Professional Plans of Ukrainian High School Students in Wartime,” conducted at the initiative of the Sociological Association of Ukraine by researchers of the Department of Sociology of the Educational and Scientific Institute of Sociology and Media Communications at V. N. Karazin Kharkiv National University during October–November 2024. The study examines Ukrainian high school students’ orientations toward terminal and instrumental values, their educational and professional plans after completing secondary education, assessments of the prestige and attractiveness of various professions, motivation for obtaining higher education, professional choice, civic identity, and related issues. The authors conclude that the high level of civic identity and the recorded unity of value preferences among Ukrainian high school students across different spheres of their life activity, combined with the absence of significant interregional differences in these indicators, provide grounds to speak about the active formation of the Ukrainian political nation at the mesosocial level of this process.

Keywords: value preferences, Russian-Ukrainian war, high school students, educational and professional plans, civic identity, Ukrainian political nation.

References:

- Holovakha, Ye. (2022) ‘War and the Formation of a Political Nation in Ukraine’. *Ukrainian Sociological Journal*. Issue 28. P. 6–14 DOI: <https://doi.org/10.26565/2077-5105-2022-28-01> [in Ukrainian]
- Chernysh, N. (2022) ‘Formation of the Ukrainian Political Nation’. *Ukrainian Sociological Journal*. Issue 28. P. 15–25 DOI: <https://doi.org/10.26565/2077-5105-2022-28-02> [in Ukrainian]
- Kostenko, N. (2022) ‘Inside and Beyond Identity in the Cultural Experience of the Pandemic and War’. *Sociology: Theory, Methods, Marketing*. 2. P. 5–21 DOI: <https://doi.org/10.15407/sociology2022.02.005> [in Ukrainian]
- World Values Survey (WVS). Wave 8. 2017–2022. URL: <https://www.worldvaluessurvey.org/WVSDocumentationWV7.jsp>.
- EVS: European Values Study 2017: Integrated Dataset (EVS 2017). GESIS Data Archive, Cologne, 2022. ZA7500 Data File Version 5.0.0. DOI: 10.4232/1.13897. URL: https://search.gesis.org/research_data/ZA7505.
- Saveliev, Yu. (2019) Inclusive ‘Modernization and the Contradictions of Value Changes in Eastern European Countries in the 1990s–2000s’. *Sociology: Theory, Methods, Marketing*. Issue 2. P. 70–97 [in Ukrainian]
- Dembitskyi, S., Sydorov, M., Pliushch, V., Sosniuk, Ye., Shalimova, O. A. (2019) ‘Systemic Approach to the Sociological Study of Individual Values’. *Sociology: Theory, Methods, Marketing*. Issue 3. P. 102–123. <https://doi.org/10.15407/sociology2019.03.10> [in Ukrainian]
- Kostenko, N. (2020) *Values and Value Changes in Contemporary Society: Trends and Prospects*. Kyiv: Institute of Sociology of the NAS of Ukraine. 358 p. [in Ukrainian]
- Bondarenko, O. O. (2025) ‘Transformation of Value Orientations of Ukrainian Society in the Context of Socio-Cultural Changes at the Beginning of the 21st Century’. *Bulletin of the National Academy of Managerial Staff of Culture and Arts*. 2. 10. P. 99–106 [in Ukrainian]
- Rokeach, M. A. (1968) ‘Theory of Organization and Change within Value-Attitude Systems’. *Journal of Social Issues*. 24(1). P. 13–33. <https://doi.org/10.1111/j.1540-4560.1968.tb01466.x/>
- Rokeach, M. (1973) *The Nature of Human Values*. New York: The Free Press.
- Schwartz, S. H., Bilsky, W. (1987) ‘Toward a Universal Psychological Structure of Human Values’. *Journal of Personality and Social Psychology*. 53(3). P. 550–562. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.53.3.550>
- Schwartz, S. H. (1992) ‘Universals in the Content and Structure of Values: Theoretical Advances and Empirical Tests in 20 Countries’. *Advances in Experimental Social Psychology*. 25. P. 1–65.
- Inglehart, R. (1971) ‘The Silent Revolution in Europe: Intergenerational Change in Post-Industrial Societies’. *American Political Science Review*. 65(4). P. 991–1017 DOI: <https://doi.org/10.2307/1953494>.
- Inglehart, R., Welzel, C. (2005) *Modernization, Cultural Change, and Democracy: The Human Development Sequence*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Dembitskyi, S., Sydorov, M. (2022) ‘The Value of Self-Realization in the Structure of Individual Life Activity’. *Sociology: Theory, Methods, Marketing*. Issue 1. P. 6–28 [in Ukrainian]

17. Bekh, I. D. (2017) 'Self-Realization of Personality as a Determining Factor of Life Activity'. In: *Multidimensionality of Personality: Theory, Psychodiagnosics, Correction: Proceedings of the All-Ukrainian Scientific and Practical Seminar with International Participation (23 March 2017, Poltava)*. P. 31–36 [in Ukrainian].
18. Dolynska, L., Penkova, O. (2016) 'Self-Realization of Personality as a Socio-Psychological Phenomenon'. *Scientific Journal of the National Pedagogical Dragomanov University. Series 12: Psychological Sciences*. Kyiv. Issue 3 (48). P. 18-25 [in Ukrainian]
19. Bakirov, V. S., Sokurianska, L. H. (2024) 'Value Shifts in Post-War Ukraine: Directions, Factors, Actors'. *Bulletin of V. N. Karazin Kharkiv National University. Series "Sociological Studies of Contemporary Society: Methodology, Theory, Methods"*. Issue 51. P. 29–37. <https://doi.org/10.26565/2227-6521-2023-51-03> [in Ukrainian]
20. Zaredinova, E. R. (2020) *Formation of Socio-Cultural Values of Students in the Educational Environment of Higher Education Institutions: Theory and Methodology*. Kyiv: Publishing House "Slovo". 372 p. [in Ukrainian]
21. Dembitskyi, S. (2022) 'Individual and Societal Values during the War: Relevance, Structure and Impact' *National Security and Defence*. Issue 3-4. P. 93-102 [in Ukrainian]
22. Kukhta, M., Sobolieva, N. (2023) 'Youth of Ukraine during the Period of Social Turbulence 2019–2021'. *Sociology: Theory, Methods, Marketing*. Issue 3. P. 31–59. <https://doi.org/10.15407/sociology2023.03.031> [in Ukrainian]
23. Borysov, R., Holikov, O., Krainiukov, A., Kutyriova, V., Nikolaievska, A., Sokurianska, L. (ed.). (2023) *School Education in Wartime: State, Opportunities, Limitations*. Kharkiv: Department of Education of the Administration of the Saltivskiy District of Kharkiv City Council 168 p. [in Ukrainian]
24. Volosevych, I., Kohut, I., Zherobkina, T., Nazarenko, Yu. (2023) *Impact of the War on Youth in Ukraine*. Kyiv. 72 p. [in Ukrainian]
25. Kostiuhenko, T., Volosevych, I. (2024) *Impact of the War on Youth in Ukraine*. Kyiv. 83 p. [in Ukrainian]
26. Matsko-Demidenko, I. (2024) 'Student Youth under Extraordinary Conditions of War'. In: *Ukrainian Society in Wartime. Year 2024*. Kyiv: Institute of Sociology of the NAS of Ukraine. P. 326–345 [in Ukrainian]
27. Kohut, I., Nikulina, O., Syrбу, O., Zherobkina, T., Nazarenko, Yu (2023). *War and Education: How a Year of Full-Scale Invasion Affected Ukrainian Schools*. Kyiv. 136 [in Ukrainian]
28. Vox Popul, savED. *War and Education. Two Years of Full-Scale Invasion. Research Report*. Kyiv; 2024. 70 p. [in Ukrainian]
29. Nikolaenko, S. O., Zelenska, V. S. (2024) 'Empirical Study of Coping Strategies of Students with Different Levels of Adaptation to Learning in Wartime Ukraine'. *Habitus*. Issue 57. P. 161–166. <https://doi.org/10.32782/2663-5208.2024.57.26> [in Ukrainian]
30. Vox Populi, savED. *War, Education and Social Capital. Three Years of Full-Scale Invasion. Research Report*. Kyiv; 2025. 67 p. [in Ukrainian]
31. Dembitskyi, S. (2025) 'Value-Motivational Sphere under Pressure: Consequences of Stress States'. In: *Stress States of the Population of Ukraine in the Context of War: Experience of Sociological Research*. Kyiv: Institute of Sociology of the NAS of Ukraine. P. 110–128 [in Ukrainian]
32. Sokurianska, L. H., Sopilniak, D. R. (2025) The Impact of War on Social Order in Ukrainian Secondary Education Institutions. In: *Educational Institution and Teacher: Changing Vectors of Interdependence: Proceedings of the XXIII International Scientific and Practical Conference (Kharkiv, 7 February 2025)*. Kharkiv: NUA Publishing House. P. 191–196. [in Ukrainian]
33. Dembitskyi, S., Burova, O., Hlomoza, D., Sobolieva, N., Burov, I., Marynich, I. (2025) 'The Impact of Stress States on the Value-Motivational Sphere of Ukrainians during the War'. *Sociology: Theory, Methods, Marketing*. Issue 1. P. 5–24 [in Ukrainian]
34. Sokurianska, L., Sopilniak, D. (2025) 'Ukrainian Education in Wartime: Resilience and Possibilities for Ensuring the Quality of Educational Services'. In: *Sociology, Social Work and Social Welfare: Regulation of Social Problems (Lviv, 15–16 May 2025): Proceedings of the XV International Scientific and Practical Conference*. Lviv: Magnolia 2006 Publishing. P. 22–25 [in Ukrainian]
35. Verbetska, O. (2015) 'Value Preferences in Sociological Discourse'. *Social Technologies: Current Issues of Theory and Practice*. Issue 65–66. P. 56–64 [in Ukrainian]
36. Rozumnyi, M., Stepyk, M., Yablonskyi V. (eds.) (2012) *Ukrainian Political Nation: Problems of Formation*. Kyiv: NISS. [in Ukrainian]
37. Krysachenko, V. S., Stepyko, M. T., Vlasiuk, O. S. (2004) Krysachenko, V. S. (ed.) *Ukrainian Political Nation: Genesis, State, Prospects*. Kyiv: NISS [in Ukrainian]
38. Chuprii, L. (2012) Formation of the Ukrainian Political Nation in the Context of Ensuring National Security of the Ukrainian State. *Epistemological Studies in Philosophy, Social and Political Sciences*. 3 (22). P. 240–245. [in Ukrainian]
39. Telehuz, I. A. (2014) 'Research on the Problems of Formation of the Ukrainian Nation in the Scientific Heritage of Mykyta Shapoval'. *Scientific Works of the Faculty of History of Zaporizhzhia National University*. Issue XXXVIII. P. 321–323 [in Ukrainian]
40. Bukrieva, I. V. (2014) Civic and Political Identity as a Basis for the Formation of a Political Nation in Ukraine. *Scientific Works. Sociology*. 234 (222). P. 24–28 [in Ukrainian]
41. Lutsenko, M. V. (2021) 'Ukrainian Political Nation in the Context of State-Building'. In: *Ukrainian State-Building: Historical Aspect: Proceedings of the All-Ukrainian Scientific Conference (Kharkiv, 28 May 2021)*. Kharkiv: H. S. Skovoroda KhNPU. P. 156–160 [in Ukrainian]
42. Zaiats, N. V. (2022) 'National Identity as a Basis for the Development of a Political Nation in Ukraine'. *Scientific Bulletin of the International Humanities University. Series: Jurisprudence*. Issue 56. P. 28–32 [in Ukrainian]

43. Kostiuchenko, T., Volosevych, I. (2024) Info Sapiens. *Impact of the War on Youth in Ukraine 2023–2024: Analytical Report*. Kyiv: UNDP [in Ukrainian]

The article received 13.09.2025

The article is approved for publication 13.10.2025

The article is recommended for publication 22.12.2025

The article is published 29.12.2025

Authors Contribution: All authors have contributed equally to this work

Conflict of Interest: The authors declare no conflict of interest

ВИМОГИ ДО ОФОРМЛЕННЯ СТАТЕЙ

1. Шифр (бібліографічні показники) УДК.
2. Назва статті (великими літерами).
3. Прізвище, ім'я, по батькові автора.
4. Назва статті, прізвище автора, наукове звання, посада, місце роботи автора (поштова адреса закладу, де працює автор та поштовий індекс) українською та англійською мовами.
5. ORCID автора.
6. Електронна адресу автора.
7. Анотації до статті українською та англійською мовою (**1800 знаків**).
8. Ключові слова до статті (українською та англійською мовами).
9. Текст статті.

При наборі тексту треба дотримуватися наступних вимог:

1. Рисунки та діаграми повинні бути зроблені у додатку до *Microsoft Word - Microsoft Graph*. Будь ласка, використовуйте для графіків та діаграм кольори від чорно до білого (можна додавати «штриховку» та «узори»).
2. Шрифт – *Times New Roman*, розмір – 12, інтервал – 1,5
3. Поля – 2 см

Список використаної літератури оформлюється відповідно до Національного стандарту України ДСТУ 8302:2015. Бібліографічне посилання. Загальні положення та правила складання. Київ, 2016. 16 с. http://akademperiodyka.org.ua/sites/default/files/References_settings_0.pdf

- Список літератури має складатися не менше, ніж з **20 наукових джерел**, 50% з яких мають бути надруковані **за останні 5 років**, у тому числі у виданнях SCOPUS, WEB of SCIENCE;

- Якщо видання, на яке посилається автор, має DOI, то він має бути вказаний наприкінці посилання на джерело (наприклад):

Gao G., Sai L. Towards a 'Virtual' World: Social Isolation and Struggles During the COVID-19 Pandemic as Single Women Living Alone. *Gender, Work and Organization*. №27(5), pp. 754-762. DOI: <https://doi.org/10.1111/gwao.12468> (дата звернення: 10.04.2021)

References – список літератури, перекладений англійською мовою та оформлений згідно з міжнародним бібліографічним стандартом *HARVARD style*

<https://www.librarydevelopment.group.shef.ac.uk/referencing/harvard.html>

У кінці перекладеного джерела додаємо [in Russian], [in Ukrainian] без крапки до чи після квадратної дужки.

Статті приймаються електронною поштою socioedition@karazin.ua.

Обсяг статті 20000-30000 знаків.

Редакція зберігає за собою право скорочувати статті й правити мову статті (без викривлень позиції автора).

Статті, що подаються на розгляд, обов'язково мають містити такі структурні елементи:

1. **Постановка проблеми** (в загальному вигляді) та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями.
2. **Аналіз останніх досліджень і публікацій**, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор; виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, яким присвячується стаття.
3. **Формулювання мети статті**.
4. **Виклад основного матеріалу** статті з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів.
5. **Висновки і перспективи** подальших розвідок в обраному напрямі.

Ці елементи мають позначатися у тексті статті на початку відповідної частини тексту.

Статті підлягають двосторонньому сліпому рецензуванню (рецензент не знає ім'я автора, автор не знає ім'я рецензента), яке здійснюють члени редколегії – фахівці відповідної галузі.

Процес рецензування може тривати від 4 до 8 тижнів.

Автори статей несуть відповідальність за достовірність наведених у статті даних, результатів дослідження та обґрунтованість зроблених висновків, а також за порушення авторських прав при використанні зовнішніх матеріалів. Подаючи статтю до редакції, автори тим самим засвідчують, що під час проведення дослідження і підготовки статті вони дотримувались етичних вимог, зокрема Кодексу етики Міжнародної соціологічної асоціації (ISA) (http://www.isa-sociology.org/about/isa_code_of_ethics.htm), Кодексу професійної етики соціолога (CAU) (<http://sau.in.ua/app/uploads/2019/07/Kodeks-socziologa.docx>), а матеріали, які вони подають, є оригінальними і раніше не публікувались.

З усіх питань звертатися до Сокурянської Людмили Георгіївни sokuryanska@karazin.ua, Остроухової Анни Сергіївни socioedition@karazin.ua

СОЦІОЛОГІЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ ХАРКІВСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ імені В. Н. КАРАЗІНА

Адреса: Харків, 61022, майдан Свободи, 6
E-mail: socio@karazin.ua

Соціологічний факультет заснований у 1990 році. Він став першим серед подібних факультетів в університетах України. Науковою, методичною та кадровою базою розвитку соціологічної освіти в університеті стала створена ще в 1963 році лабораторія соціологічних досліджень – один з перших в Україні та СРСР наукових соціологічних підрозділів. Підготовку фахівців у галузі соціології було започатковано в 1980 році, коли було створено кафедру соціології, що почала здійснювати спеціалізацію з соціології на економічному факультеті.

Фундатором розвитку соціології в Харківському університеті, засновником визнаної серед науковців Харківської соціологічної школи по праву вважається доктор філософських наук, професор, академік Міжнародної академії наук вищої школи Олена Олександрівна Якуба (1929-2002).

У складі факультету 6 кафедр: соціології, прикладної соціології та соціальних комунікацій, соціології управління та соціальної роботи, методів соціологічних досліджень, політичної соціології, медіакомунікацій. Факультет має сучасні комп'ютерні класи, мультимедійні аудиторії та ресурсний центр.

На факультеті навчається близько 700 студентів за спеціальностями «Соціологія» (освітні програми бакалавріату – «Соціально-політичні та маркетингові дослідження», «Соціологія комунікацій, реклами та зв'язків з громадськістю»; магістратури – «Соціальні технології», «Соціальний менеджмент»), «Соціальна робота», «Політологія», «Журналістика» (освітні програми бакалавріату – «Медіакомунікації та зв'язки з громадськістю»; магістратури – «Медіакомунікації», «Стратегічні комунікації та нові медіа»). Факультет має денне та заочне (дистанційне) відділення.

Соціологічний факультет здійснює навчання за освітньо-науковою програмою підготовки докторів філософії за спеціальністю 054 «Соціологія». На факультеті працює Спеціалізована вчена рада із захисту докторських дисертацій з соціології.

Студентам факультету пропонуються десятки різноманітних навчальних курсів, серед яких «Історія класичної соціології», «Методологія та організація соціологічних досліджень», «Соціологія молоді», «Соціологія економіки», «Соціологія міста», «Соціологія культури», «Соціологічні основи маркетингу», «Конфліктологія», «Етносоціологія», «Зв'язки з громадськістю», «Спічрайтинг», «Гендерні дослідження», «Соціологія реклами», «Соціологія масових комунікацій», «Електоральна соціологія», «Політичні еліти та лідерство», «Політична регіоналістика», «Медіатеорія», «Інтернет-комунікації та веб-дизайн», «Кіберкультура», «Медіамистецтво», «Медіаменеджмент» та багато інших.

Одним із найважливіших принципів діяльності факультету є органічне поєднання освітнього процесу та науково-дослідницької діяльності. Головним напрямком наукової діяльності факультету є дослідження процесів трансформації українського суспільства, в рамках якого вивчаються найбільш актуальні проблеми сучасності, в тому числі зміни стратифікаційної системи, соціально-політичної та економічної поведінки, соціальні регулятори трудових відносин, система соціального захисту населення України, якості життя, проблеми молоді та освіти тощо.

Випускники факультету працюють в органах державного управління та місцевого самоврядування, університетах, дослідницьких та аналітичних експертних центрах, фірмах з вивчення громадської думки, консалтингових, рекламних, туристичних, маркетингових та рекрутингових агенціях, медіабізнесі, прес-службах, засобах масової інформації, соціальних службах по роботі з різними соціальними групами та верствами населення, благодійних установах та громадських організаціях тощо.

Соціологічний факультет виступає організатором міжнародних наукових конференцій «Харківські соціологічні читання» (з 1994 р.), «Якубинська наукова сесія» (з 2004 р.), «Соціологія у (пост)сучасності» (з 2003 р.), а також Школи молодого соціолога (з 1997 р.). Вони стали популярними та здобули авторитет не тільки серед вітчизняних фахівців, але й серед соціологів ближнього та дальнього зарубіжжя.